MUSTAFA MÜFTÜOĞLU

TARİHİN HÜKMÜ

Abdülhamid

KIZIL SULTAN MI?

SEHA NEŞRİYAT

Merkez : Feyzullah Ef. Sok. No. 6 FATİH - İST.
Tel. : 524 16 00
Şube : Hacıbayram Cad. No. 12 ULUS - ANKARA
Tel. : 312 65 28

Seha Neşriyat : 55
Tarih Serisi : 3

Kapak : Özkul EREN

بسم الله الرحمن الرحيم

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
Doğumu, Gençlik Yılları ve Hususiyyetleri	7
Mes'ud Bir Doğum	9
Sessiz, İnzivayı Sever, Düşünceli Bir Çocuk	11
Adının Bayağısı Bir İddia	13
Gençlik Yılları	15
Bir Sanat Hâmisi Olarak Adını Ebedi-leştirmiştir.	17
Avrupa Seyahati	20
Hususiyyetleri	23
İKİNCİ BÖLÜM	39
Saltanat Yılları'	39
Sultan Beşinci Murad'ın Saltanatı	41
Cinnet Alâmetleri ve	43
Devlet İdaresi İkinci Abdülhamid Elinde	46

Sayfa

Sultan Hamid'e Biat ... 53
Kılıç Alayı ... 55
İlk Meşrutiyet ... 58
Çocuk Oyuncağı ... 65
Meclis-i Meb'ûsân'ın Açılışı ... 66
Türkiye Gerçeklerine Uygun Değildi ... 70
Meclis-i Meb'ûsân'ın Kapatılması ... 74
93 Harbi (1877 Türk Moskof Savaşı) ... 78
Midhat Paşa Hâdisesi ... 90
Midhat Paşa'nın Yurt Dışına Çıkarılışı ... 101
Midhat Paşa'nın Ölümündeki Sır ... 112
Derler ki ... 122
Çırağan Vak'ası ... 130
Çeşitli Görüşler ... 144
Müvesvis, Müterediddid ve Korkak mıydı ... 151
Vesvese Değil, İhtiyat ve Tedbir ... 153
Korkak mıydı ... 155
İstibdad mı ... 160
Şüphe Basiretin Başıdır ... 163
Harem ... 187
Memleketin Kültür Seviyesini Yükselten Sultan Hamid'dir ... 171
Sultan Hamid'in Türkçeciliği ... 181
Sultan Hamid'in Wastington Kongre Kütüphanesine Hediyesi ... 185
Tıp İlmine Hizmeti ... 189
Ordu ... 193
Müsrif Değildi ... 199
Düyûn-u-Umumiyye ... 206
Feraset Sahibi Bir Diplomattı ... 210
Hicaz Demiryolu ... 217
Akabe'deki Olay ... 224
Misyoner Faaliyetlerinden Haberdar İdi ... 226
Başkitâbet Dairesi ... 230

ÖNSÖZ

İçinde bulunduğumuz yüzyılda hakkında en çok neşriyat yapılan devlet adamlarından biri de, hiç şüphesiz Sultan İkinci Abdülhamid'dir. Ancak, böylesine bol neşriyat — pek azı müstesna — tamamiyle gerçeklere aykırıdır!. Bu hükümdar için yurt içinde ve dışında «vur abalıya!.» kabilinden söylenmedik lâf kalmamıştır!. Bu lâfazanlığa, tarih usûl ve metodunu bir tarafa fırlatıp atan bâzı tarih yazarları da (!) şu veya bu sebeple maalesef katılmış ve böylece ortalığı kaplayan türlü lâf ü güzaf, Sultan Hamid' in gerçek hüviyyetiyle tanınmasına, tanıtılmasına mâni olmuştur!.

Bu niçin böyle olmuş, Sultan Hamid neden bu derece ters tanıtılmıştır?!. Kitabımızda sarahatle görüleceği gibi, isabetli politikasıyla Osmanlı İmparatorluğunu otuz üç yıl daha ayakta tutan, dolayısıyle «Hasta Adam» mirasını bekleyenleri hüsrana uğratan Sultan İkinci Abdülhamid'in düşmanları pek çoktur!. Onun düşmanları Türk milletine de düşmandırlar. Meselâ, günümüzde yurtdışında vazifeli evlâdlarımızı türlü kahbelikte arkadan vurup yere seren Ermeninin dilinde Sultan Hamid **«Kızıl Sultan»dır, «Büyük Cani»** dir!. Niçin böyledir?. Zira, Sultan Hamid salta-

natı boyunca Ermeni mel'anetlerine mâni olmuş, bugün olduğu gibi o günlerde de Ermeniyi maşa edinen büyük devletlerin, eski tâbiriyle «düvel-i muazzama»nın bütün tazyik ve tahakkümüne rağmen, Doğu - Anadolu'yu Ermenilere vermemiştir!. Bu sebeble Abdülhamid, Ermeninin dilinde «Büyük Cani» dir, «Kızıl Sultan» dır!.

Ermeninin veya Ermeni hâmilerinin ortaya atıp bâzı gaafillere kabul ettirdiği bu haksız ithamları Ermeni savurabilir, haklıdır, çünkü Sultan Hamid onun bu topraklar üzerindeki oyununa müsaade etmemiş, olanca gücüyle Ermeni mel'anetini önlemiştir!. Ancak adı entellektüele çıkan içimizden bâzı kimselerin okuyup araştırmadan, üstelik okuyup araştırana düşman kesilerekten Sultan Hamid'e Ermeni diliyle ve ısrarla «Kızıl Sultan», «Büyük Cani» demesi, acıdır, kültür hayatımızda kapkara bir lekedir!.

Biz, gönlümüzün razı olmadığı bu ve benzeri daha nice gaflet ve dalâlete mâni olmak, sözde entellektüeli yuvarlandığı gaflet ve dalâlet çukurundan kurtarabilmek ve Sultan Hamid'i — kitabımızın hacmi nisbetinde — her yönüyle tanıtmak için bu kitabı yazdık. İnsaf ehli fikir adamlarımızın görüşlerini de vererek gadre uğramış bu Pâdişahın bundan böyle olsun gerçek hüviyyetiyle bilinmesine çalıştık. Gayretimiz tamamen hasbîdir ve gayemiz tarihe hizmettir.

Lûtfettiği sayısız nimetlerle hizmetimizin devamını kolaylaştıran Rabbime şükrederek kitabımıza başlıyorum.

Hamd Allah'a, her türlü salât ü selâm Resûlü üzerine olsun.

5 Mayıs 1985
Kandilli/İstanbul
MUSTAFA MÜFTÜOĞLU

BİRİNCİ BÖLÜM

Doğumu, Gençlik Yılları ve Hususiyyetleri

- Adinin bayağısı bir iddia!.
- Adını sanat hâmisi olarak ebedileştirmiştir.
- Ayş ü işrete ve fuhşu rezilete rağbet etmezdi.
- Spor yapmaktan hoşlanırdı.
- Zevklerini sıhhatine fedâ etti.

MES'UD BİR DOĞUM

21 Eylül 1842 (Hicrî: 15 Şaban 1258) Çarşamba günü sabaha karşı Çırağan Sarayı'nda doğan İkinci Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in ikinci oğludur (1). Annesi, Tir-i-Müjgân Kadın-Efendi'dir. Sultan Hamid'in kızlarından Ayşe Osmanoğlu'nun hâtıratında: «Tir-i-Müjgân Kadın-Efendi, sarayın eski kalfaları arasında inceliği, nezaketi ve güzelliğiyle meşhurdu. Kendisini bilenler, yeşil elâ gözlü, açık kumral ve gayet uzun saçlı, nahif endamlı, eli ayağı çok güzel bir kadın olduğunu söylerler. Zavallı büyükanamız genç yaşında verem olarak eski Beylerbeyi Sarayı'nda hava tebdilindeyken ölmüştü. Nahif vücudu ile üç evlâd sahibi olması ve arada da bâzı kayıpların bulunması onu bu hastalığa mağlûb etmişti. O zamanki tedavi şart-

(1) Abdülmecid, Sultan İkinci Mahmud'un büyük oğludur. 25 Nisan 1823 Cuma günü Bezm-i âlem Vâlide-Sultan'dan doğmuştur. 1 Temmuz 1839'da tahta çıkan Abdülmecid'in saltanatı yirmi bir sene, altı ay devam etmiştir. Meşhur TANZİMÂT FERMÂNI onun saltanatında yayınlanmıştır. 25 Haziran 1861 Salı günü otuz dokuz yaşının içinde veremden ölen Abdülmecid, Sultanselim Camii avlusundaki türbesine defnedilmiştir. Vasiyyeti üzerine türbesi, hürmeten Yavuz Sultan Selim Hân türbesinden alçak inşâ edilmiştir.

larının bugünkü gibi olmadığı da ma'lûmdur. Hava tebdili için Beylerbeyi Sarayı gibi deniz kıyısındaki bir yerin seçilmesi de buna delildir,» (2) diyerek andığı Tir-i- Müjgân Kadın-Efendi 1853 yılında verem hastalığından ölmüş ve Yenicami'deki türbesine defnedilmiştir.

Annesi vefat ettiğinde İkinci Abdülhamid henüz on bir yaşındadır. Bu tarihten sonra ona Sultan Mecid'in diğer haremi olan ve çocuğu bulunmayan Perestû Kadın-Efendi analık etmiş ve bu Kadın-Efendi üvey-oğlu tahta çıktığında «Valide Sultan» olmuştur (3).

---

(2) Ayşe Osmanoğlu hâtıratında devamla der ki: «Babam, annesinden bahsettiği zaman: «Zavallı anneciğim pek genç yaşında gitti. Hayali daima gözümün önündedir. Onu hiç unutamadım. Beni çok severdi. Hasta olduğu müddetçe karşısına oturtup yüzüme bakmakla iktifa ederdi, öpmeye kıyamazdı. Allah rahmet eylesin», derdi.

Büyükannem Tir-i Müjgân Kadın-Efendi, iki şehzâde, bir sultan anası olmuştur. İlk evlâdı Naime-Sultan olup 1843 Mart'ında iki buçuk yaşındayken çiçek hastalığından ölmüştür. İkinci evlâdı babamdır. Üçüncüsü de, Şehzâde Mehmed Âbid Efendi olup 1848 Mayıs'ında aşağı yukarı bir aylık iken ölmüştür. Babam, kızkardeşimiz Naime-Sultan'la biraderimiz Mehmed Âbid Efendi'ye bu kardeşlerinin isimlerini vermiştir.» (Bkz: Ayşe Osmanoğlu. Babam Sultan Abdülhamid (Hâtıralarım). İstanbul, 1984.

(3) «Annesi öldüğü zaman küçük bir çocuk olan babamı büyüten ve ona analık eden Perestû Kadın-Efendi, pek nazik tavr u harekete malik olmakla beraber, vakar ve halâvetiyle de Vâlide-Sultan'lığa hakkıyla lâyık olduğu görülürdü. Bu muhterem kadının nurânî çehresi, nezaketi, inceliği, zarafeti herkesin kalbine hürmet ve muhabbet ilka' eder, bütün saray halkı tarafından son derece sevilirdi. Gayet ahenkli bir sesle, fakat yavaş ve az konuşurdu.» Bkz. Ayşe Osmanoğlu. a.g.e.

SESSİZ, İNZİVAYI SEVER, DÜŞÜNCELİ BİR ÇOCUK

«Abdülhamid'in doğumunda da, mu'tad olan merasim tekrarlanmış, Sultan Mecid Babıâli'ye bir Hat-tı Hümâyûn göndermişti. Yedi gün, yedi gece beşer nöbet top atılmış, evlerin önünde kandiller yakılarak şenlikler yapılmıştı.

Yeni şehzâdeye Valide Sultan tarafından «pırlanta elmas ile müzeyyen maşaallah, pırlanta elmas ile müzeyyen üzeri yazılı zümrüt avize, aynı şekilde piruze avize ve horoz mahmuzu, gümüş kaplumbağa» nazar takımı olarak hediye edilmişti. Ayrıca gümüş hamam tası, yaldızlı sim sübek, yaldızlı pirinç leğen, yaldızlı beşik de bu hediyeler arasındaydı.

Şehzadenin validesi ikinci kadına da, beyaz fermâyiş şal, muhtelif işlemelerle süslenmiş dört entarî ve bir çiçekli atlas bohça verilmişti. Şehzâdenin iki kalfasına ve lalaya beşer yüz kuruş, ebe kadına bin kuruş, kalfaların her birerlerine dört kese ve Sarayda çalan Muzika-i Hümâyûna yirmi kese ihsan edilmişti.

Bu doğum münasebetiyle şairler muhtelif tarihler düşürmüşlerdi. Bursa'da sürgün bulunan Âkif Paşa'nın söylediği :

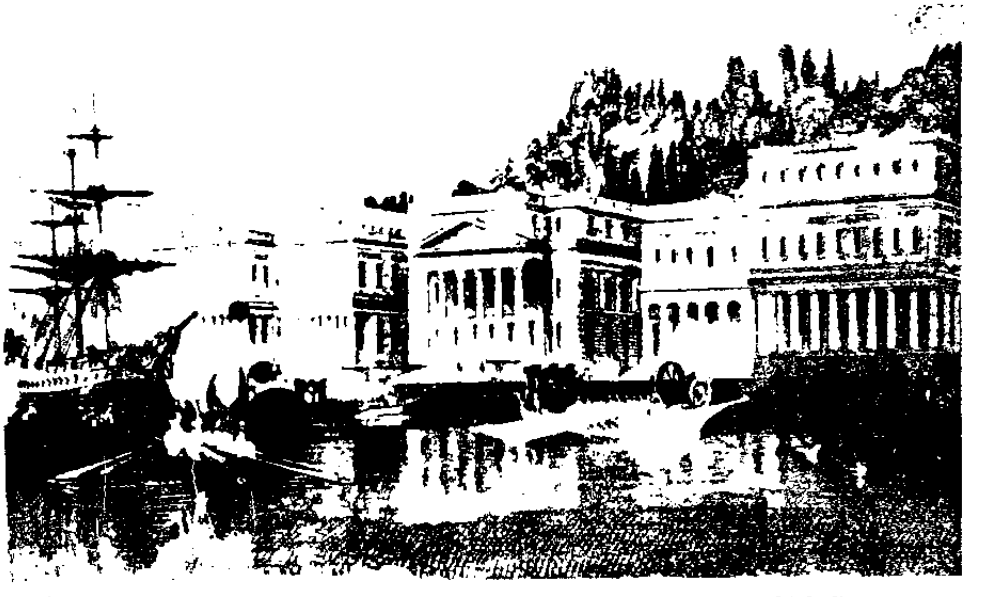
«Çıkar bâlâyı çerha Âkifâ tarihî milâdî
Gelüp Sultan Hamid etti münevver cümle afakı.»

tarihi, hükümdarın hoşuna gitmiş ve affa uğrayarak İstanbul'a dönmesine müsaade edilmişti.

Şair Talib de, Abdülhamid'in doğumuna :

«Kıldı tevellüd müjde kim şehzâdemiz Abdülhamid
Fer verdi geldi âleme şehzâdemiz Abdülhamid»

tarihini düşürmüştü.

İkinci Abdülhamid'in içinde doğduğu Çırağan Sarayı'nın eski hali.

Şehzâde Abdülhamid Efendi, sarayın tecrübeli kalfaları eliyle büyütülmüştü. Kırım harbinde İstanbul'a muhacir gelmiş Kafkasya sakinlerinden Nihal Hanımla Dilbercanan Hanım, Abdülhamid'in dâyeliğini yapmışlardı. Her iki dadı uzun seneler yaşamışlar ve Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin hükümdarlık yıllarını görmüşlerdi.

Abdülhamid Efendi sessiz, inzivayı sever, düşünceli bir çocuktu. Pederi Abdülmecid bu oğlunu : «İçli Çocuk» diye yâdederdi. Abdülmecid, Tir-i-Müjgân Kadın öldükten sonra, küçük oğlunun yüzünü hırkasının eteğiyle örterek Perestû Hanıma götürmüş ve «çocuğun olmadığı için sana güzel bir hediye getirdim» diyerek Hamid Efendi'nin ve daha sonra gene öksüz kalan Cemile Sultan'ın valideliğini bu Kadın-Efendi'ye vermişti.

Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin kendisinden iki yaş büyük biraderi Murad Efendi (Beşinci Murad) ile beraber 1846 (H. 1262) yılında Haydarpaşa sahrasında okumaya başlama merasimleri ile sünnet merasimleri yapıldı» (4).

ADİNİN BAYAĞISI BİR İDDİA!..

Bütün muteber kaynakların ittifakla kaydettiklerine göre İkinci Abdülhamid, Tir-i-Müjgân Kadın-Efendi'den doğmuş ve onun ölümüyle Sultan Mecid'in diğer haremi Perestû Kadın-Efendi elinde büyümüştür. Böyleyken.. gerçek bu iken, Jorj Dorys adında birinin yazdığı «Abdülhamid intime» isimli «hâtır u hayâle gelmeyen envâ-i müfte-

(4) Bkz: Halûk Y. Şehsuvaroğlu. Resimli Tarih Mecmuası Ocak 1955 sayısı.

reyatı ve gayet mel'unâne, garazkârâne hisleri havi» kitapta adinin bayağısı bir iddia vardır!. Bu iddiaya göre İkinci Abdülhamid, babası Abdülmecid'in ilk hemşiresi Esmâ - Sultan'ın yanında çengilik eden Ermeni asıllı bir esirden doğmuştur!!!. Adi'nin bayağısı bu iddia, İngiliz yazarlarından Joan Haslip tarafından yazılıp 1964'de «Bilinmeyen taraflarıyle Abdülhamid» ismiyle dilimize çevrilen kitapda da yer almış ve dış menşeli bu iddia, maalesef bizde de bâzı kimselerce benimsenivermiştir!.

Böylesine şeni' bir iddiaya İbnülemin Mahmud Kemal İnal **«hezeyan»** diyor (5). İsmail Hami Danişmend'e göre ise, bu iddia **«herzeden daha bayağı ve safsatadan daha aşağı bir iftira»** dır (6). Ziya Şakir de aynı iddiaya temasla bunun **«en büyük alçaklık»** olduğunu kaydediyor (7). Necip Fazıl Kısakürek'e göre ise «Abdülhamid hakkındaki kasd o kadar büyük, köklü ve plânlıdır ki, onu her ne pahasına ve hangi usulle olursa olsun çürütmek için el atılmadık vasıta bırakılmamıştır» ve bu arada annesi hakkındaki iddiayı ortaya atanlar **«ruhları piç ucuz kahramanlar»** dır (8). Nâzım H. Polat da aynı iddiadan bahisle bu iftirayı ileri sürenlere **«siyaset pazarına nifak tohumları saçmak ve bu yolla gayelerine erişmek isteyenler»** diyor (9). Ayşe

---

(5) Bkz: Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar. 8'ci kitap. İstanbul, 1965.

(6) Bkz: Sadrâzam Tevfik Paşa'nın dosyasındaki resmi ve hususi vesikalara göre : 31 Mart Vak'ası. İstanbul 1961.

(7) Bkz: İkinci Sultan Hamid Şahsiyeti ve Hususiyetleri. İstanbul, 1943.

(8) Bkz: Yeni İstanbul Gazetesi. 2 Nisan 1965 tarihli nüshası.

(9) Bkz: Tarih ve Edebiyat Mecmuası. Haziran 1982 nüshası.

Osmanoğlu ise hâtıratında **«saraya Rum ve Ermeni cinsinden bir kadının girdiği ne görülmüş, ne de işitilmiştir»** demekte ve devamla **«Osmanlı sarayının son devrini usûl, âdet ve an'anesiyle bilenler, bunun imkânsız olduğunu ve ancak hayâl mahsulü bulunduğunu çok iyi takdir ederler»** diyerek adinin bayağısı iddianın gerçeklere ne derece aykırı olduğunu sarahatle ortaya koymaktadır (10).

Dünya görüşü ile Sultan İkinci Abdülhamid'e dost olmayan Ord. Prof. Enver Ziya Karal, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından başlanıp kendisince tamamlanan «Osmanlı Tarihi» nin 8'ci cildinde: **«Annesinin Ermeni olduğu yolunda tarihlerde görülen kayıtların gerçek ile bir alâkası olmayıp iftira mahsulüdür»** diyor ki, Enver Ziya Karal'ın bu şehadeti mühimdir.

GENÇLİK YILLARI

Üvey-ana elinde büyümesine rağmen, gençlik devresini pek mazbut geçiren İkinci Abdülhamid'in o yıllarını inceleyen Semih Mümtaz der ki :

«— İkinci Sultan Abdülhamid şehzâdeliğinde gayet serbest ve cesurdu. Sokağa çıkmaktan, kırlarda gezinmekten âdeta zevk alırdı. Ata binerdi, hem atların en sertine biner, saatlerce gezer tozardı. Bahçelerinde kuşlar, tavuklar, hindiler besletip meşgul olur, sarayında oymacılıkla uğraşır ve muvaffak da olurdu. Yemek zamanı gayet muntazamdı. Bilhassa açıklıklarda yemek yemeyi tercih eder; bu gibi âlemlerin içkisiz eğlencelerine iltifat eylerdi. Tab' an titizdi, hergün yıkanırdı. Kendi işini kendi görürdü. Uy-

(10) Bkz: Ayşe Osmanoğlu. a.g.e.

kusu hafifti. Vücutca zinde ve çevikti. Zekâsı kuvvetli, hele hâfızası daha kuvvetliydi. *Bilmediklerini sorup öğrenmekte hakikaten mahirdi ve mahviyetkârdı*» (11).

Uzun yıllar Mâbeyn Başkâtipliği yapan Tahsin Paşa ise hâtıratında : «Abdülhamid Efendi, kendi hayat-ı hususiyesi ve maişet ve idare tarzı itibariyle öteki şehzâdelere benzemezdi. Diğer şehzâdeler, günlerini gaflet ve israf içinde geçirirken; Abdülhamid Efendi muntazam bir bütçe dahilinde ve muktesidâne şeraitle imrar-ı hayat eder, dairesinin en ufak masraflarına kadar her muameleyi kendi teftiş ve nezareti altında bulundurur, bilhassa israftan son derece tevakki ederdi. Binaenaleyh, vaziyet-i mâliye itibariyle diğer şehzâdelerden yüksek bir mevkie mâlikti. Kendi daireleri içinde irâdlarıyle masraflarını kapatamayan öteki şehzâdeler, bilhassa para hususunda sıkıntı çekerlerken; Abdülhamid Efendi, bir taraftan tasarruf ve diğer taraftan irâdını arttırarak hem müreffeh bir hayat *geçirir, hem de para biriktirerek kardeşlerine yardımda* bulunurdu. Bilhassa Murad Efendi'ye bir çok defalar ikraz suretiyle para verdiğini bana bizzat hikâye etmişti.» demekte (12); Yılmaz Öztuna ise, «Türkiye Tarihi»nde :

«İkinci Abdülhamid, ağabeyi Beşinci Murad'la beraber ihtimamlı bir tahsil gördü. Sonradan sadrâzam olan Edhem Paşa, Maarif Nâzırı olan Kemal Paşa, Fransız Gardet, Fransızca hocaları; Gerdankıran Ömer Efendi, Türkçe; Ferid Efendi ile Şerif Efendi, *Osmanlı tarihi; Guatelli* Paşa ile Lombardi, piyano ve batı musikisi hocaları idiler. Bir iki parça şiir de yazan ikinci Abdülhamid, sonradan

(11) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası Temmuz 1950 nüshası.

(12) Bkz: Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları. İstanbul, 1931.

İttihatçıların propaganda ettikleri gibi, cahil değil, İttihatçıların hemen hepsinden daha bilgiliydi. Bu arada, pâdişahın imlâ bilmediği dahi iddia edilmiştir ki, bu yalanın mahiyetini görmek için, İkinci Abdülhamid'in elimizdeki yüzlerce elyazısından birine bakmak kâfidir» diyerek İkinci Abdülhamid'in yetişme tarzının bir başka yönüne temas etmektedir (13).

İbrahim Hakkı Konyalı da, Sultan Hamid'in gençlik yıllarına temasla: «Veremden ölen bir anadan ve yine verem olduğu söylenen bir babadan dünyaya gelmiş olmasına rağmen çok sıhhatli idi. Bunu da intizamseverliğine ve sportmenliğine borçlu olduğunu söylerler. Tâ küçük yaşlarındanberi kılıç-kalkan kullanmıya, yay kurmağa, şimdi Topkapı Sarayı'nın silâh galerisinde teşhir edilen gürz, şeşper ve halter ile idman yapmıya meraklı idi. Abdülhamid gençliğinde her sabah günde beşer darbe artırarak mermeri tokatlamak suretiyle yay çekme idmanı da yapardı. Eskiden ok atmıya hazırlanan kemankeşlere üçer ay böyle mermer tokatlatılırdı. Abdülhamid, zamanın kalkan ve kılıç kullanmakta en mahir ustalarından ders almıştı. Kılıç kullanmakta fevkalâde mahirdi. Üstüste attığı on oku hiç şaşırmaksızın hedefine isabet ettirdiği meşhurdur (14).

BİR SANAT HÂMİSİ OLARAK ADINI EBEDÎLEŞTİRMİŞTİR.

Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Sultan Hamid'le alâkalı tetkikinde aynı mevzua temasla şunları yazıyor :

(13) Bkz: Türkiye Tarihi. Cild: 12. İstanbul, 1967.

(14) Bkz: Büyük Doğu Gazetesi 25 ve 26 Mayıs 1952 nüshaları.

Üvey-ana elinde büyümesine rağmen İkinci Abdülhamid'in gençlik yılları pek mazbut geçmiştir.

«— İkinci Abdülhamid gençliğinde spor yapar, ata biner, yüzer ve silâh kullanırdı. Silâh kullanmakta pek mahirdi. Nişan alarak ismini yazdığı, madalyaları ortasından deldiği rivayet edilmektedir. Piyanoyla da meşgul olmuş, fakat sonraları bırakmıştır.

Abdülhamid bir amatör olarak suluboya, yağlıboya resim de yapardı. Portreye de çalışmıştı. Kadınlarından başikbalin muvaffak olmuş bir resmini yapmıştı. Bâzı resimlerde sedef parçaları kullanır, bunları manzaralar arasına serpiştirerek tezyini şekilde tertiplerdi.

Abdülhamid'in en ileri olduğu sanat kolu ince marangozluktu. İlk gençlik yıllarında merak ettiği bu sanata son zamanlarına kadar devam etmiş ve hakikaten pek mahirâne yazıhâneler, sedefli masalar, raflar vesair kıymetli eşya vücude getirmişti.

Abdülhamid Yıldız'da kurduğu çini fabrikasıyle Türk zevkine ve sanat tarihimize büyük bir hizmette bulunmuş, Eser-i İstanbul, Çeşm-i bülbül, Beykoz gibi İstanbul güzel sanat işçiliğini daha mütekâmil bir şekilde devam ettirmiştir. Yıldız porselenleri, ismini bir sanat hâmisi olarak da ebedileştirmiş bulunmaktadır.

Abdülhamid, şehzâdeliğinde Maslak ve Kağıthane'deki arazisinde ziraat yapar, hayvan besler ve bunların ticaretiyle meşgul olurdu. Kendisi hesabını iyi biliyor, diğer biraderleri gibi sade maaşiyle iktifa etmiyor ve bilhassa israftan son derece çekiniyordu.

Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin bütün dikkat ve alâkası, Osmanlı tahtı etrafında dönen ihtiras ve Jön-Türkler'in faaliyetleri üzerinde toplanıyordu. Kendisi büyük biraderi Veliahd Murad Efendi'nin Jön-Türkler'le olan münasebetlerini dikkatle takip ediyor ve bu münasebetlerle Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek faaliyetlerinden yakînen haberdar bulunuyordu.»

İkinci Abdülhamid tab'an titizdi, hergün yıkanırdı. Kendi işini kendi görürdü. Uykusu hafifti. Vücutca zinde ve çevikti. Zekâsı kuvvetli, hele hâfızası daha kuvvetliydi. Bilmediklerini sorup öğrenmekte hakikaten mahirdi ve mahviyetkârdı. Yukarıdaki iki klişe, Sultan Hamid'in gençlik yıllarına aittir.

AVRUPA SEYAHATİ

Abdülhamid şehzâdeliğinde, amcası Abdülaziz ve büyük biraderi Veliahd Murad Efendi (Beşinci Murad) ile 1867 yılında bir Avrupa seyahati yapmıştı.

Abdülhamid'in İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya gibi memleketleri görmesi, devrin siyasileriyle, hükümdarlarıyle tanışması kendisi için çok faydalı olmuştu. Bu seyahatten dokuz sene sonra Osmanlı tahtına oturduğu va-

kit, Avrupa seyahatinin derslerinden, tecrübelerinden zaman zaman istifade etmişti.

Fransa'yı bir eğlence, İngiltere'yi bir servet, ziraat ve sanayi memleketi olarak tanıyan genç şehzâde, idaresiyle, askeri ve disiplini ile Almanya'yı beğenmişti.

Sultan Hamid, amcasıyle yaptığı Avrupa seyahatinden yakınlarına zaman zaman bahsetmiş, Fransa'da, İngiltere' de gördüğü şeyleri, alâkasını çeken hâdiseleri hikâye eylemiştir. Bu hâtıraları arasında bulunan, kendisinin fazla beğendiği ve hükümdar olunca da gerek askerî gerek siyasî bakımlardan büyük bir yakınlık ve dostluk tesis ettiği Almanya seyahati hakkındaki intibalarını burada aynen naklediyoruz :

«— Cennetmekân Abdülaziz Hân'la beraber Avrupa' ya yapılan seyahat esnasında Prusya'da bir geceden ziyade kalınamaması evvelce yapılan program iktizasındandı.

Birinci Giyom'un misafiri olarak imparator sarayı önünde iki alay askeri ile, sekiz on kadar top ve topçu efradı ve bir iki alay süvari askeri ile resmi geçit icra edildi: Asker geçerken zabitinden, dümenci neferine kadar hepsi başını çeviriyor, kralın gözüne bakıyor, sanki «emret, uğruna öleyim» diyordu. Öyle ciddî ve muntazam bir geçitti. Kıral da ihtiyar ve sevimli idi. Fakat ciddi duruyordu. Askerin üstündeki elbise yeni ütülenmiş, pantalonları kar gibi beyaz, potinleri pırıl pırıl parlıyor, hepsi bir sıyakta.

O akşam imparator sarayında envai nefis yemeklerle bir büyük ziyafet keşide olundu. Yemek esnasında cennetmekân hazretlerinin (Sultan Aziz'in) ve müteveffa imparatorun marşları çalındı. O gece Gublans şehrinde mükemmel bir şehrayin-i meserret icra kılındı.

Gublans'tan geçmekte olan Ren nehrinin iki tarafındaki tabyalar türlü şekilde ışıklara garkolunmuştu. Cen-

netmekân hazretleriyle müteveffa imparator ve refakatindeki zevat bir vapura binerek birkaç saat nehir boyunca dolaşıldı, donanma görüldü.

Nehrin iki tarafındaki binlerce Alman tarafından tarif edilmez bir şekilde misafirperverlik ve sevgi tezahürlerine şahid olundu. Ertesi gün mükemmel bir teşyi merasimiyle Gublans'tan ayrılıp Viyana'ya gelindi. Almanya'da gerek devlet gerek asker ve bilcümle ahali canibinden gösterilen mihmannevazlık, ihtiram fevkalâde idi. Gublans' dan Berlin'e azimet olunarak Berlin'de daha ziyade kalınmış olsaydı, bittabi bu dostluk tezahüratı o nisbette tezayüt edecekti.

Almanya'da bir sarayda misafir edildik. Bizi biraderim Sultan Murad'la bir odaya koydular. Oda büyük, zemini mermer, iki karyola var, birer paravana ile, tefrik olunmuş, birer de gece dolabı var. Odada başka müzeyyenat yok. Herşey basit, herkes asker, hattâ hademeler bile. Çağrıldığı vakit, bir asker, iri-yarı, rap rap askerce bir ayak atarak gelir, dimdik durarak bir selâm alır, emri telâkki eder, gene askerce döner gider. Orada hizmetçi kız falan yok, her hizmeti gören hep erkek, hattâ asker, bunu gözümle gördüm, hoşuma gitti.

Tahta çıkar çıkmaz, Almanya'dan evvelâ bir kilerci ve bir marangoz getirttim. Sadakatle hizmet ettiler, memnun kaldım. Zamanımda askerlik hususunda hep Almanya'da gördüklerimi tatbik ettim. Tahsil için zabit gönderdim. Almanya'dan muallimler celbettim. Bunun için evvelâ şimdiki imparatorun babasından müsaade aldım. Prens Bismark da ahbabımdı, ona ve imparatora yazdım. Sefâretimize de o yolda talimat verdim.

Zabitlerimizi ordularına kabul ettiler. Bize de muallim gönderdiler. Bir dostluk tesis ettim, sebebi de orada

gördüğüm askerî terbiyenin hiçbir'yere kıyaslanmıyacak bir şekilde olmasıydı.» (Hususi hekimi Dr. Âtıf Hüseyin Bey'in zaptettiği notlardan).(15).

HUSUSİYYETLERİ

Gençlik yıllarını böyle birkaç şehadetle gözler önüne serdiğimiz İkinci Abdülhamid'in hususiyyetlerinden bâzılarını evvelâ Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'dan dinleyelim. Diyor ki, bu zat: «**Sultan Hamid orta boylu, cevval bakışlı, gür ve kalın sesli idi. Zekâsı şayan-ı dikkat idi. Cidden zengin denilecek bir hazine-i tecrübeye malik idi. Görüştüğü kimseler üzerinde nafiz nazarlariyle ve uyanık zekâsıyle bir tesir-i mahsus bıraktığına şüphe yoktu. Sefirlerin ve ecnebî misafirlerin bu hususta müteaddid ve riyasız şehadetleri olmuştur.**

Sultan Hamid, vücudca zinde ve çevik idi; betaetten (ağır davranmaktan) hiç hoşlanmazdı. Zerafete meftun idi. Temiz ve itinalı giyinmenin hayatta bir intizam ifade ettiğini söylerdi. İnsanların kıyafetlerinde ihmâl göstermelerinin, kendilerinde fikrî intizam bulunmayışından ileri geldiğine kani idi.

Sıhhatine pek itina ettiği için çalışma saatleri, yemek ve istirahat zamanları son derece muntazam idi. Geceleri erken yatar, sabahları erken kalkar, sabah banyosunu hiç ihmâl etmezdi. Her sabah namaz kılar, duâ okur, hafif ve az yemek yerdi.» (16).

---

(15) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası Ocak ve Şubat 1955 nüshaları.

(16) Bkz: Tahsin Paşa a.g.e.

Bir görgü şahidi olan Mâbeyn Başkâtibinin şehadetinden sonra, kıymetli müdekkik İsmail Hami Danişmend'in yazdıklarını okuyalım: «**Fevkalâde bir zekâ ile hayret edilecek kuvvette bir hâfızaya malik olduğunda düşmanları bile müttefiktir. İrade kuvveti de, zekâ ve hâfızasiyle mütenasip gösterilir** : Anasıyla babası genç yaşlarında veremden öldüğü ve kendi bünyesi de aynı istidada vâris olduğu için, bütün hevesât ve ihtirâsâtını sıhhatine feda ederek ölünceye kadar mütemadî bir itidal içinde yaşamak, o vaziyette ve o imkânlar içinde kolay şey değildir. Fevkalâde çalışkanlığı ile hususî hayatının intizamı da, Garb menbalarında bile hayretle bahsedilen meziyetlerindendir. Meselâ, öldüğü güne kadar yaz kış soğuk duş yapmış ve hiç bir gün fâsıla vermemiştir!.. Mesaî saatleri gayet muntazamdır ve yorulmak bilmeden çalışır. Mühim telgraflar ve haberler geldiği zaman gece uykusundan bile uyandırılabilir» (17).

Semih Mümtaz da, Abdülhamid Hân'ın başka bir yönüne temasla der ki: «Sultan Hamid'in bir merakı da, iyi giyinmek ve bir defa olsun namazı terketmediği için, günde iki üç defa elbise değiştirmekti. İnat ile Hereke kumaşından elbiseler yaptırmayı tercih ettiği için, istediği gibi yumuşak olmamalarından şikâyet ederdi. Ve huzuruna çıkanları yeni bir elbise giyinmiş görse : «**Güle güle**» dedikten sonra : «**Benimki sizinki kadar şık değil ama, halis Türk malı, Hereke kumaşıdır**» diye övünürdü.

Saçları sağdan ayrılmış olarak taranırdı. Sık sık fırçalardı. **Her sabah yatağından çıkar çıkmaz hamama girer, kendi yıkanır ve kendi kurulanırdı. İç çamaşırı Trabzon bezinden hilâlî gömleklerle aynı bezden don ve mevsimi-**

(17) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

İkinci Abdülhamid birçok meziyetleri yanısıra hat sanatında da mahirdi.

ne göre bunların üzerine giydiği deve tüyünden ince veya kalın fanilâlardan ibaretti. Kuşak sarmazdı. Askı kullanmazdı. Cuma selâmlığına çıktığı vakit asker elbisesi ve yazkış kukuletalı bir kaput giyerdi. Elbisesinde rütbe işareti taşımazdı, yalnız kılıç kuşanırdı. Beyaz eldiven giyinir ve arabada kılıcını bacakları arasına alarak ellerini üzerinde tutardı. Sarayda başı açık gezmeğe alıştığı cihetle, Yıldız Sarayı'nın bahçe kapısından Hamidiye Camiine gelinceye

kadar beş on kere fesini düzeltmek bahanesiyle başını havalandırırdı. Camiden dönüşünde ya ata biner, yahut ufak bir sepet arabaya atlayarak kendisi arabacılık eder, gençliğinde sportmen olduğu için bu işleri fevkalâde bir güzellik ve maharetle becerirdi» (18).

Yılmaz Öztuna ise : **«Sultan Hamid, siyasî dehâsı bir yana, fevkalâde zekâsı ve hâfızası ile ünlüdür.»** diyor ve ilâve ediyor: «Bu zekânın, başta vehim olmak üzere çarpık tarafları eksik değildir. Ancak umumiyetle, devrinin bütün devlet adamlarının üstüne çıkan zekâ, kurnazlık ve tecrübeye sahip olduğunda birleşilmektedir. İnsanlar üzerindeki tesiri de çok övülmüştür. Babası gibi hususi muamelelerinde çok nazik olması, herkesi ayakta karşılaması, huzurunda yer öpülmek âdetini kesin şekilde yasaklaması, çok tesirli, tatlı, kalın bir erkek sesi olması ve pek güzel konuşması, hiç kimseye, hattâ çocuklarına «sen» diye hitab etmemesi, birçok şahsı kendisine bağlamış ve otuz küsur yıllık uzun şahsî iktidarının sebeblerinden biri olmuştur. **Türk hükümdarı aleyhinde Avrupa'daki propagandadan sonra Sultan Hamid'i şahsen tanıyan yabancılar, hiç ümid etmedikleri bir şahsiyetle karşı karşıya geldiklerini, hâtıralarında belirtmeyi unutmamışlardır»** (19).

Abdülhamid Hân'ın burnundan bahisle türlü hezeyan savuran sefihlere İbnülemin Mahmud Kemal İnal bakınız ne güzel cevap vermişti: **«Burnunun büyükçe olmasını da büyük bir kusur farz ederek «Hamidî bir burun» diye eğlenen sümüklüler ve «kârizde olukdur gûya sümüklü burnu» tarzında hezeyan eden sarhoş şairler bilmelidirler ki, burnun büyüklüğünde küçüklüğünde, güzellikde, çirkin-**

(18) Bkz: Çanlı Tarihler. Cild: 4. İstanbul, 1946.
(19) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

likde mahlûkun sun'u yoktur. Hazret-i Hâlık, nasıl istemişse öyle yaratmıştır. Merhumun eğlenilen burnu ise asaletini isbat eder ki, Osmanlı pâdişahlarının burunları ekseren o şekildedir» (20).

Devam edelim...

Reşat Ekrem Koçu diyor ki: «Gayet sade ve temiz giyinirdi, kendisine has bir zarafeti vardı, esvaplarında daima tercih ettiği renkler koyu kurşunî, neftî ve devetüyü olmuştur. Okumaktan zevk alırdı, bilhassa Türkiye tarihini çok iyi bilirdi. Yıldız Sarayı'nda çok zengin bir kütüphane kurmuştu ki, bugün bu kütüphane, Üniversite Kütüphanesinin paha biçilmez bir parçasıdır, bilhassa Türkçe yazmalar bakımından bir hazînedir. Ecdâdı içinde en çok Yavuz'u severdi. Bu sevgisini İstanbul'u ziyaretinde Almanya İmparatoru Vilhelm'e açmış, o da memleketine dönünce Sultan Selim Divanı'nı, Alman matbaacılığının enfes işlerinden biri olarak bastırmış ve Sultan Hamid'e hediye etmişti» (21).

Meşhur Babıâli Baskınında Kâmil Paşa Kabinesinin Dahiliye Nâzırı olan, bilâhare Mütâreke yıllarında yine aynı Nezâretde bulunan Ahmed Reşid (Rey): «Sultan Hamid kısa boylu, nahif, omuzlarının genişliği mutedil, fakat biraz öne doğru mail, âzası yekdiğeriyle mütenasib bir vücuda malikti. Teni esmer, çehresi uzunca, kaş kemikleri çıkık, yanakları çökük, renkçe de koyu maviye bakar siyahtı. Burnu vechine (yüzüne) nisbetle büyük ve uzuncay-

(20) Bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal. a.g.e.
(21) Bkz: Osman Gazi'den Atatürk'e. İstanbul, neşir tarihi yok.

dı. Başının tepesinde saç kalmamıştı, yan ve arka cihetindeki saçlarıyla sakalının telleri kalın ve sert görünürdü. **Güzel olmamasına rağmen yüzü sevimli, hele etvarı ve mişvarı** (tavr-ı hareketi) **tevazu' içinde büyüklük gösteren nâdir bir hususiyyeti hâizdi»** (22) derken; Ziya Şakir de: «Her işde intizamı son derece seven, bunu kendi nefsinde ve işlerinde tatbik eden Hünkâr, bilhassa kılık ve kıyafet meselesine de pek ehemmiyet verirdi. Kendisi, gayet sade fakat bir anda göze çarpacak derecede zarif giyinirdi. Zekâsına ve son derece intikal kabiliyetine emin olduğu için — bilhassa ecnebilerle — her türlü bahislere ve en *nazik mevzulara girişmekten çekinmezdi. Huzuruna kabul* ettiği ecnebilerin «Kızıl Sultan»ı yakından görmeye geldiklerini bilirdi!..» (23) demektedir.

Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey ise: «**Şehriyâr-ı müşarünileyhin** (adı geçen Pâdişahın/Abdülhamid Hân'ın) **sima ve bünyesinde Hânedân-ı Osmaniyyeye mahsus olan alâmât** (işaretler) **iyice fark ve müşahede olunurdu. Nitekim, Centile Bellini tarafından tersim olunan** (çizilen) **Fâtih'in tasvirinde Hâkan-ı sâbıkın** (Sultan Hamid'in) **hutut-ı vechiyyesi nümayandır** (yüz hatları görülmektedir). **Kendisi zekî ve hassas, dakikaşinas** (zor şeyleri tartıp anlayan), **muamele-i mûtâdesi nazik, halâvet-i mahsusa-i sadaya malik** (gayet tatlı bir sese sahib), **efendiliğinin, hilâfet ve saltanatın izzet ü vakarını maattakdir** (takdir ile) **tamamiyle yerine getirir, bendegânı taltif ve kendisiyle görüşen ecanibi** (ecnebileri) **tatlı ve cazibe-i nezaketi ile teshir etmenin** (büyülemenin) **yolunu bilir, tehdidini hakkıyle ikaa** (yerine getirmeğe) **kaadir ve lede'l-hâce** (icabettiği zaman)

---

(22) Bkz: Canlı Tarihler. Cild: 3. İstanbul, 1945.
(23) Bkz: Ziya Şakir. a.g.e.

İkinci Abdülhamid gençliğinde spor yapar, ata biner, yüzer ve silâh kullanırdı. Silâh kullanmakta pek mahirdi. Nişan alarak ismini yazdığı, madalyaları ortasından deldiği rivayet edilir.

izhar-ı şiddet veya teskin-i hiddete (öfkesini gidermeğe) **muktedir idi.» diyor** (24).

Yine İbnülemin Mahmud Kemal İnal: «**Vazifeperverlikde, çalışmakta nadirül emsâl olduğu müsellemdir. Arz edilen resmî evrakı tamamiyle okur ve muvafık görmediklerini — esbabı mucibe serdiyle — iade ederdi. Geceyarısı gelen müstâcel marûzat — kendi uykuda da bulunsa — takdim edilmek mecburî idi. Uykuyu terk eder, marûzatı okur, lâzım gelen emri verirdi.**

Pek nazik, pek mütevazi idi. Mültefitane sözlerle muhatabını teshir ederdi. Ecnebî küberasına ziyafet verildikte dilfiribane bir tarzda ve suhuletle uzun sözler söyler, hatırlarını tatyib ederdi.

Kuvve-i hâfızası son derece metin idi. Vaktiyle bir kez gördüğü bir şahsı ve işittiği bir sözü unutmazdı.

Çok sigara, kahve ve çay içerdi. Ayş ü işrete ve fuhşu rezilete rağbet etmezdi. Az yer, az uyurdu.» (25) diyerek hüsn-i şehadette bulunmaktadır.

Bir heyet tarafından hazırlanan «Mufassal Osmanlı Tarihi»nde İkinci Abdülhamid'den bahisle deniliyor ki :

«— Abdülhamid, ortadan uzuna yakın boylu, zayıf ve esmerdi. Bedenen kuvvetli olmakla beraber iyi silâh kullanır, ata iyi binerdi. Sesi kalın, hafif titrek, tannan, çok tesirli ve cazibeliydi. Söylenenleri hiç usanmadan ve karşısındakinin sözünü kesmeden dinlerdi. Kendisi ile konuşanlara saygı telkin eden, pek nazik ve terbiyeli idi. Hoş-

---

(24) Bkz: Sultan Abdülhamid-i Sânî Sûret-i Hal'i. İstanbul, 1918.

(25) Bkz: İbnülemîn Mahmud Kemal İnal. a.g.e.

lanmadığı kimselere bile güleryüz gösterir, hoşlanmadığını belli etmezdi. Hâfızası kuvvetli olup, bir kere gördüğünü veya sesini duyduğunu bir daha unutmazdı. Karşısındakinin duygu ve düşüncelerini anlamakta ve bunları ona söyletmekte mahirdi. Herkesin gönlünü alıp, kendisine bağlamayı bilir, dindar, hayratı sever, içki kullanmaz, her türlü sefahattan uzak durur, basit ve sade bir hayat yaşardı. Amatör zevki marangozluktu, kendisine istirahat verdiği zaman marangoz atölyesinde çalışarak vakit geçirirdi. Memleket idaresinde iyi niyetle çalışmak ve faydalı olmak isterdi. Zekâsı ve dirayeti takdir edilmekle beraber, pek muntazam bir tahsili yoktu. Fransızcayı anlar, konuşmazdı.» (26).

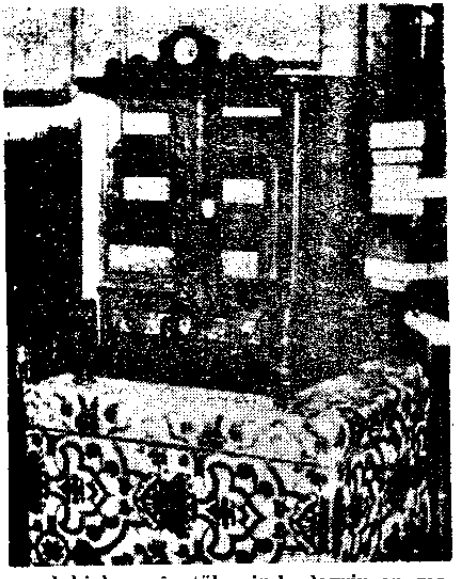
Enver Behnan Şapolyo ise yine aynı mevzuda: «Abdülhamid büyük burunlu, sarı benizli, biraz kanburca idi. Sakalı koyu siyah, sık ve kısa idi. Kaşlarının üzeri hafifçe çıkıntılı, şakakları çukurca, gözleri siyaha yakın çakırdı. Uzun kirpikli ve kuvvetli bakışları vardı. Çok zeki, aynı zamanda pek kurnazdı. Sesi kalındı. Hâfızası da kuvvetli idi. Sözleri muntazam ve âmirâne idi. Çok düzgün konuşurdu. Abdülhamid dindardı. İhtiyatlı ve basiretli davranmasını bilirdi. Bakışları inceleyici bir durum taşırdı. Kendisi sade giyinir ve sade yaşardı. Gıda ve giyim maddelerinin ucuzluğuna çok önem verirdi. Memlekette bolluk ve ucuzluk, onun en büyük arzusu idi. Spor yapmaktan hoşlanırdı. İyi kılıç ve silâh kullanırdı. Kuvvetini göstermek için bir eli ile sandalyeyi havaya kaldırırdı. Kuşlara da merakı vardı. Tarabya'daki yalısında küçük bir silâh müzesi yapmıştı, bu silâhları seyretmekten zevk alırdı.» (27).

---

(26) Bkz: Mufassal Osmanlı Tarihi: Cild: 6. İstanbul, 1972.

(27) Bkz: Osmanlı Sultanları Tarihi. İstanbul, 1961.

İkinci Abdülhamid saltanatının son günlerine kadar saraydaki hususi atölyesinde devrin en mahir ince marangoz ustalarından biri olarak çalışmıştır. Yukarıda onun elinden çıkan bir sandalye ile çekmeceli küçük dolap.

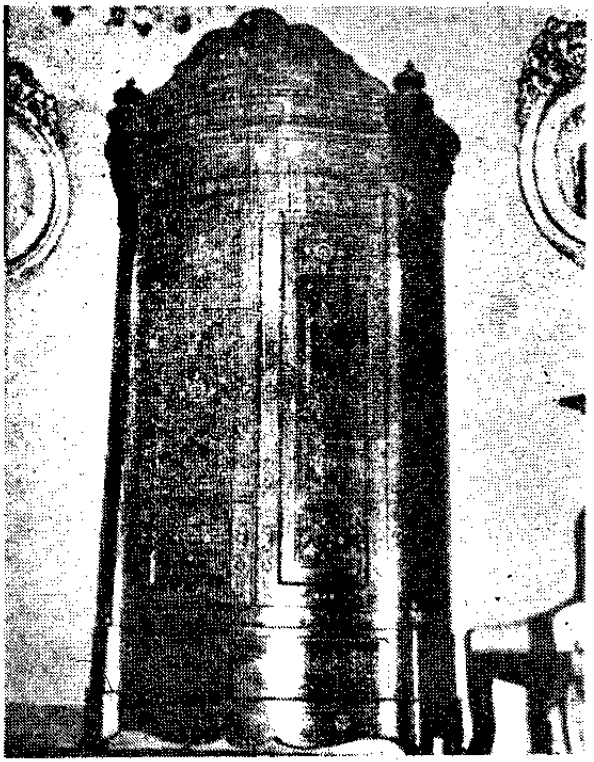
Ayşe Osmanoğlu da hâtıratmda babasının pek bilinmeyen taraflarına temasla: «Babam doğru ve tam dinî itikada sahip bir Müslümandan başka biri değildir. Beş vakit namazını kılar, Kur'ân-ı Kerîm okurdu. Gençliğinde Şazelî tarikatına girmişti. Daima camilere devam ettiğini Ramazanlarda Süleymaniye Camiinde namaz kıldığını, o zamanlar camide açılan sergilerden alışveriş ettiğini hikâye tarzında anlatırdı. Böylece, camide namaz kıldığı günlerin birinde Hamza Zâfir Efendi adında muhterem bir Şeyhe tesadüf edip onunla ahbab olmuş, bu tarikata bu suretle intisab etmiştir. Keza, Yahya Efendi Tekkesi'nin büyük şeyhi olan Abdullah Efendi vasıtasiyle dahi Kadirî tarikatına intisab etmiştir.

Babam herkesin namaz kılmasını, camilere devam edilmesini çok isterdi. Sarayın hususî bahçesinde beş vakit Ezân-ı Muhammedî okunurdu.

Ebülhüdâ Efendi'ye gelince: O da babamla aynı tarikata mensuptu. Babam onun zeki bir adam olduğunu bildiğinden kendisini Arab meselelerine dair siyasî işlerde kullanırdı. Bu Ebülhüda Efendi'nin gûya babamın başjurnalcısı olduğu hakkında sözler vardır. Her devrin kendine mahsus bir idare şekli olduğu unutulmamalıdır» diyor ve ilâve ediyor :

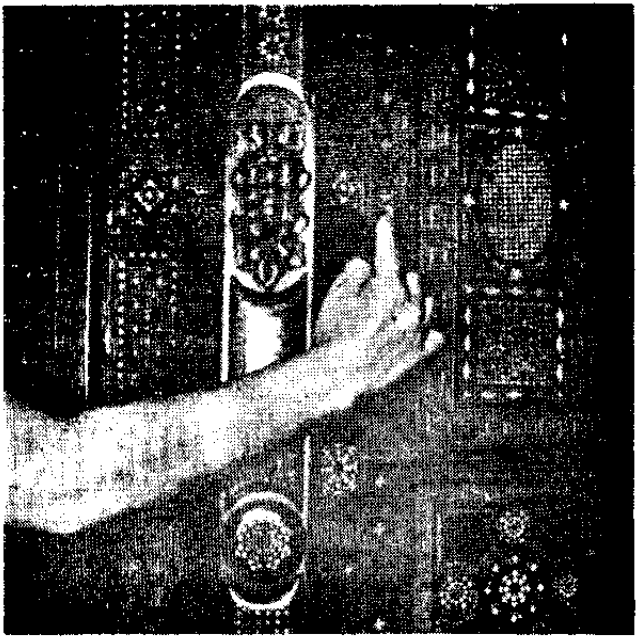
«— Babamın mu'tadı erken yatıp erken kalkmaktı. Sabahları güneşten evvel kalkıp hamama gider, banyosunu alırdı. Hamamın dış katında oturmak için bir sedir yaptırmıştı. Orada oturup giyinir, sabah namazını oracıkta kılar, sonra kahvaltısını ederdi. Yataktan kalkmadan önce müshil almak mûtâdı olduğundan sabah kahvaltısını çok hafif yapardı. Hastalığından evvel senelerce «Manyezi Ha-

zi» almıştır. Hastalığından sonra sinameki tozunu toz şekerle karışık olarak alırdı. Yarım bardak sütü madensuyu ile karıştırıp içerdi. «Çitli maden suyu» nu kullanırdı.

Marangozlukla uğraşmaktan zevk alan İkinci Abdülhamid'in yaptığı bir kitap dolabı

Babam: «Gençliğimde denize girer, pek iyi yüzer, ata biner, araba kullanır, kürek çeker, yelken kullanır, tabancayla atıcılık yapar, ava gider, kılıç talimleri yapardım.» derdi.

Şu dolapta görülen şahane işçilik İkinci Abdülhamid'in ince marangozluktaki ustalığını sarahatle ortaya koymaktadır. Bu dolab, yeri gösterilen gizli düğme ile açılmaktadır.

Kahveyi çok severdi. Yemeklerden sonra kahve içtiği gibi, arada da ayrıca altı yedi defa içerdi. Kendi emektarlarından, şehzâdeliğindenberi kahvesini pişiren Halil Efendi, kahvecibaşı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu, ne de açık ve sade olarak pişirilirdi.

Babam geceleri odasında kitap okutturduğu için aleyhtarlarının söylemediği kalmamıştır. *Halbuki bu tamamiyle* onun hususî hayatına aid bir meşgaleydi ve kitap okutup dinlemek en ma'sûm bir sahada tecelli ediyordu. Babam ise bu kitap okutma işini şöyle izah ederdi :

«— Gündüzleri beni meşgul eden işlerin ağırlığından kurtulmak, zihnimi başka taraflara sevkedip düşüncelerimi defetmek ve rahat uyuyabilmek için her gece odamda kitap okutuyorum. Okuttuğum eserler ciddî olursa büsbütün uykum kaçıyor. Onun için bir takım romanlar tercüme ettiriyorum» der ve gülerek ilâve ederdi: «Küçüklüğümde dadım bana ninni söylerdi. Şimdi de okunan kitaplar aynı tesiri yapıyor. Esasen yarı dinliyor, yarı dinlemeden uykuya dalıyorum. İşte benim uyku ilâcım budur.»

Babamın marangozluğa olan merakı babasının zamanında başlamıştır. Çünkü Abdülmecid Hân da marangozlukla uğraşmış ve yanında Halil Efendi adında pek usta bir sanatkâr varmış. Babam bu Halil Efendi'den ders alırmış, onunla birlikte çalışırmış. Büyükbabamın marangoz takımlarında bu Halil Efendi'nin imzaları kazılı imiş. Bu takımlar Yıldız'da, babamın atölyesinde idi. Kendisi de bu âletlerle çalışırdı. Avrupa'dan yeni sistem bir çok âletler de getirtmişti. Yaptığı bir çok sedefli, oymalı eşyalar Yıldız'da idi. Bunların şimdi ne olduğunu bilmiyorum. Yalnız yaptığı ve son Osmanlı sadrâzamı Tevfik Paşa'ya hediye ettiği sanatkârane bir dolap şimdi Tevfik Paşa'nın bü-

yük oğlu, eski yâver ve dâmâdlardan İsmail Hakkı Bey'in kadirşinas ellerindedir.» (28).

Reşad Ekrem Koçu başka bir eserinde: «Babası da, anası da veremden ölmüşlerdi. Verâset yolu ile aldığı bu müdhiş hastalığı, yaşamak hırsının kamçıladığı bir irade ile yenmişti. Zevklerini sıhhatine fedâ etti. Şehzâdeliğinde spor, günlük işlerinden biri olmuştu. Mükemmel bir binici ve avcı idi. Yazın Kızkulesi'ne giderek oradan denize girdiği söylenir. Kendisinin Tarabya üstündeki, kızkardeşi Cemile Sultan'ın Alemdağı'ndaki çiftlikleri en sevdiği yerlerdendi. Buralarda gürültüden uzak haftalarca kaldığı olurdu. Saltanatının son günlerine kadar da sarayındaki hususî atölyesinde devrinin en mahir ince marangoz ustalarından biri olarak çalışmıştır.

Babası gibi bir erkek güzeli değildi ama, kendisine çirkin de denilemezdi. Bu orta boylu adamın yüzünde kendisine has kıymetler, bakışları keskin ve işleyici, elâ gözleri ile iri ve kemerli burnu idi. Sesi de, halâvetli, bir devlet reisine yakışacak tonda, gür ve kalındı.» diyor (29).

Ord. Prof. Enver Ziya Karal da, İkinci Abdülhamid'in hususiyyetlerinden bahisle: «Ata binmesini, fayton sürmesini severdi. Silâha karşı da merakı vardı. Mükemmel bir nişancı idi. İçkiye düşkün değildi. Kadınlarla münasebeti de saray hayatına göre, muvazeneli idi. Marangozlukla uğraşmaktan zevk alırdı. Dolap, masa, çekmece gibi eşya yapardı. Emlâkinin idaresi ile de bizzat meşgûl olurdu. Zeki, çalışkan, kavrayıcı idi ve çok kuvvetli bir hâfızaya sahipti. Re'y ve kararlarında istiklâl sahibi olduğu gibi, tehlike karşısında da metanetli idi.

(28) Bkz: Ayşe Osmanoğlu. a.g.e.
(29) Bkz: Osmanlı Pâdişahları. İstanbul, 1981.

İkinci Abdülhamid dindardı. Dini vazifelerini eksiksiz yerine getirmeye çalışmıştır. Beş vakit namazını hiç bırakmamış olmakla iftihar ederdi» diyor (30).

Nâzım H. Polat, Sultan Hamid'le ilgili tetkikinde: «Dört kardeş (diğerleri: Murad, Reşad, Vahideddin) içinde onu en çirkin olarak gösterenler, burnunu mesned almışlardır» diyor ve devamla: «Gerçekten de hayli büyük ve kemerli bir burnu vardı ki, sülâlesinin bu en belirli fizik hususiyyetini, resimlerden çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Burnunun kemerli oluşuyla tanınan diğer bir pâdişahımız Fâtih Sultan Mehmed'dir ki, Abdülhamid Hân'ın ki de ona çok benzemektedir.

İkinci Abdülhamid'in burnundan sonra dikkati çeken uzvu gözleridir. Büyük, parlak ve cevval gözleri, gayet müessir bir irâde sahibi olduğunu gösteriyor. Yüzünün daima bir ciddiyet telkin ettiği üzerinde herkes birleşmekte. Atletik ve kuvvetli bir yapıya sahip oluşu da, kendisine âdeta bir heykel görünüşü vermiştir. Ermenilerin ve onlara mürebbi olanların Osmanlı hakanına «Heykel-i İstibdâd» demelerinde bu fizikî yapının da tesiri muhakkaktır» (31) diyor.

(30) Bkz: Osmanlı Tarihi. T.T.K. Yayını 8'ci cild. Ankara, 1983.

(31) Bkz: Tarih ve Edebiyat Mecmuası. Haziran 1982 nüshası.

İKİNCİ BÖLÜM

Saltanat Yılları

(Devleti otuz üç yıl daha ayakta tutan adam: Sultan İkinci Abdülhamid'dir.)

- Tahta çıkışı.
- Birinci Meşrutiyet.
- 93 Harbi.
- Midhat Paşa hâdisesi.
- «Vehim» değil «ihtiyat ve tedbir».
- İstibdad mı?.
- Müsrif değildi.
- Maarife hizmeti inkâr edilemez.
- Yıldız İstihbarat Teşkilâtı
- Çırağan Vak'ası.
- Feraset sahibi bir diplomattı.
- Hicaz demiryolu.
- Düyûn-u umumiyye.

SULTAN BEŞİNCİ MURAD'IN SALTANATI

Sultan Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid'in iki yaş büyük ağabeyidir. 1840 yılının 21 Eylül Pazartesi günü Şevk-efzâ Kadın-Efendi'den doğmuştur. Amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişini müteâkib hükümdar olan Beşinci Murad, Osmanlı pâdişahlarının otuz üçüncüsüdür.

Yerli ve yabancı pek kıymetli hocalar elinde mükemmel bir tahsil gören, ancak, bu mükemmel tahsile rağmen şehzâdelik yıllarını sefahetle geçiren Beşinci Murad, Osmanoğulları arasında **M a s o n** olan tek pâdişahtır!. Oğlu Selâhaddin Efendi de masondur!. Amcası Sultan Aziz'in Avrupa seyahatine Veliahd olarak katılan ve bu seyahat esnasında Londra'da İngiltere Veliahdı Prens Edvard'la görüşen Beşinci Murad yurda dönüşünde mason olmuş ve kendisine daha başlangıçta mu'tad hilâfına on sekiz derece verilmiştir!. Beşinci Murad'ın masonluğa giriş merasiminde Kleanti İskaliyeri, Dr. Minos Volonaki, Dr. Yanis Eşamelos gibi loca üstadları hazır bulunmuş ve tekris/yemin merasimi Şair Ziya Paşa tarafından yapılmıştır (32). Hattâ bir iddiaya göre, bu yemin merasiminde Beşinci Murad'a

---

(32) Bkz: Mustafa Müftüoğlu. 4 Şubat 1980 tarihli «Milli Gazete» de «Tarihin Hükmü» sütunu.

giydirilen gömlek saklanmış ve bilâhare mason olan oğlu Selâhaddin Efendi'ye giydirilmiştir (33). Yine bir iddiaya göre, Beşinci Murad, kardeşi Reşad Efendi'yi (Sultan Reşad'ı) mason yapabilmek için bir hayli uğraşmışsa da muvaffak olamamıştır! (34).

Osmanlı pâdişahları içinde tek mason olan Beşinci Murad, bu meziyeti (!!!) yanısıra, Osmanlı tarihinde en kısa saltanatın da (doksan üç gün) sahibidir. Yine aynı Beşinci Murad pâdişahlığına rağmen, ecdâdının tarihî tahtına da oturamamıştır!. Serasker Hüseyin Avni Paşa denilen Eşekçi Ahmed'in oğlu'nun yaptığı saltanat darbesiyle tahta çıkan Beşinci Murad'a bîat merasimi evvelâ Serasker Kapısı'nda yapılmış; bilâhare bu merasime Dolmabahçe Sarayı'nda devam edilmiş ve o günkü keşmekeş içinde Topkapı Sarayı'ndaki tarihî taht getirilemediğinden, Beşinci Murad alelâde bir taht üzerinde bîat kabul etmiştir.

Gençliği türlü sefahet âlemlerinde geçen ve içki ile asabı perişan olan Beşinci Murad, amcası Sultan Aziz'in tahttan indirilişi üzerine pâdişah olmuş ve «Eşekçi Ahmed'in oğlu» (35) diye anılan Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in hal'ini (tahttan indirilmesini) İngilizlerin ve Fransızların muvafakatini alarak gerçekleştirmiş-

---

(33) Bkz: İzzed Nuri Gün - Yalçın Çeliker. Masonluk ve Masonlar. İsimler - Belgeler. İstanbul, 1968.

(34) Bkz: Ali Fuad Türkgeldi. Görüp İşittiklerim. Ankara, 1951.

(35) Isparta'nın Gelendost'undan olan Hüseyin Avni Paşa'nın babası, memleketinde «Eşek Ahmed» veya «Eşekci Ahmed» unvanıyla meşhurdur!.. Babası «Eşekci Ahmed» olan Hüseyin Avni Paşa'nın kendisi de, «Malak Hüseyin» veya «Sıpa Hüseyin» diye şöhret bulmuştur!..

tir (36). Bu hal' vak'asında Eşekçi Ahmed'in oğluna Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa, meşhur Midhat Paşa, Şeyhülislâm Hayrullah (İkinci Abdülhamid'in tâbiriyle: Şerrullah) Efendi, Harbiye Nâzırı/Kumandanı Süleyman Paşa ve Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmed Paşa yardımcı olmuşlardır. Bu «çete», darbe için 31 Mayıs 1876 tarihini tesbit edip bu tarihi Veliahd Murad Efendi'ye de haber vererek onun da muvafakatini almışlarsa da, bilâhare Süleyman Paşa'nın ısrarıyle darbe 30 Mayıs Salı gününe alınmış, ancak bu âni değişiklikten — nedense — Murad Efendi haberdar edilmemiştir!.

CİNNET ALÂMETLERİ VE...

İşte bu darbe tarihindeki âni değişikliğin Veliahd Murad Efendi'ye haber verilmemesi, bir felâketin başlangıcı olmuş ve 30 Mayıs 1876 Salı günü, sabahın alacakaranlığında askerin saraya dolduğunu gören Beşinci Murad, darbe teşebbüsünün amcası Sultan Aziz tarafından haber alındığını ve askerin kendini tevkif etmek üzere geldiğini sanarak müdhiş bir buhran geçirmiştir!. Bu buhran, esasen içkiden asâbı bozuk olan Beşinci Murad'ın muvazenesini alt-üst etmiş ve bîat merasimi dolayısiyle Patrikhâne mensublarının kendilerine mahsus kapkara elbiselerle topluca huzura girdiklerinde âni bir hareketle yerinden fırlayan Beşinci Murad'ın bu ilk günlerindeki halini Mâbeynci Seyyit Bey **«korkudan hâsıl olan bir rahatsızlık»** diye kaydeder ve tahta çıkışının üçüncü günkü Cuma selâmlığında **«dudaklarının uçuklamasıyle rahatsızlığının arttığını»**

(36) Bkz: Charles Mismer. İslâm Dünyasından Hâtıralar. İstanbul, 1975.

SULTAN BEŞİNCİ MURAD : Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu, İkinci Abdülhamid'in ağabeyidir. 21 Eylül 1840 Pazartesi günü Şevk-etzâ Kadın-Efendi'den doğmuş ve amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine hükümdar olmuştur. Osmanlı pâdişahlarının otuz üçüncüsüdür. Osmanlı tarihinde en kısa saltanat (doksan üç gün) Beşinci Murad'ındır. Beşinci Murad, aynı zamanda Osmanoğulları içinde **M a s o n** olan tek pâdişahtır. Kendisine «Kılıç Alayı» yapılamadığı gibi, tahta çıktığı gün, o günkü keşmekeş içinde biat merasiminde ecdâdının tarihî tahtına da oturamamıştır. Gençliği türlü sefâhat içinde geçen ve içki ile asâbı perişan olan Beşinci Murad, muvazenesizliği dolayısiyle tahttan indirilmiş, onun yerine kardeşi İkinci Abdülhamid geçmiştir.

söyler. Mâbeyn Başkâtibi Sadullah Bey ise **«o Cuma günü *selâmlık resmi Ayasofya* Camii şerifinde icra edilmişti ve illet-i dimağiyyenin ilk eseri de işte o gün vuku bulmuştu»** der. Şehzâde Vahideddin Efendi (Sultan Vahideddin) de, aynı günün akşamı Dolmabahçe Sarayı'nda Şehzâdelere verilen ziyafetten bahisle: **«Yemekten sonra da huzura çıktık. Sultan Murad, bizi fesi elinde olduğu halde başı açık ve ayak üzeri kabul etti. «Halim pek fena» diye başağrısından şikâyet ediyordu. Huzurdan çıktıktan sonra sofada Nureddin Efendi'ye rastgelip, biraderin halini beğenmediğimi söyledim. O da, çok içmiştir de ondandır mânâsına işrab edecek surette eliyle ağzına doğru bir işaret yaptı...»** der (37).

(37) Bkz: Ali Fuad Türkgeldi. a.g.e.

Nice karanlık işler içinde tahta çıkacağı günü bekleyen, ancak tahta çıkışının daha ilk gününde cinnet alâmetleri gösteren Beşinci Murad'ın hastalığı ve tedavisiyle alâkalı raporları İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Belleten» de yayınlamıştır. Bunların tamamını nakle sayfalarımız müsaid olmadığından, bu mevzuda şu kadarını kaydedelim ki, Beşinci Murad'daki illet-i dimağiyye, amcası, Sultan Aziz'in 4 Haziran Pazar günü, Eşekçi Ahmed'in oğlunun tertibiyle katl'edilmesi ve bu katl'olayından on bir gün sonra bu kerre Eşekçi Ahmed'in oğlu Hüseyin Avni Paşa'nın Çerkes Hasan Bey tarafından öldürülmesinden sonra artmış, amcasının katlinden sonra :

«— Kan istemem, padişahlık istemem!» diye feryâda başlayan, bir Cuma selâmlığında ata ters binmeye çalışan, bir ara kendisini saraydaki havuza atan Beşinci Murad'ın bu sözde saltanatında devlet idaresi Mütercim Rüşdü Paşa ve Midhat Paşa ile Şevk-efzâ Valide Sultan elinde kalmış, pek hâris bir kadın olan bu, Beşinci Murad'ın anası bütün gayretine rağmen, oğlunun hastalığına bir şifa bulamamış, nihayet Viyana'dan getirilen Dr. Leisdersdorf adlı akliyye mütehassısı, Beşinci Murad'ı Viyanaya götürüp orada tedavi etmek istemişse de, üzerinde Halife ünvanı da olan Pâdişahın bu şekilde yurtdışında tedavisi mahzurlu görülmüş, böylece Beşinci Murad, özlediği saltanatın tadını duyamadan tahttan indirilivermiştir!. Sultan Murad'ı al-aşağı edenler, Sultan Aziz'i de tahttan indiren «çete» mensublarıdır ve Beşinci Murad'm hal'i dolayısiyle söylenen şu beyit meşhurdur :

Doksan üçde doksan üç gün pâdişah-ı dehr olup
Göçdü uzletgâhına Sultan Murâd-ı nâmurad.

DEVLET İDARESİ İKİNCİ ABDÜLHAMİD ELİNDE

Sultan Beşinci Murad'ın bu şekilde tahttan indirilmesini müteakib devlet idaresi İkinci Abdülhamid'in eline geçmiştir. 31 Ağustos 1876 (Hicrî: 10 Şaban 1293) Perşembe günü otuz dört yaşında tahta çıkan Sultan İkinci Abdülhamid, Osmanlı pâdişahlarının otuz dördüncüsüdür.

İkinci Abdülhamid'in cülûsu devlet adamlarından bâzılarının muhalefetine rağmen gerçekleşmiştir. Beşinci Murad'ın hastalığının tedavisinden ümid kesildikten sonra 30 Ağustos Çarşamba günü Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı'nda yapılan Vükelâ Heyeti (Bakanlar Kurulu) toplantısında ,Sultan Murad'ın hal'i ile Veliahd Abdülhamid'in cülûsunun kararlaştırılmasını müteâkib, o günlerin Sadrâzamı Mütercim Rüşdü Paşa'nın Fethipaşa-zâde Mahmud Celâleddin Paşa'ya (dâmâd-Ticaret Nazırı) söyledikleri, bâzılarının muhalefetini sarahatle ortaya koymaktadır. Diyor ki, Sadrâzam :

«— **Şehzâde hazretlerinin** (İkinci Abdülhamidi'n) **ma' lûmu olsun ki, Vükelâ** (Vekiller-Bakanlar) **bu kararı keudilerine hizmet için vermediler. Sadece Sultan Murad hazretleri iyileşemeyecek şekilde rahatsızlandıkları için kendilerinin meşrû verâset haklarını yerine getirmek icab etti.**» (38).

Niçin muhaliftirler bâzı devlet adamları Abdülhamid'in saltanatına? Bu suali Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu cevaplandırmıştır. Der ki, bu zat:

---

(38) Bkz: *Mufassal Osmanlı Tarihi. Cild: 6, İstanbul,* 1972.

«—Abdülhamid Efendi hiç de ağabeyisine (Beşinci Murada') benzemiyordu. Bir defa masonlukla asla ilgisi yoktu. «Genç Osmanlılar»la bâzı gizli temasları olmamış değildi. Fakat o kadar zeki idi ki, «Genç Osmanlı» denilen politika palazları onu kontrol altına alamayacaklarından korkuyorlardı. «Genç Osmanlılar» ın Abdülhamid'i beğenmeyişleri, onu kendilerinden üstün buldukları içindi. Sonra Abdülhamid'in «keyfî» dedikleri idareye, yâni, Osmanoğulları'nın an'anevi idare sistemine taraftar olduğunu da seziyorlardı. Hattâ, amcası Abdülaziz'e arasıra şunun bunun hakkında bilgi verdiğini de sanıyorlardı. Bundan ötürü ve kendisini tahta çıkarmak için çok, amma pek çok tereddüt edildi. Sonra kısa bir zamanda iki pâdişahı tahttan indirmiş olan komplocu devlet adamları ,bir Veliahdın meşrû verâset hakkını çiğnemekten çekindiler. Yoksa onu atlatıp Reşad'ı tahta çıkarmayı düşünmüşlerdi (39). Abdül-

(39) «Mâbeyn Müşiri Dâmâd Nuri Paşa Yıldız Mahkemesinde verdiği ifadede diyor ki: «Başkatip Sadullah Bey bana gizli olarak şu talimatı vermişti: «İşte Hüseyin Avni Paşa (Eşekci Ahmed'in oğlu) maktulen vefat etti. Efkâr-ı umumiyye bütün bütün tahavvülâta başladı. Abdülhamid Efendi hazretleri de birçok muteber zevatı kabul ediyormuş, hattâ mesmuatıma göre bizim mahrem tanıdığımız yadigârlardan içlerinde adam bulunuyormuş, ulemâ arasında velinimetin hastalığı mani-i hilâfettir diye güftügü ediliyormuş. Bunun için Rüşdü (Mütercim Rüşdü Paşa) ve Midhat Paşalarla sözleştik. Allah esirgesin böyle bir vukuat olursa cümlemiz mahvolürüz. Abdülhamid Efendi hazretleri tarafından saraya gidilecek veya biat için kendi dairelerine bir cemmigafir girecek olursa asker ile müdafaa ve mümanaat olunacaktır, ma'lûmunuz bulunsun», dedi. (Yıldız Mahkemesi dosyalarından alınmıştır). Bkz: Resimli Tarih Mecmuası. Şubat, 1955 nüshası.

hamid, Kanun-u Esasi bahşedeceğini va'dedince hemen önünde baş eğdiler, kendisine biat eylediler.» (40)

İkinci Abdülhamid'in bu Mütercim Rüşdü ve Midhat Paşalarla yaptığı görüşme nedir? Ne konuşulmuş ve Veliahd Abdülhamid Efendi tarafından birşey va'dolunmuş mudur? Görüşmenin safahatını Sultan Hamid'in yayınlanan notlarından öğrenelim... Bu notlarda o görüşme şöyle anlatılmaktadır :

«— **Midhat Paşa ile Mehmed Rüşdü Paşa** (Mütercim Paşa), **biraderin hastalığı üzerine bana geldiler. Onlarla ilk defa orada** (Maslak Kasrında) **mülâki oldum. Benden, şekl-i hükûmetten meşrutiyeti mi, yoksa istibdâdı mı, hangisini tercih edersiniz? diye sordular. Ben de cevaben : Avusturya İmparatoru Macaristan'a gider, Macar şapkasını giyer, Macar olur. Avusturya'ya gelir, oralı olur. Bir gemi kapdanı, gemiye kumanda ettiği zaman nasıl ki, icab eden hale göre kumanda ederse, ben de kumanda mevkiine gelince, memleketin selâmeti hangi idare şeklinde ise ve hayırlı görülürse, onu ihtiyar ederim, dedim. İlâveten şunu da söyleyeyim ki, benim şimdiki kanaatim, şekli meşrû olan meşrutiyettedir. Çünkü istibdâd-ı idarede, iyi-kötü her şey hükümdara atfedilir, vükelâ mes'uliyet kabul etmez. Bu, sizin belki daha iyi işinize gelebilir, dedim. Güldüler»** (41).

Bu görüşme mevzuunda acaib bir iddia vardır: Veliahd Abdülhamid Efendi ,gûya, ileride Beşinci Murad'ın şuuru avdet ettiği takdirde, saltanatı ağabeyine, yâni, Beşinci Murad'a devretmeği peşinen kabul etmiş ve hattâ bunun için Midhat Paşa'ya bir de senet vermiş!

---

(40) Bkz: İlân-ı Hürriyet ve Sultan İkinci Abdülhamid. İstanbul, 1960.

(41) Bkz: Halûk Y. Şehsuvaroğlu. Tarihi Odalar. İstanbul, 1954.

Bu acaib iddiaya Halûk Y. Şehsuvaroğlu **«delilleri mevcut olmayan bir rivayet»** diyor (42). Ziya Şakir ise **«eğer Sultan Hamid Midhat Paşa'ya böyle bir senet vermiş olsaydı; Midhat Paşa bu kıymettar ve tarihî kâğıdı, adi bir borç senedi gibi, hergün elden ele gezen evrak çantasının yan gözünde saklamaz, herhalde bankalardan birinin demir kasaları içinde muhafaza ederdi»** demekte (43), Ord. Prof. Enver Ziya Karal da, bu niyabet meselesini bir başka yönden ele alınaktadır. Diyor ki ,bu zat:

«— Beşinci Murad'ın hastalığının uzaması, devletin umumî siyaseti üzerinde akisler yapıyordu. Elçiler itimatnâmelerini takdim edemedikleri için, vazifelerine başlayamıyorlardı. İngiltere elçisi, tedbir olarak, pâdişahın hastalığı müddetince, işlerin nâiblik ile tedvir edilmesini teklif etti. Kendisine **pâdişahın aynı zamanda halîfe bulunması dolayısıyle imamet yetkilerini haiz bulunduğu ve deli bir pâdişahın imametinin sahîh olamayacağı ve böyle bir kimseye niyabet etmenin de şer'an caiz olmadığı cevabı verildi**« (44).

İbnülemin Mahmud Kemal İnal da, senet meselesine temasla diyor ki :

«— Sultan Murad'ın şuuru avdet ederse saltanatı ona devredeceğine dair Midhat Paşa'nın Sultan Abdülhamid' den bir sened aldığı halk arasında şayi' ise de, hakikate muvafık değildir.

---

(42) Bkz: Sultan Aziz. Hususi, siyasî hayatı, devri ve ölümü İstanbul (neşir tarihi yok).

(43) Bkz: Ziya Şakir. a.g.e.

(44) Bkz: Osmanlı Tarihi. Cild: 7. Ankara, 1983.

MASLAK KASRININ DIŞ GÖRÜNÜŞÜ VE MEŞHUR SALONU

Sadrâzam Mütercim Rüşdü Paşa ile Midhat Paşa, Veliahd Abdülhamid Efendi'yi Maslak'daki kasrında ziyaret etmişlerdi. Veliahd, paşaları kasrın üst katındaki büyük salonunda kabul etmiştir. Ön ve arka cephelere üçer pencereyle bakan ve sağlı sollu odalara açılan bu büyük salon, altın yaldızlı ağır takımlarla döşenmişti. Yerde yekpare ve ortası göbekli bir halı seriliydi. Ortaya da büyük, yaldızlı ve mermer bir masa konulmuştu. Masanın üzerine göz alan bir ihtişamla ağır bir âvize inîyordu. Karşılıklı mermer şöminelerin üstü saatler, tunçtan vazolarla süslenmişti. Paşalar bu büyük salona çıktıkları vakit, Veliahd Abdülhamid Efendi, sol tarafta ortaya doğru duvar kenarındaki bir koltuğun önünde ayakta duruyordu. Onları görünce bir iki adım ilerledi. Evvelâ Rüşdü Paşa, sonra da Midhat Paşa kendisini yerden temennalarla selâmladılar. Veliahd karşısındaki koltuklarda her ikisine de «buyurun paşa» diye yer göerterdi. «Bkz. Halûk Y. Şensuvaroğlu. Tarihî Odalar. İstanbul, 1954.

Sultan Hamid gibi zeki, hassas, vehhâm, müvesvis, hiçbir şeye, hiçbir ferde i'timad etmez bir zatın, vekâlet ve niyabet gibi kayd ve şartlarla ve senetle makam-ı saltanatı kabul etmeyeceği aşikârdır.

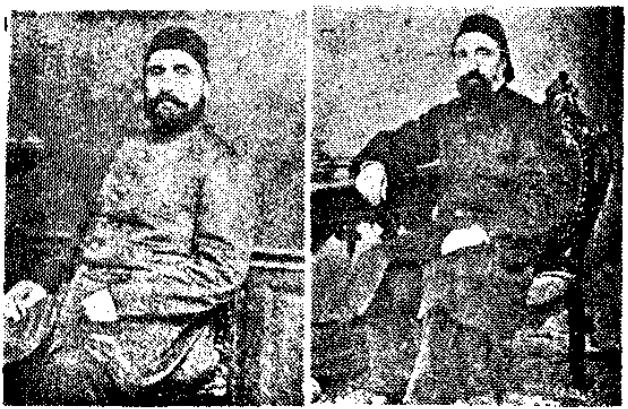
Zira nâib sıfatıyle makama gelince vükelânın taht-ı vesayetinde kalacağını, istediği gibi davranmağa ve istediği şeyleri yapmağa muktedir olamıyacağını takdir ederdi. Bahusus bir kerre niyabet usulü ortaya konunca .hoşnud edemeyeceğini pek iyi bildiği vükelânın kendini azl'edip, diğer bir şehzâdeyi niyabete getireceklerini ve hilâhare niyabetle beraber saltanatı da kaybedeceğini teemmül ederdi. Bu sebeblerle de niyabet ve sened maddelerine yanaşmayacağı pek tabiî idi.

Midhat Paşa'nın hâtıratında «Maslak çiftliği mukavelenâmesine dair Midhat Paşa, İzmir'de mevkuf iken haremine gönderdiği» başlıklı şöyle bir tezkere vardır:

Halilemiz hanım,

Siyah çantanın iç gözünde mavi bir zarf derununda cülûs-i hümâyûna aid evrak bulunduğundan, ileride vâris-i saltanat olan zâta teslim olunmak üzere Londra'da 6 numaralı «Esat İndin Avenne» de mukim sarraf Mösyö Meyre gönderilmesi ve olmadığı takdirde memurinin eline geçmemek için mahv edilmesi lâzımdır. Midhat.

Meşrutiyetin ilânından sonra intişar eden bu tezkereyi görenler «cülûs-i hümâyûna aid evrak»ın Sultan Abdülhamid'den alındığı rivayet olunan sened olduğunu zannetmişlerse de, Midhat Paşa'nın söylediği evrakın, mutlaka o «sened» olduğunu te'yid edebilecek elde bir senet yoktur.

Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa (solda) ve Midhat Paşa (Sağda).

Muhakeme (Yıldız Mahkemesi) evrakı arasında gördüğüm istintaknâmelerden birinde «Sultan Abdülhamid'in saltanatı bâzı şeraite merbut olunduğuna dair Midhat Paşa'nın imza-yı hümâyûn ile bir sened aldığım ve ahiren İngiltere'ye seyahatinde bu senedi bir mahalle vaz' ettiğini kendinden naklen — İzmir'de bulunan — kâtib-i hususinin bâzı mahafilde söylediği» sorulması üzerine Midhat Paşa:

«— Ben, ne böyle bir lâkırdı söylemişim, ne de bunun aslı vardır. Sırf düzme ve iftiradır. Kâtip denilen adam celb ve sual olunsun. Bu adam, Hırvatiyülasl ve Avusturya tebaasından kaptan Yuka'nın oğlu Vâsıf Efendi'dir, bâzı hizmetlerde kullanıldı. Yalan irtikâb etmez bir adam olduğundan, kendine öyle bir lâkırdı söylediğimi söylerse kabul ederim.» demiş olmasına göre sened maddesini bizzat tekzib ediyor demektir» (45).

---

(45) Bkz: Osmanlı Tarihinde Son Sadrâzamlar. 3'cü kitap. İstanbul, 1965.

SULTAN HAMİD'E BİÂT

İkinci Abdülhamid'in cülûsu ile alâkalı olarak Sultan Hamid düşmanlarıyla Midhat Paşa dostlarının uydurduğu «senet» meselesini böylece aydınlattıktan sonra geçelim İkinci Abdülhamid'e nasıl biât edildiğine...

30 Ağustos 1876 Çarşamba günü Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı'nda yapılan Vükelâ Heyeti toplantısını müteakib, Veliahd Abdülhamid Efendi Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak üvey-anasının Nişantaşı'ndaki konağına götürülüp geceyi orada geçirmiştir!. O günlerin karmakarışık olayları, ertesi gün «Pâdişah» ilân edilecek olan «Veliahd»ın sarayda kalmasına mânidir!. Zamanın Sadâzamı böyle bir tedbiri lüzumlu görmektedir!.

İkinci Abdülhamid, eniştesi Fethipaşa-zâde Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa tarafından saraydan alınıp Nişantaşı'na götürülmüş ve Veliahd Abdülhamid Efendi'nin Pâdişah olmasında bu Dâmâd Celâleddin Paşa yamsıra, o günlerde Serasker'e vekâlet eden ve Serasker kaymakamı diye anılan Redif Paşa'nın mühim rolleri olmuştur. Ayrıca Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Osman Efendi'nin de Abdülhamid lehine gayreti görülmüştür.

Heyet-i Vükelâ toplantısından sonra ulemâya ve bütün devlet erkânına ertesi gün Topkapı Sarayı'nda toplanmaları için tezkereler yazılmış ve bu tezkerelerde saltanat değişikliği saklanarak, o günlerin mühim dış olayı Sırbistan meselesinin görüşüleceği kaydolunmuştur!.

31 Ağustos 1876 Perşembe günü ulemâ, vezirler, devlet erkânı Kubbealtı'nda toplanırken; Veliahd Abdülhamid Efendi, geceyi sıkı bir muhafaza altında geçirdiği Nişantaşı'daki konaktan alınarak Topkapı Sarayı'na getirilip

Veliahd Abdülhamid Efendi'nin tahta çıkışında mühim gayreti görülenlerden Fethi Paşa-zâde Dâmâd Celâleddin Paşa (solda) ve Serasker kaymakamı Redif Paşa (sağda).

Hırka-i Saadet Dairesi'ne alınmıştır. O gün Kubbealtı'nda toplananlara Sadrâzam Mütercim Rüştü Paşa :

«— Efendilerim, Sultan Murad hazretleri melek huy-bir pâdişahtı. Lâkin cülûslarından on beş gün sonra bir illete uğradılar. Yâni, düşünce kuvvetlerini kaybettiler. Yapılan tedavi fayda vermeyip şeriatın bu gibi ârızanın sona erişi hakkında tayin ettiği müddet geçtiği halde iyileşemediler. Şu halde şer'i şerifin icabı ne ise beyan buyurulsun» diyerek zamanın Şeyhülislâmı Hasan Hayrullah Efendi'ye bakmış, Şeyhülislâm da, Fetvâ-Emini Kara Halil Efendi'ye işaret ederek hazırlanan fetvâyı okutmuş, bilâhare Sadrâzam ve Şeyhülislâm Hırka-i Saadet Dairesi'ne giderek İkinci Abdülhamid'i tahta dâvet edip evvelâ onlar, sonra hazır bulunanlar Bâb-üs-selâm önünde biat etmişlerdir.

Bîat merasimini müteakip Arz-odası'na çekilen Sultan Hamid burada ilgililere Beşinci Murad'ın Çırağan Sarayı'na naklini bildirmiştir. Sultan Hamid'in tahta çıkışı cülûs toplarıyla ilân olunurken Beşinci Murad Çırağan'a geçmiş, bilâhare Abdülhamid sahile inerek saltanat kayığıyle Dolmabahçe Sarayı'na gitmiş, bu sırada donanmanın top atışiyle selâmlanmış, cülûs dolayısiyle üç gün üç gece şenlik yapılmıştır.

KILIÇ ALAYI

Sultan İkinci Abdülhamid'in **«Kılıç Alayı»** (46), tahta çıkışının haftasında 7 Eylül 1876 Perşembe günü yapılmış ve pek muhteşem olmuştur. Sultan Aziz'in hal'i, bilâhare katli, Sultan Murad'ın cinnet getirmesi, Eşekci Ahmed'in

(46) «Kılıç Alayı» veya «Taklid-i Seyf» adı verilen kılıç kuşanma merasimi, tahta çıkan yeni pâdişahın evvelâ Eyüb Sultan'a giderek «Ebû Eyyûbi'l-Ensârî» hazretlerinin türbelerini ziyaret edip burada gazâ kılıcını kuşanması, bihâre ecdâd kabirlerini ziyaret etmesiyle geçmiş ve «Kılıç Alayı» her defasında muhteşem merasimle yapılıp İstanbul halkına sayılı günler yaşatmıştır.

İlk defa, İkinci Murad'ın Bursa'da kılıç kuşanmasıyle başladığı rivayet olunan Kılıç Alayı, son defa Sultan Vahideddin'in cülûsundan elli sekiz gün sonra 31 Ağustos 1918 Cuma günü yapılmış ve o günkü merasim Osmanlı tarihinin son Kılıç Alayı olmuştur.

İstanbul'un fethini müteâkip kılıç kuşanma merasimleri ekseriya Eyüb Sultan'da yapılmış ve pâdişahlara gazâ kılıcı, devrin Şeyhülislâmı veya Nakîbül-eşraf veya Mevlevî Çelebileri tarafından kuşatılmıştır. Bu merasimlerde pâdişahlar hep aynı kılıcı kuşanmamış, Peygamberimiz Efendimizin kılıcını kuşananlar olduğu gibi, Hazret-i Ömer'in (R.A.), Osman Gazi'nin veya Yavuz Sultan Selim Hân'ın kılıcını kuşananlar da görülmüştür.

oğlu Hüseyin Avni Paşa'nın Çerkes Hasan Bey tarafından öldürülmesi gibi olaylarla bunalan İstanbul halkı, Sultan Hamid'in kılıç kuşanma merasimine büyük alâka göstermiştir.

O gün, saltanat kayığı ile Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılan İkinci Abdülhamid'i görmek için Beşiktaş'tan Eyüb'e kadar bütün sahil boyu mahşerî kalabalıkla dolmuş, şehrin her tarafı bayraklarla donatılmış ve muhtelif yerlerden atılan toplarla selâmlanan Sultan Hamid, deniz-

---

Kılıç Alayı dolayısiyle kara veya deniz yolu ile Eyüb Sultan'a giden pâdişahlar burada merasimle kılıç kuşanmışlar ve dönüşlerinde, başta Fâtih Sultan Mehmed Hân olmak üzere ecdâd kabirlerini ziyaret etmişlerdir. Ekseriya deniz yolu ile gidilmiş, dönüşte ise kara yolu tercih edilmiştir.

Bir bayram havası içinde geçen kılıç kuşanma merasimlerinin bâzen büyük korku ve heyecan uyandırdığı da görülmüş, meselâ Sultan Üçüncü Selim Hân'ın katlinden sonra yapılan İkinci Mahmud'un Kılıç Alay'ında Sancağ-ı Şerif çıkarılmıştır. Enderûn müezzinlerinin Alay önünde Tekbîr getirerek yürüdükleri o günkü merasimde İkinci Mahmud öğle namazını Eyüb Sultan Camii'nde kılmış, bilâhare türbe tarafına geçerek kılıç kuşanmış ve Kıble'ye teveccühle duâ etmiştir.

Osmanoğulları içinde ilk defa kavuksuz ve şalvarsız olarak Kılıç Alayı'na çıkan hükümdar, Abdülmecîd olmuştur. Başına beyaz tuğlu bir fes giyen ve sırtına geniş lâcivert bir harmaniye alan Abdülmecid, deniz yolu ile Eyüb'e gitmiş ve genç pâdişaha Kazasker Abdurrahman Efendi tarafından kılıç kuşatılmıştır. Kara yolu ile dönen Abdülmecid, o günkü merasim dolayısiyle yabancı devletlerin temsilcileri için Eğrikapı civarına kurulan çadırlar yanından geçerken, Mâbeyn Başkâtibini göndererek süferanın hatırlarını sordurmuştur.

Osmanlı pâdişahları içinde yalnız Beşinci Murad'a Kılıç Alayı yapılamamıştır!.

Sultan Abdülmecid'in Tir-i Müjgân Kadın-Efendi'den doğan ikinci oğlu Abdülhamid, 1876 yılının 31 Ağustos Perşembe günü Osmanlı pâdişahların otuz dördüncüsü olarak tahta çıktı.

deki harb gemileri, yolcu vapurlarıyla sandalları arasından geçerek Eyüb-Sultan'a gelmiştir.

Al renkli halılarla döşeli Eyüb iskelesine çıkan Pâdişah, iskele meydanında ata binip Cami civarına kadar gitmiş, görülmemiş kalabalık arasında zorlukla ilerleyen Sultan Hamid, Camie yakın attan inerek türbeye kadar yürümüştür.

Türbede evvelâ üç imam tarafından «Sûre-i Feth» okunmuş, bilâhare Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Osman Efendi, Abdülhamid Hân'a, Hazret-i Ömer (R.A.) kılıcını kuşatıp duâ etmiştir. Hazır bulunanların dışarı çıkmasından sonra orada iki rek'at namaz kılıp niyazda bulunan Hünkâr, kara yolu ile dönüp Fâtih'in, babasının ve dedesinin kabirlerini ziyaretle Topkapı Sarayı'na gelmiş, oradan yine kayıkla Dolmabahçe'ye geçmiştir.

Devrin Mâbeyn feriki Eğinli Said Paşa'nın hâtıratında kaydettiğine göre, Abdülhamid Hân'ın Kılıç Alayı dolayısiyle beş altı yüz bin kadar tahmin edilen bir kalabalık sahillerle yol boyunu doldurmuş ve böylesine bir bayram havası içinde geçen o günkü merasimde bizzat bulunan bir ecnebi şunları yazmıştır: «Abdülhamid, bir Arap atına binmişti. Atın bütün vücudu altın ve kıymetli taşlarla süslü idi. Müşir üniforması giyen pâdişahın fesinde, bu gibi alaylarda bütün Osmanlı Sultanlarının serpuşlarında bulunan sorguç yoktu. Göğsünde, Osmanlı ve Mecidiye nişanlarının murassa' birer kıtaları pırıl pırıl parlıyordu.»

İLK MEŞRUTİYET

Sultan İkinci Abdülhamid, kılıç kuşanma merasimini müteâkib «14 Eylül'de, şimdi Üniversite Merkez binası olan Seraskerlik makamına gitti. Subaylarla yemek yedi.

Bir nutuk söyledi. Nutka. Serasker-vekili Müşir Redif Paşa cevab verdi. 15 Eylül akşamı Yıldız Sarayı'nda nâzırlar. devlet ve saray erkânı ile yemek yedi. Aralarındaki bütün ihtilâfları unutup devlet hizmeti görmelerini tavsiye eden bir nutuk söyledi. 18 Eylül'de Kasımpaşa'da Bahriye Nezâreti'ne (eski kapdân-ı-deryalık) gitti. Amiraller ve subaylarla beraber karavana yedi. 5 Ekim'de Süleymaniye deki Meşîhat'ı ziyaret edip ulemâ efendilerle iftar etti. 9 Kasım'da Haydarpaşa Askerî Hastahânesi'nde yaralıların hatırını sordu. Şehzâdeler ve Nâzırlarla beraber Marmara. Boğaz ve Karadeniz'de vapur gezintileri yaptı. Camilerde halkın arasında namaz kıldı» (47). Bu arada Mütercim Rüşdü Paşa'nın sadâretten istifasıyle Midhat Paşa Sadrâzam oldu. Midhat Paşa'nın bu ikinci sadâretidir. İlk sadâreti Sultan Aziz devrinde olup. iki ay on dokuz gün devam etmiştir.

Midhat Paşa'nın Sultan Hamid devrindeki ikinci sadâreti **«hasbezzaman ve bizzarure»** olmuştur. Abdülhamid Hân bu mevzuda **«Midhat» isminin ebced hesabiyle «deva-i devlet» olduğunu keşf ve ilân etmiş olan hasta bir halka, yine onun ihzâr ettiği devâyı vermek zarurî idi»** diyor (48).

1876 Kanun-u Esâsi'si (Anayasa) çalışmalarım Server Paşa başkanlığında bir heyet yürüttü. Server Paşa daha önce Sultan Aziz devrinde de çeşitli nâzırlıklarda, elçiliklerde bulunmuş bir devlet adamı idi. Heyet ise, meslek-i ilmiyyeden on zat, on altı mülkiye memuru, askerlerden iki ferik olmak üzere, cem'an yirmi sekiz kişiden kurulmuştu. Üç Hıristiyan müsteşar da heyette bulunmakta idi. O günlerde biri Midhat Paşa'ya, ikincisi Mâbeyn Başkâtibi

(47) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.
(48) Bkz: Abdülhamid'in Hâtıra Defteri. İstanbul, 1960.

(sonraları sadrâzam, «Şapur» lâkabıyle meşhur) Said Paşa'ya, üçüncüsü de Heyet-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu'na) aid olmak üzere elde üç taslak vardı. Uzun müzakereden ve taslağın bâzı maddelerinde yapılan değişiklikten (49) sonra Midhat Paşa'nın hazırladığı proje kabul edildi.

Niçin diğer taslaklar değil de, Midhat Paşa'nınki? Yine Sultan Hamid'i dinleyelim :

«— **Filvaki o** (Midhat Paşa), **ötedenberi Meşrutiyetin taraftarı idi. Lâkin ismini ve bâzı kitaplarda medhini işitmekle hâsıl olmuş bir taraftarlık!. Midhat Paşa, Meşrutiyetin Avrupa'da te'min etmiş olduğu fevâidi** (faydaları) **yalnız görmüş, fakat o umranın diğer sâik ve sebeblerini tetkik etmemişti. Sulfato** (kinin). **her hastalığa, her bünyeye yaramadığı gibi; usul-i meşrutiyetin de her kavme, her istidad-ı milliye müfid olamıyacağını zannederdim; şimdi ise muzır olduğuna kaniim.**

Midhat Paşa, Kanun-u Esâsi'nin behemehal ilân olunmasını teklif ettiği zaman, hiçbir devletin Kanun-u Esâsi'sini tetkik etmemiş ve bu babda esaslı bir fikir edinememişti. Rehberi, Odyan Efendi idi. Odyan Efendi ise, o zaman bile bizde en mümtaz hukukşinas değildi. Hele memleketi hiç bilmezdi.

93'de (1896 yılı kasdolunuyor) **Ziya Paşalar, Kemal Beyler, Abidin Paşalar, Kanun-u Esâsi'nin lâyihasını ih-**

---

(49) Midhat Paşa hazırladığı Anayasa taslağına İmparatorluk dahilindeki yabancı unsurların resmen kendi dilleriyle konuşabilmeleri hakkında bir madde koyarak Türkçeye mühim bir darbe vurmak istemişse de, Sultan Hamid buna kat'iyyen müsaade etmemiş ve o feci maddeyi Anayasa metninden çıkarıp atarak resmi dilin Türkçe olduğunu Anayasa teminatı altına almıştır.

zara çalıştıkları gibi, sır kâtibim Said Paşa ve o sırada müşir olan Mekâtib-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa da birer lâyiha tanzim ve takdim etmişlerdi. Lâkin bu zevatın hiçbiri arasında muvafakat-i efkâr yoktu. Kemal Bey bu hususta hem Midhat Paşa'ya, hem de kendi arkadaşlarıyla Said Paşa'ya muarız idi. Bana yirmiye yakın arîza verdi. Yıldız Sarayı'nın Harbiye Nezâretine naklolunan evrakı arasında mahfuzdur. Bu kâğıtların kıymet-i tarihiyeden başka değerleri olmadığından yağma edilmemiştir ümidindeyim!.

Midhat Paşa'nın lâyihasını diğerlerine takdimen ve tercihen kabul etmekte ma'zurdum. Çünkü «Midhat» isminin ebced hesabıyla «deva-i devlet» olduğunu keşf ve ilân etmiş olan hasta bir halka, yine onun ihzâr ettiği devâyı vermek zarurî idi.»

MİDHAT PAŞA: Hayalperest bir adam olan ve Avrupa'nın durumuna meşruti bir idare ile varılacağını sanan Midhat Paşa ötedenberi Meşrutiyetin taraftarı idi. Lâkin ismini ve bâzı kitaplarda medhini işitmekte hâsıl olmuş bir taraftarlık!. Midhat Paşa, Meşrutiyetin Avrupa'da te'min etmiş olduğu faydaları yalnız görmüş, fakat o umranın diğer sâik ve sebeblerini tetkik etmemişti. Sulfato (kinin), her hastalığa, her bünyeye yaramadığı gibi; usul-i meşrutiyet de her kavme, her istidadı milliye müfid olamaz.

Kanun-i Esâsî (Anayasa) çalışmalarına katılanlardan Ziya Paşa (solda) ve Namık Kemal (sağda)

İşte bu sebeble Midhat Paşa'nın taslağı kabul edilmiştir!. Ancak Midhat Paşa, ne hürriyetten, ne Kanun-u Esâsî'den (Anayasa'dan), ne de Meşrutiyet'ten yanadır!. O, şahsi iktidarı peşinde koşan biridir!. O kadar...

O Midhat Paşa ki, getirmek istediği meşrutî idarenin o günkü şartlarla İmparatorluğumuz bünyesine uymayacağını ve zararlı olacağını söyleyebilmek cesaretinde bulunan bir grup devlet adamını, sorgusuz sualsiz İstanbul dışına sürmek istemiş, kendisine, Tanzimât esaslarına göre, muhakeme olunmadan kimsenin sürgün edilemeyeceği hatırlatılınca, «istifa ederim!.» tehdidini savurmuş ve bizim meşhur hürriyet kahramanı (!) Midhat Paşa'mız kendisini tenkid eden bu devlet adamlarını bir gece yarısı evlerinden alarak tevkif ettirip muhakemesiz sürdürüvermiştir!.

Aynı Midhat Paşa, hazırladığı Anayasa'yı büyük devletlerin müşterek kefâleti altına koymak istemiş ve bunu te'min için, akıl hocası Ermeni Odyan Efendi'yi İngiltere'ye göndermiş; daha sonra aynı teklifi, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Rusya ve İtalya gibi devletlerin iştirâkiyle Haliç Tersânesindeki Bahriye Nezâreti'nde toplandığı için «Tersâne Konferansı» adını alan konferansa götürmekten de çekinmemiş ve istemiştir ki, Konferansa katılan bu devletler Türk Anayasasını tasdik etsinler, şayet bir gün pâdişah Anayasa'yı kaldırmaya teşebbüs ederse, müdahale hakkına sahip olsunlar!!!.

1876 Anayasasının meşhur bir maddesi vardır: 113'cü madde... Bu maddede: **«Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabıtanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şâhâneden teb'id etmek münhasıran Zât-ı Hazret-i Pâdişahın yed-i iktidarındadır»** deniliyordu. Bugüne kadar türlü tefsirlere uğrayan bu meşhur 113'cü madde, bir iddiaya göre, bizzat Midhat

Kanun-u Esâsî'nin ilânı dolayısiyle yapılan şenliklerde Babıâli önüne toplanan halk.

Paşa tarafından Anayasa metnine konulmuş ve kendisinde bir şeyler vehmedip bu vehimle ölünceye kadar iktidarda kalacağına inanan (!) Midhat Paşa o 113'cü maddeye dayanarak muhaliflerini yurt dışına sürdürmeyi düşünmüştür!.. Düşünmüştür amma, ileride görüleceği gibi, bu madde hükmüne göre yurt dışına çıkarılan ilk şahıs, kendisi olmuştur!.

ÇOCUK OYUNCAĞI

Kanun-u Esâsî (Anayasa) ile alâkalı Hat-tı Hümâyûnu 23 Aralık 1876 Cumartesi günü Mâbeyn Başkâtibi Said Bey/Paşa, Babıâli'ye getirmiş ve Kanun-u Esâsî'nin o gün ilânında Midhat Paşa bilhassa ısrar etmiştir!. Çünkü o gün, yukarıda bahsolunan meşhur «Tersâne Konferansı», Haliç tersânesindeki Bahriye Nezâreti'nde çalışmalarına başlamıştır ve Midhat Paşa, Anayasa'yı o gün ilân ettirip, aklınca konferansa katılan devletlere âdeta bir nümâyiş yapmak istemiştir!.

«Tersâne Konferansı»nda bizi, Hariciye Nâzırı Safvet Paşa temsil etmiş ve o gün Anayasa'nın ilânı dolayısıyla toplar atılmaya başlayınca, Safvet Paşa, Konferansa iştirak eden delegelere, Anayasa'nın ilânını duyurmuştur. Hariciye Nâzırı'nın izahatını dinleyen yabancı devletlerin delegeleri, ilân olunan yeni rejimin o günkü şartlarla Osmanlı İmparatorluğu bünyesine uymayacağını takdir edip bıyık altından gülmüşler ve tabii yine bildiklerini okuduklarından Midhat Paşa'nın nümâyişi konferans çalışmalarına tesir etmemiştir!.

Büyük eserinin (!) delegeler üzerindeki tesirini öğrenebilmek için o gün geç vakte kadar Babıâli'de Safvet Paşa'yı bekleyen Midhat Paşa gaafili, Hariciye Nâzırı gelir gelmez hemen şu suali sormuştur:

«— Ne dediler, ne dediler?»

Safvet Paşa'nın bu suale verdiği cevab pek mânidardır:

«— Ne diyecekler? Çocuk oyuncağı dediler!..»

Kanun-u Esâsî'nin (Anayasa'mın) ilânı şehirde büyük şenliklere sebeb olmuş, binalar süslenmiş, gece feneralayları yapılmış. Dolmabahçe Sarayı ile «deva-i devlet» olduğu zannedilen Midhat Paşa'nın konağı önünde toplananların: «Yaşasın Millet... Yaşasın Kanun-u Esâsî» sesleri her tarafı inletmiş; bu arada sadâret makamında bir değişiklik olmuş, Midhat Paşa azl'edilerek Anayasa'nın 113'cü maddesine göre yurt dışına çıkarılırken; Şûrâ-yı Devlet Reisi Edhem Paşa sadrâzam olmuştur.

MECLİS-İ MEB'ÛSÂN'IN AÇILIŞI

Açılış merasiminde devrin pâdişahı Sultan İkinci Abdülmahid'in bizzat hazır bulunduğu ilk Meclis-i Meb'ûsân, Dolmabahçe Sarayı'nın eskiden «Divân-ı Hümâyûn mahalli» diye anılan Muâyede Salonu'nda açılmıştır. O gün murassâ Osmanlı tahtı Muâyede Salonu'na konulmuş ve askerî üniformasının üstüne siyah bir pelerin giyen Sultan İkinci Abdülhamid, vükelâ, ulemâ, a'yan ve meb'ûsânla, askerî ve mülkî erkânın teşkil ettiği saf arasından alkışlarla ilerleyip taht önünde durmuş, pâdişahın kardeşleri Veliahd Reşad ve Şehzâde Kemaleddin Efendiler de tahtın iki yanında yer almışlardır. Abdülhamid Hân, elindeki nutku

Sadrâzam Edhem Paşa'ya, sadrâzam da Mâbeyn Başkâtibi Küçük Said Paşa'ya vermiş ve Mâbeyn Başkâtibi tarafından okunan nutuk yarım saat kadar devam etmiştir.

İlk Meclis-i Meb'ûsân'a Ahmed Vefik Paşa Başkanlık etti.

Dolmabahçe Sarayı'mn Muâyede Salonu'nda 19 Mart 1877 Pazartesi günü böyle bir merasimle açılan İlk Meclis-i Meb'ûsân, bilâhere *Ayasofya karşısındaki Adliye binasında* toplanmıştır. Eski Mehterhane ve Sultan-Sarayı arsaları üzerine evvelâ Dârülfünun olarak yaptırılan bu *bina sonraları* Meb'ûsân ve Âyan dairesi ittihaz edilmiş, bilâhare Adliye'ye devredilmiş ve Cumhuriyet devrinde yanmıştır.

Halûk Y. Şehsuvaroğlu «*Tarihî Odalar*»*ında bu ilk* Meclis-i Meb'ûsân binası hakkında şunları yazıyor :

«Binanın üst katındaki tavan ve duvarları nakışlı büyük salon, meb'uslar için içtima salonu haline konulmuş ve buraya pencereler önüne bir kürsü, karşıya yedi dizi halinde sıralar ve yan taraflara da localar yapılmıştı. Meclis kürsüsünün arkasında, *üstte, İkinci Abdülhamid'in bir* tuğrası altında «Daire-i Umur-u Millet» levhası asılı duruyor, altında da büyük harflerle «Pâdişahım çok yaşa» yazıları okunuyordu.

Dolmabahçe Sarayı'mn Muâyede Salonu'nda yapılan açılış merasiminden sonra, Meclis-i Meb'ûsân 20 Mart 1877 Salı günü *yeni dairesinde toplantılarına başlamış, Meb'ûsân* Reisi seçilen Ahmed Vefik Efendi/Paşa, bütün meb'uslara birer birer: **«Zât-ı Hazret-i Pâdişahiye ve vatanına ve Kanunu Esâsî ahkâmına ve uhdeme tevdî olunan vazifeye riayetle hilâfından mücanebet eyliyeceğime kasem ederim»** ibâresiyle yemin ettirmiş, sonra makama ve meb'usların vazifelerine dair bir nutuk söylemişti. Nutuk bitince meb'uslar kur'a ile takım takım odalara çekilerek bâzı hususları ve şube reisleri intihabını müzakere etmişlerdi.

Meb'ûsân Meclisi 21 Mart 1877 tarihinden itibaren alenî toplantılarına başladı. Yalnız salonun darlığı sebebiyle dairenin tahammülünden ziyade izdiham tehlikesine karşı

kartlar basılmış ve bu davetiyelerden onar tane «sefirlere, şehir müntehiblerine, havasa, Türk gazetecilerine, yabancı gazetecilere» yirmi tane de «avama» dağıtılmıştı.»

Meb'ûsân Meclisi'nin açılışı böyle yapılan İlk Meşrutiyet mevzuunda Abdülhamid Hân ne düşünüyor, evvelâ bunu tesbit edelim. Der ki, Sultan Hamid:

«— Parlamantarizmin mukadder âkibeti hakkında Avusturya-Macaristan'ın çok vâzıh bir fikir vermekte olduğuna kaniim!. Habsburg hânedânının idaresinde birleşmis olan muhtelif milletler, elbirliğiyle çalışacakları yerde birbirlerinden ayrılmaya gayret ettikleri için, Avusturya-Macaristan'ın siyasî ve askerî itibarı temelden sarsılmaktadır.

Bizim «Jön-Türkler» boş kuruntulara kapılmış mahlûklardır. Bizde bir meşrutî idare, Kanun-u Esâsî'nin ilânı demek, umumî bir mücadele ve halkı birbirine saldırtacak bir muharebe ilânı demektir. Bu hal bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu temelinden sarsacaktır (50). Ne gariptir ki, İngilizler bu «nimet»i Hindistan'a bahşetmek istemedikleri halde, bizim Jön-Türkler'e karşı hiçbir yardımda kusur etmiyorlar ve memleketimizi bir Parlâmento ve bir Kanun-u Esâsî ile techiz için her vasıtaya müracaat edip duruyorlar!. Halbuki Hindistan'daki vaziyet de aşağı-yukarı bizimki gibidir: Orada her şeyden evvel «Kast» denilen içtimaî sınıfların hepsini ilga etmek icab ederse de, Müslümanlar, Hıristiyanlar, Budistler ve Brahmanlar mütecanis unsurlar olmadığı için, bunların o tedbirden sonra da, aynı

(50) İkinci Meşrutiyet'in feci tarihi Sultan Hamid'in bu fikrinde ne kadar haklı olduğunu çok acı şekilde isbat etmiştir. (Mütercim).

bir Parlâmentoda elbirliği edip faydalı şekilde çalışmaları kabil değildir (51).

TÜRKİYE GERÇEKLERİNE UYGUN DEĞİLDİ.

Yılmaz Öztuna da aynı mevzua temasla: «Meşrutiyet, 1878 Türkiye'sinin gerçeklerine asla uygun değildi. Osmanlı Türk İmparatorluğunu yıkıma götüren hususlardan biri, bir anavatan ile o anavatan çevresinde toplanan ülkeler ayırımı yapılmamış olmasıdır. 1878'de İngiltere, pek çok ülkeyi elinde tutuyordu: Hindistan, Avustralya, Yeni Zelânda, Kanada, Güney Afrika ve daha birçok yer. Ancak Büyük Britanya parlâmentosunda sadece İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda milletvekilleri vardı. Anglo-Saksonlar' la meskûn, İngilizce konuşan Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerin bile bir tek milletvekilini Londra parlâmentosuna sokmak hakları yoktu. İngiltere, geniş anavatan dışı topraklarını, tam bir sömürge gibi idare ediyordu. Örnek demokrasinin hüküm sürdüğü İngiltere'de böyle olduğu gibi, diğer devletlerde de böyleydi. Rusya gibi Türkiye'den çok daha batılılaşmış ve ileri bir imparatorlukta değil yabancı unsurlara, henüz Ruslara bile seçim hakkı tanınmamıştı. İlk Rus parlâmentosu ancak 1905' de, Türkiye'de İkinci Meşrutiyet'in ilânından üç yıl önce kurulacaktır. Almanya imparatorluğu gibi Almanlar'dan başka nüfusu pek az olan homojen bir devlette bile parlâmentonun rolü, bugünkü anlayışımıza göre, devlet idare-

(51) Bkz: Sultan Abdülhamid'in Hâtıratı. Fransızca metninden tercüme eden; İsmail Hami Danişmend. Çakmak Mecmuası. 12 Ocak 1957 tarihli 45'ci sayısı.

İlk Meclis-i Meb'ûsân'da bir toplantı.

sine iştirak etmekten çok uzaktı. Meselâ hükûmeti düşüremezdi. İmparatorluğu doğrudan doğruya kayzer ve onun itimadına mazhar olan şansölye (federal başbakan) mutlak yetkilerle idare ederdi» diyor (52).

Enver Behnan Şapolyo, İlk Meclis-i Meb'ûsân çalışmalarına temasla bir örnek veriyor. Okuyalım bu pek ibretâmiz satırları :

«— Osmanlı meclisi müzakerelere başladı. İlk iş olarak dahilî nizamnâmenin (iç tüzük) tanzimi görüşüldü. Fakat bu sırada Hıristiyan meb'uslardan on altısı, Ahmed Vefik Paşa'ya (Meclis Reisi) dahilî nizamnâmenin kendi dillerinde yazılmasını teklif ettiler. Bu mecliste mevcut olan

(52) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

on ayrı millet kendi dillerinde birer nizamnâme istiyorlardı. Bu ilk arzu, bu meclisin millî bir meclis olmadığını meydana çıkardı.

Bu ilk hâdiseyi duyan Abdülhamid buna bir nokta koydu. Bundan sonraki müzakereler sırasında İstanbul meb'usu Rum Vasilaki Efendi, Pâdişahın nutkunda Rumlar kendi dilleriyle konuşabilirler maddesinin bulunmadığını ileri sürmek ve bunun sebebini sormak cesaretini kendinde buldu :

«— Dillerin muhafazası maddesi yazılmamıştır. Bu maddeyi kapalı geçmek taraftarı değilim. Çünkü Fâtih Sultan Mehmed Hazretlerinin bize ihsan ettikleri en büyük lûtuf ve ihsandır» dedi.

Meclis başkanı Ahmed Vefik Paşa bu sözlere fena halde sinirlenerek acı bir sesle:

«— Biz burada Türk dilinden başka dil bilmiyoruz» diye bağırdı. Bunun üzerine Ermeni Süyük Efendi söz isteyerek:

«— Vasılaki Efendi'nin söyledikleri doğrudur.» dedi. Vasılaki tekrar söz istediyse de Ahmed Vefik Paşa ona söz vermedi. Azınlıklar daha ilk günlerde kendi menfaatlerini düşünmeye başlamışlardı» (53).

Yine Yılmaz Öztuna, İlk Meclis-i Meb'ûsân'dan bahisle: «Birinci Meşrutiyetin Türk parlamentosunda Türk asıllı, daha açık bir ifadeyle anadilleri Türkçe olan millet vekilleri, % 40'ın üzerindeydiler, fakat % 50'yi bulmuyorlardı» diyor ve meclis müzakelerine temasla «bâzı Rum milletvekilleri, Türkiye'nin Girid'i ve Teselya'yı küçük Yuna-

(53) Bkz. Osmanlı Sultanları Tarihi. İstanbul, 1961.

nistan'a bırakmasını söylemekten çekinmemişlerdir. Nitekim, Ermeni Patrik'i Narses, Grandük Nikola'yı Yeşilköy' deki umumî karargâhında (93 Harbinde) ziyaret ederek, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devletinin teşekkülü için Rusya'mn yardımını istemiştir. Bunu yapan adam, bir Türk vatandaşı, pâdişahın bir tab'asıdır. En liberal Avrupa devletlerinde böyle bir ihâneti irtikâb edenlerin idâmdan başka bir cezaya çarptırılmadıkları bir zamanda, bu gibi şahıslar, Türkiye'de ellerini kollarını sallayarak gezmişlerdir» diyor (54).

«Meşrutiyetin yalnız Meclis'de değil, Meclis haricinde de anâsırın iftirak ve istiklâl cereyanlarını körüklediğini» kaydeden İsmail Hami Danişmend devamla: «devlet aleyhine bir takım siyasî hareketlere ve hattâ Türk hâkimiyyetine karşı millî komiteler teşekkülü ile isyanlar çıkmasına bile sebep olmuştur» diyor ve bâzı misâller veriyor: «İkinci Meşrutiyet devrinde «Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyesi» hakkında Emniyet-i Umumiyye tarafından teşredilen resmî vesikalar mecmuasının on birinci sahifesinde izah edildiği gibi, ilk meşrutiyetin ilânı üzerine Ermeni mekteplerinde millî ihtilâl ve istiklâl manzumeleri terennüm edilmeye ve Gedikpaşa tiyatrolarında Ermenistan istiklâlini tervic eden müheyyiç piyesler temsiline başlandıktan başka, Rus ordusu (93 Harbinde) İstanbul kapılarına dayandığı zaman Ermeni Patriki Narses, Patrikhâne namına Grandük Nicola'yı Ayastefanos (Yeşilköy) karargâhında ziyaret etmiş, bir de muhtıra verip Şarkî (Doğu) - Anadolu'da müstakil veyahut Rus kontrolü altında bir Ermeni devleti kurulmasını istemiş ve bu maksatla Avrupaya da bir heyet göndermiştir .Gene o sırada Arnavut milliyetçileri de Prizin'de ve Debreli İlyas Paşa

(54) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

isminde bir sergerdenin riyasetinde «Arnavut Millî Birliği = Ligne Nationale Albanaise» isminde bir ihtilâl cemiyeti kurmuş ve bu isyân teşkilâtı Arnavutluk'un bir kısmında idareyi eline almış ve nihayet devleti askerî bir tenkil hareketine mecbur etmiştir. Öteden beri Yunanistan'a iltihak etmek isteyen Epir Rumlarının Meşrutiyet taşkınlıkları da Türk hâkimiyetinin aleyhinedir.

Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti zamanında Heyeti Vükelâ namına Pâdişaha takdim edilip İbnülemin Mahmud Kemal tarafından neşredilen gizli bir muhtırada İlk Meclis-i Meb'ûsân'dan bahsedilirken anâsır meselesi şöyle izah edilir: «Hıristiyan mebusların her birisi mensub olduğu milletin âmâl-ü - makaasıdını tervice bezl-i mesaî ederek Ermeniler Ermenistan hakkında nutuklar irâdına ve Rumlar Tırhala vesaire hakkında tervic-i merame tasaddi ile dahil-i Meclis'de ve Vükelâ üzerinde âdeta icray-ı hükm-ü-nüfuz eylemeye cür'et etmiş idiler» (55).

MECLİS-İ MEB'ÛSÂN'IN KAPATILMASI

Meclis-i Meb'ûsân bu haliyle ancak on ay, yirmi beş gün faaliyetini sürdürebilmiş ve Sultan Hamid 13 Şubat 1878 Çarşamba günü ahvalin fevkalâdeliğinden bahisle Kanun-u Esâsî'nin kendisine verdiği hakla Meclis'i kapatmıştır.

Halûk Y. Şehsuvaroğlu'na göre Meclis'in kapatılması mevzuunda iki mütalaa üzerinde durulmaktadır. Birincisi, «Abdülhamid bununla şahsî istibdâdını hâkim kılmak is-

(55) Bkz: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. 4'cü cild. İstanbul, 1955.

temiş ve otuz üç sene memleketi dilediği gibi idâre etmiştir. İkinci mütâlaa ise, Abdülhamid muhtelif anâsırdan mürekkeb bir imparatorluğun açık münakaşalarla ve hürriyet sistemiyle dağılmak tehlikesinde bulunduğunu görmüş, ekalliyet mensubu meb'uslarm Meclis'de kendi dâvâlarını güdeceklerini ve istiklâllerini almaya çalışacaklarını anlayarak Meclis-i ta'dil eylemiştir. Bu mütâlaada olanlara göre, İkinci Meşrutiyetle Abdülhamid'in endişeleri tamamen tahakkuk etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu on sene gibi kısa bir zaman içinde çözülüp dağılmıştır» (56).

Bu iki görüşten ikincisini Yılmaz Öztuna pek açık bir şekilde ortaya koymuştur. Diyor ki:

«— **Siyasî fikirlerin baskısından uzak bir tarihçi için Birinci Meclis-i Meb'ûsân'ın süresiz tatilini, İkinci Abdülhamid'in büyük hizmetlerinden biri olarak telâkki etmemek, tamamen imkânsızdır. Zira Türkiye imparatorluğunu, Avrupa'da kızgın ve saldırgan bir emperyalizmin hüküm sürdüğü 1878'de tasfiye edilmekten kurtarmıştır. Bu tasfiye bu tarihte olsaydı, 1922'de İstanbul'u ve İzmir'i değil, ancak Konya ve Sivas'ı savunmak mevkiinde kalabilirdik. Nitekim otuz yıl sonra, 1908 Meşrutiyeti, imparatorluğu ancak on yıl muhafaza edebilmiştir. Almanya şansölyesi ve devrinin en büyük devlet adamı Prens Bismarck, Müşir Ali Nizâmî Paşa'ya:** «bir devlet, millet-i vâhideden mürekkeb olmadıkça, parlâmentosunun faidesinden ziyade mazarratı olur» **demiş ve Türkiye'de Meclis'in dağıtılmasını yerinde görmüştür.»** (57).

Prens Bismarck'ın bu sözünü İsmail Hami Danişmend de Kronoloji'sinde naklediyor ve devamla diyor ki: «Her

(56) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası. Mart 1955 nüshası.
(57) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

halde İlk Meclis-i Meb'ûsân dağıtılmayıp devam etmiş olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu yirminci asrı idrak etmeyip daha on dokuzuncu asrın sonlarında inhilâl edip giderdi. İkinci Meşrutiyetin on senelik kanlı ve hazin tarihi bu acı hakikatin en büyük delilidir. Meseleyi yalnız Sultan Hamid'in müstebidliği ile izah edivermek doğru değildir» (58).

«Sultan Hamid Birinci Meşrutiyet Meclisi'ni açış nutkunda atalarının altı yüz yıldan beri yabancı din ve millet-lere karşı gösterdikleri adaleti ve bu sayede onların dil. din, kültür ve milliyetlerini koruduklarını ve devletin karşılaştığı zorlukları belirtirken, yeni rejimin zaafa düşürülmesi endişelerine de zımnen işaret eder» diyen Prof. Dr. Osman Turan ilâve ediyor: «Genç hakan bâzı yaşlı paşaların kifayetsizliğini anlayarak imparatorluğun dizginlerini eline alırken, Midhat Paşa ve mebusların 1293 harbi felâketine sebep olmaları dolayısiyle Meclis'i de artık toplantıya çağırmamıştır. Nitekim bu acı mağlubiyetten sonra. Türkiye'nin Japonya gibi bir millî birlik (millet-i vâhide) teşkil etmediğimizi söyler ve ata mirası imparatorluğu, meşrutiyet vasıtasıyle dağıtamayacağını belirtirdi. **Kendi müstemlekelerinde Müslümanlara hiçbir hak tanımayan büyük devletlerin mütemadiyen Hıristiyan tebaanın hukukunu artırmak bahanesi ile giriştikleri teşebbüslerde hiç samimî olmadıklarını da düşünüyor ve meşrutiyetin ancak düşmanlara yarayacağına inanıyordu.**

Sultan Hamid, Sultan Aziz'in hangi sebeblerle sui'kasda uğradığını, gizli cemiyet tuzağına düşen Sultan Murad'ın, yaranı ile, nasıl yabancı emel ve entrikalara âlet olduğunu unutamıyordu. Bu sebeble o, Meşrutiyet gibi o zaman için zararlı olan şekillere değil, esasa kıymet veriyor-

(58) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

du. İmparatorluğun her tarafında yeni usûl (Avrupaî) mektepler açarak bir münevver kadro yetiştirmesi bu anlayışın mahsulü idi» (59).

İkinci Abdülhamid devrini inceleyen Sâmiha Ayverdi, İlk Meclis-i Meb'ûsân'dan bahisle **«payandalarla duran bir devlet için, çeşitli zümre menfaatlerinin çarpıştığı bir Millet Meclisi kadar tehlike az bulunurdu. Hem de Avrupa'nın siyasî literatüründe «hasta adam» damgasını yemiş, kansız cansız düşürülmüş bir imparatorluk»** diyor ve devamla «O hasta bünyenin her parçasında, istiklâl sevdasına düşerek başkaldıran veya kaldırmak üzere bulunan ihtilâlci milletler yaşıyordu. Yalnız Sırp, Bulgar, Yunan gibi gayri-müslimler değil, İslâm camiasından olanlar da aynı nasyonalist dâvânın peşine düşmüş bulunuyorlardı. İşte Jön-Türkler'in hazırladığı meşrutî idare, bu çeşitli kavimlerin temsilcilerini bir araya getirerek, sanki: «Her biriniz uzaklarda zorluk çekmeden ve meşrû bir temsilci olarak, hakkınızı burada, bu Meclis'de müdafaa ediniz.» der gibi onları bir araya toplanmıştı.» diyerek, gerçeğe parmak basmaktadır (60).

Sedad Zeki Örs'e göre, Sultan Hamid'in, «Kanun-u Esâsî'ye (Anayasa'ya) Salnâme yapraklarında yer vermesi, o zaman binbir yabancı tesir altında çürümeğe yüz tutan burjuvazimizin, böyle bir rüşd ve ehliyet belirtmekten uzaklığıdır» (61). M. Raif Ogan'a göre ise, Abdülhamid'in

---

(59) Bkz: Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları. İstanbul, 1969.

(60) Bkz: Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri. İstanbul, 1970.

(61) Bkz: Büyük Doğu dergisi. 9 Ekim 1959 tarihli 32'ci sayısı.

parlâmentoyu tatili, keyfî bir hareket ve istibdâdını hâkim kılmak niyetiyle olmayıp, siyaset-i lâzimesi ve icabı olarak kabul edilmek iktiza eyler (62). Atsız da, «İlk Meşrutiyet Meclisinin Hıristiyan meb'usları (63) Türkiye'nin bir ân önce parçalanması için Ruslarla savaşa şiddetle taraftar olmuşlardı ve hakikaten de imparatorluğun parçalanmasına ramak kalmıştı. Sultan Hamid bunu gördükten sonra Meşrutiyeti devam ettirseydi hatâ işlemiş olurdu. Meclis'in kapatılması onun en büyük başarısı ve hizmetidir» diyor (64).

93 HARBİ
(1877 TÜRK-MOSKOF SAVAŞI)

Halk dilinde Rumî sene (1293) hesabiyle «93 Harbi» diye anılan 1877 Türk-Moskof Savaşı, İstanbul'da toplanan

---

(62) Bkz: Büyük Doğu dergisi. 26 Ocak 1951 tarihli 45' ci sayısı.

(63) İlk Meclis-i Meb'ûsân'ın Hıristiyan meb'uslarından bâzıları şunlardır: Kazazyan Agob Efendi, Aleksan Efendi (İstanbul), Malkon Efendi (Ankara), Kostaki Peridi Efendi, Toros Efendi, Revin Efendi, Zahari Efendi, Mihalaki Bey (Edirne), Osib Kazazyan Efendi (Diyarbekir), Ohannes Efendi (Trabzon), Apostol Ağa, Andon Ağa, Sutiraki Ağa, Mihre Ağa (Kosova) Menahim Efendi (Bağdat), Manok Efendi (Halep), Vasilaki Efendi, Avram Efendi, Istefan Yani Efendi, Mihalaki Efendi (Selânik), Angeli Efendi, Filip Ağa (İşkodra), Salomon Efendi, Maruşik Bozo Efendi, Pero Efendi (Bosna), Simenoki Efendi (Konya), Petraki Efendi, Dimitraki Efendi (Tuna), Pavlidi Efendi, Sahak Efendi (Hudavendigar), Nikola Efendi, Nufel Efendi (Suriye), Vasil Efendi, Zatiraki Efendi, Hacı Vasilaki Efendi, Yorgalidi Efendi (Cezayir-i Bahr-i Sefid). M. M.

(64) Bkz: Türk Ülküsü. İstanbul, 1958.

«Tersâne Konferansı» sonunda Midhat Paşa ve avenesinin gafletleri sonunda patlak vermiştir!.

«Tersâne Konferansı», İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Türkiye'nin iştirakiyle 23 Aralık 1876 Cumartesi günü Haliç'deki Bahriye Nezâreti'nde toplanmıştır.

Çalışmaları yirmi dokuz gün süren ve bu müddet zarfında dokuz celse akdeden Tersâne Konferansı, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ıslahat yapılması için Babıâli'yi zorlamış ve o günlerde henüz ilk Meclis-i Meb'ûsân açılmadığı için, bu «Tersâne Konferansı»nın tekliflerini tedkîk ve müzakere etmek üzere 18 Ocak 1877 Perşembe günü Babıâli'de bir **«Meclis-i Umumî»** toplanmıştır.

Altmışı gayr-i müslim olan bu, iki yüz kırk kişilik «Meclis-i Umumî»de, Sadrâzam Midhat Paşa, Serasker Redif Paşa ve Tophane müşîri Dâmâd Mahmud Paşa harp lehinde bulunmuşlardır!. Sultan İkinci Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarına rastlayan bu mühim meselede, aklımca, pâdişaha karşı efkâr-ı umumiyyeyi kazanıp mevkiini tahkim etmek peşinde koşan Midhat Paşa, «talebe-i ulûm»u tahrik ve teşvikle harb lehine nümayişler tertiplemiş, aldatılan yüksek tahsil talebesi Abdülhamid'in penceresi altında «Harb!.. Harb!..» diye bağırmış, bâzı gazetecilere heyecanlı yazılar yazdırılmış, harbe taraftar olmıyan yeni Pâdişah Abdülhamid'in «Moskof taraftarı!..» olduğu yolunda kesîf bir propagandaya girişilmiş, bu arada Dâmâd Mahmut Paşa, tahttan indirilen Beşinci Murad'ın oturduğu Çırağan Sarayı'na kadın kıyafetiyle iki kişi sokup gûya bunları yakalattırarak, Abdülhamid'e, halkın Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak istediğinden bahisle gözdağı verilmiştir!.

93 Harbi'nin Rumeli cephesinde Gazi Osman Paşa (solda) meşhur Plevne müdafaası ile; Anadolu cephesinde ise Gazi Ahmed Muhtar Paşa (sağda) Gedikler savaşı ile temayüz etmişlerdir.

Midhat Paşa, bu çeşit faaliyeti yanı sıra yayınladığı bir beyannâme ile «Meclis-i Umumî» ye halihazır durumu gûya izâha çalışmış ve bu beyannâmede: **«Devlet-i Aliyye'nin beş, altı yüz bin askerle cenge hazırlandığı»**ndan, donanmanın Karadeniz hâkimiyetinden, savaşın, **«Devlet ve milletin kadr ü şânına muvâfık olduğu»**ndan bahsedip, Tersâne Konferansı tekliflerinin reddini istemiş, Meclis-i Umumî'de okunan bu beyannâmeye **«Dudu kuşu gibi talimli»** bâzı kimseler de alkış tutmuşlardır!.

Meclis-i Umumî, bu çeşit tertiplerle Tersâne Konferansı tekliflerinin reddine karar vermiş ve saltanatının ilk aylarında bu karara karşı çıkamıyan Sultan İkinci Abdülhamid Hân da, o feci kararı tasdik etmek mecburiyetinde kalmıştır!.

Hâtıratında bu mühim meseleye temas eden İkinci Abdülhamid der ki: **«Ben ne gibi şerâit dahilinde ve nasıl bir zamanda cülûs ettim?. Bunu hatırlatmak isterim: Bosna-Hersek kıyam etmiş; Karadağ, ordumuzu sarmış ve mağlûb etmiş; Sırbistan, muntazam ve tehlikeli bir kuvvetle ilân-ı harb eylemiştir.**

Bu bâdireden o müdhiş Rus muharebesi (93 Harbi) **doğdu. Bu muharebeyi tevlid eden vekayi-i dahiliyye ve hariciyye benim zamanımda tahaddüs etmemiş. Ben iki hal'den ve doksan üç günlük bir fasıla-yı saltanattan sonra pâdişah olmuştum.**

Millet, rüşdünü iddia ediyordu. Umumun itimadına mazhar olan Midhat Paşa'yı derhal sadârete getirdim. Rusya'nın teklif ettiği mevaadı veya Rusya ile muharebeyi kabul edip etmemeği yine millete bırakmıştım. Bunu müzakere için toplanan Meclis-i Umumî'ye de, milletin o kadar

sevdiği ve itimad ettiği Midhat Paşa riyaset etti. Binaenaleyh 93 Muharebesi ile bunun neticelerinden ben, ne şahsen, ne de mevkien mes'ulüm» (65).

Harb isteyen ve aklınca, Moskof'un Balkanlara inmesini istemeyen İngiltere'nin savaşta bizim yanımızda yer alacağını, böylece harbi kazanıp mevkiini sağlamlaştırmayı hayâl eden gaafil Midhat Paşa'nın bu harb mevzuunda söylediklerine bakınız :

«— Harb etmek için askerin kuvvetine bakılmaz, bunda istitâat (güç) aranmaz; biz Anadolu'ya dört yüz elli atlı ile geldik, yine dört yüz kişi kalıncaya kadar harb etmek lâzımdır!.»

Anadolu'ya gelen dört yüz elli atlı ile maddede ve mânada bir alâkası varmış gibi bu şekilde konuşmalarla «Tersâne Konferansı» tekliflerinin reddini isteyen Midhat Paşa muradına ermiş, «Meclis-i Umumî» böylesine bir demagoji havası içinde konferans tekliflerini reddetmiştir!. Bu red kararının hemen ertesi günü toplanıp o gün yaptıkları *dokuzuncu ve sonuncu toplantıdan sonra İstanbul'u* terketmeye başlayan konferans delegeleri yanısıra, konferansa katılan devletlerin İstanbul'daki Büyükelçileri de bir siyasî nümayişle Sefâretlere birer Maslahatgüzâr bırakıp yurdumuzdan ayrılmışlardır!.

Tersâne Konferansı tekliflerinin reddedilmesinden sonra İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya arasında 31 Mart 1877'de Londra Protokolü imzalanmıştır. Tersâne Konferansı kararlarından daha hafif olan bu Protokol de 10 Nisan'da Babıâli'ce reddedilmiş ve bu red kararını müteakib Rusya, 24 Nisan 1877 Salı

---

(65) Bkz: *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul, 1960.

günü bize harb ilân etmiştir. Başlıbaşına bir tetkik mevzuu olan «93 Harbi», böyle kısaca izahına çalıştığımız şekilde patlak vermiş ve Anadolu ile Rumeli'de olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Anadolu cephesine kumanda eden Ahmed Muhtar Paşa Kars ile Gümrü arasındaki Gedikler mevkiinde kazandığı zaferle Moskof'u bozguna uğratmış ve Paşa'ya bu zaferi dolayısiyle Sultan Hamid tarafından GAZİ'lik ünvanı tevcih edilmiştir.

25 Ağustos'da kazanılan Gedikler savaşını 4 Ekim'deki Yahniler Meydan Muharebesi takip etmiş ve bu savaşda Moskof on bin zayiat vermiştir. Bilâhare son ihtiyatlarını da Kafkas cephesine yığan Moskof, Yahniler savaşından on bir gün sonra, bizden kat kat üstün kuvvetleriyle Alacadağ Meydan Muharebesi'nde bâzı başarılar elde ederek ilerlemiye başlamışsa da, Ahmed Muhtar Paşa savaşı kabul etmeyip çekilmeye başlamış ve Paşa bu çekilmeyi, orduyu dağıtmadan öylesine bir başarı ile yürütmüştür ki, bilâhare bu başarı, Avrupa Harb Akademilerinde erkân-ı harb namzedi subaylara örnek olarak okutulmuştur!. (66).

Rumeli cephesinde ise Gazi Osman Paşa'nın harb sanatını alt-üst eden meşhur Plevne müdafaası, nesilden nesile intikal edip zamanımıza kadar gelmiştir. Gazi Osman Paşa, o yıllarda kırk beş yaşlarında genç bir Müşir'dir. Bu genç Müşir, Rusların Romen topraklarında yığınak yapıp Tuna'yı geçmeleri üzerinde ordu merkezi Vidin'den hareket edip, askerî bakımdan pek ehemmiyetli olan Plevne'

(66) Sultan Reşad devrinde sadârete getirilip «Büyük Kabine»yi kuran Gazi Ahmed Muhtar Paşa politikada başarı kazanamadıysa da, pek çok savaşa katılıp iki defa yaralanmış, bu askeri muvaffakiyetleri yanısıra kıymetli bir Matematik ve Astronomi âlimi olarak tanınmış, eserlerinden bâzıları Arapça ve Fransızcaya çevrilmiştir.

Rumeli cephesindeki savaşta bir süvari birliğimizin düşmana hücumu.

ve yedi günlük cebrî bir yürüyüşle Moskof'dan evvel ulaşmış ve Gazi Osman Paşa, o mevkide beş aya yaklaşan (dört ay, yirmi üç gün) meşhur Plevne müdafaası ile bütün dünyanın dikkatini üzerinde toplayıp, Müslüman-Türk'ün feragat, fedakârlık ve kahramanlığına sembol olmuştur.

Gazi Osman Paşa, Plevne'de 20 ve 30 Temmuz'la 11 Eylül günleri kazandığı üç muhteşem zaferle Moskof ordusunu perişan etmiş, bilhassa 11 Eylül günkü taarruzu öylesine müdhiş olmuştur ki, Moskof Çarı bu korkunç hezimetten sonra aşağıdaki telgrafla Romanya Prensini imdadına çağırmağa mecbur olmuştur!. Hıristiyan dünyasının ezelî Müslüman-Türk düşmanlığını olanca dehşetiyle ortaya koyan bu telgraf şudur: **«İmdadımıza gel!. İstediğin şartlar altında, istediğin yerden, istediğin gibi Tuna'yı geç!. Türkler bizi mahvediyorlar!. Hıristiyanlık, dâvâsını kaybetmek üzeredir!.»** (67).

---

(67) Gazi Osman Paşa'nın Plevne müdafaası bütün dün yada akisler uyandırmış ve ezilip yıpranan Moskof ordusu, yukarıda görüldüğü gibi, Romanya Prensi'nden yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır!.. Ancak, Plevne civarındaki diğer kuvvetlerimizin yanlış sevk ve idaresi yüzünden bulunduğu mevkide mahsur kalan Gazi Osman Paşa, misilsiz kahramanlığına ve şanlı müdafaasına rağmen, mevsim dolayısıyle şiddetli kışın başlaması, hiçbir taraftan yardım gelmediğinden açlık ve hastalığın başgöstermesi gibi sebeblerle maiyetindeki askeri harcamak istememiş ve bütün ümidlerin kaybolduğu bir anda, daha evvel reddettiği düşmanın teslim teklifini kabule mecbur olmuştur!..

Böyle, bütün ümidlerin kaybolduğu bir anda teslim olan Gazi Osman Paşa'yı: «Sen benim esirim değil, misafirimsin!. Kılıcını sana verdim!. Senin gibi cesur, gayyur ve yüksek liyâkatli bir kumandanla harbetmiş olduğumdan dolayı kendimi bahtiyar addederim!.», diyerek karşılayan Çar İkinci Alexandr, yaralı olan Plevne kahramanımızı tedavi ettir-

Ancak, bütün feragat ve kahramanlığına rağmen, bu vakitsiz savaş, aleyhimize neticelenmiş ve milletçe pek acı günlere katlanılmıştır!. Bu acı günler bir yana, Balkanlardaki beş yüz küsur yıllık Türk hâkimiyyeti azınlık durumuna düşmüş ve tarihin ender kaydettiği büyük bir göç ile Balkan Türkleri ecdâd yadigârı toprakları kütleler halinde terketmişlerdir!. Bu misli pek az görülen büyük ve acı göç, bugün hâlâ mekteblerimizde evlâtlarımıza «Büyük adam» (!) diye tanıtılan Midhat Paşa'nın eseridir!.

3 Mart 1878 Pazar günü imzalanan «Ayastafanos Mukaddimat-ı Sulhiyye» sinden otuz iki gün evvel «Edirne Mütarekesi» imzalanmış, bu arada, Moskof Başkumandanı Grandük Nikola, İstanbul'a bir fırka asker sokmak istemiş,

---

miş ve sonra Rusya'ya götürmüşse de, Gazi Osman Paşa, harb esiri muamelesi görmemiş, gittiği her yerde merasimle karşılanıp uğurlanmış, Plevne'deki şanlı müdafaa düşmanı dahi böylesine bir hale mecbur etmiştir.

Ayastafanos Muâhedesi'nin imzasını müteâkip İstanbul'a dönen şanlı Plevne kahramanımızı devrin Pâdişahı Sultan İkinci Abdülhamid, göz yaşlarıyle karşılayıp alnından öpmüş ve: **«Sen benim yüzümü ağarttın, iki cihanda yüzün ak olsun!.»**, diye duâ edip çok kıymetli hediyeler vermiş ve bir müddet sonra Gazi Osman Paşa'yı Mâbeyn Müşiri yapmıştır. Bu vazifeye ilâveten birkaç kerre de, Hassa Müşiri ve Serasker olarak mühim hizmetler gören Plevne kahramanımız vefatına kadar makamını muhafaza etmiştir.

Sultan İkinci Abdülhamid, Gazi Osman Paşa'nın iki oğluna kızları Zekiye ve Nâime Sultanları vererek Plevne kahramanımıza iltifat göstermiştir. 4/5 Nisan 1900 gecesi altmış sekiz yaşında vefat eden Gazi Osman paşa, vasiyeti üzerine Fâtih Sultan Mehmed Hân Türbesi bahçesine defnedilmiştir. Türbesi, Sultan İkinci Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır.

Bu vesileyle Gazi Osman Paşa'yı rahmetle anıyoruz. Nur içinde yatsın.

SAFVET PAŞA : 93 Harbi sonunda imzalanan Ayastafanos Mukaddimat-ı Sulhiyyesi Osmanlı tarihinin en acı sayfalarından biridir!. 3 Mart 1878 Pazar günü Ruslarla imzalanan bu muâhedeyi Hariciye Nâzırımız Safvet Paşa imzalamıştır. Muhtelif kaynaklarda sarahatle kaydedildiğine göre, bu muâhedeyi Safvet Paşa ağlayarak imzalamıştır!. Hariciye Nâzırımızın ağlayarak imzaladığı bu muâhededen dört ay, on bir gün sonra «Berlin Muâhedesi» imzalanmış ve rakip devletler arasındaki rekabetten istifade etmesini bilen Sultan Hamid'in gayretiyle Ayastafanos Muâhedesi değerini kaybetmiştir!.

bu taleb üzerine İngiltere de bir filo ile İstanbul'a girmek istemişse de, Sultan Hamid, iki devlet arasındaki rekabetten istifade etmesini bilip her iki teşebbüsü de önlemiştir!.

Ayastafanos Mukaddimat-ı Sulhiyye'si Yeşilköy'de imzalanmış ve bizi Başmurahhas olarak Hariciye Nâzırı Safvet Paşa temsil etmiş, Berlin Büyükelçimiz Sadullah Bey de ikinci murahhas tayin edilmiştir. Muhtelif kaynaklarda sarahaten kaydedildiğine göre, Hariciye Nâzırımız bu acı muâhedeyi ağlayarak imzalamıştır!. Müzakereler esnasında Ruslar, donanmamızın altı zırhlısını harb tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere istemişler ve bu taleblerinde öylesine ısrar etmişlerdir ki, Babıâli bu isteği kabule mecbur olmuş, ancak Abdülhamid, şâhâne bir jestle bu haksız talebe karşı çıkıp, donanmamızın o altı zırhlısını kurtarmıştır!.

Bütün ümidlerin kaybolduğu bir anda teslim olan Gazi Osman Paşa'yı Çar İkinci Alexandr: «Sen benim esirim değil, misafirimsin!. Kılıcını sana verdim!. Senin gibi cesur, gayyur ve yüksek liyakatli bir kumandanla harbetmiş olduğumdan dolayı kendimi bahtiyar addederim!.», diyerek karşılamıştır.

Okuyalım Abdülhamid'in bu mevzuda Hey'et-i Vükelâ'ya (Vekiller Hey'etine) gönderdiği Hat-tı Hümâyûnu: **«Başvekil Paşa'ya ve sair Vükelâya kasemle beyan ederim ki, Donanma-yı Hümâyûnun elden çıkarılmasına kat'iyyen re'yim ve rızam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder, fakat bu donanma maddesini reddeylerim ve esbâb-ı mucibesini dahi beyana muktedirim. İcabı halinde donanmayı kaybetmemek için canımı fedâya razıyım. 27 Şubat 1878»** (68).

Sultan Hamid'in bu kat'i kararı ve şâhâne jesti karşısında Moskof haksız talebinden vazgeçmeye mecbur olmuş, fakat Abdülhamid, «93 Harbi»nin acı neticelerini bütün saltanatı boyunca unutamamıştır. Bu vesileyle kaydedelim ki, Ayastafanos Mukaddimat-ı Sulhiyyesi'nin imzası esnasında, Grandük Nikola'nın maiyyetinde bulunan bir ressam imza ânını karakalem bir kroki ile tesbit etmiş ve Hariciye Nâzırımız Safvet Paşa, bu ressama bâzı hediyeler vererek «bir hâtıra olur bende kalsın» deyip o krokiyi alarak Abdülhamid'e takdim etmiştir. Fevkalâde bir marangoz ustası olan Abdülhamid tahttan indirilinceye kadar bunu masa üzerinde bulundurmuştur! Bu hâtırayı anlatan Paris Büyükelçisi Münir Paşa, devamla der ki: **«Eğer Osmanlı İmparatorluğu 1877'de değil de, meselâ 1887'de Rusya ile harbetmiş olsaydı, zafer mutlaka bizde olurdu. Abdülhamid'in önleyemediği o harb, Abdülaziz devrindenberi hazırlanan fakat henüz iyice kurulmamış olan güzel bir ordunun boşu boşuna harcanmasına sebep olmuştur.»**

Paris Büyükelçimiz, Midhat Paşa'nın «93 Harbi»ndeki gafleti mevzuunda da şunları söyler: **«Sen Haliç** (Tersâ-

---

(68) Bkz: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cild: 4. İstanbul, 1955.

ne) **Konferansını bırak, Londra'da bir konferans kurulması teklifini reddet, cepte para yokken memleketi harbe sokmak için sokaklarda talebeye nümayişler yaptırt! Vallahi böyle bir gaflet her kula müyesser olmaz!»** (69).

Hariciye Nâzırımızın ağlayarak imzaladığını yukarıda kaydettiğimiz Ayastafanos Muâhedesi'nden dört ay, on bir gün sonra «Berlin Muâhedesi» imzalanmış ve rakip devletler arasındaki rekabetten istifade etmesini bilen Sultan İkinci Abdülhamid'in gayretiyle Ayastafanos Muâhedesi'nin hiçbir değeri kalmamış ve böylece Moskof, «93 Harbi» ile umduklarına kavuşamamıştır! (70).

MİDHAT PAŞA HÂDİSESİ

Asıl adı «Ahmed Şefik» iken, gençliğinde devam ettiği *Divân-ı Hümâyûn kaleminde* verilen «Midhat» mahlası ile şöhret bulan Midhat Paşa, Ruscuklu Hacı Eşref isminde bir «Kadı» nın oğludur. 1822 yılı sonlarında İstanbul'da doğmuştur.

Muhtelif vilâyetlerde valilik yapan, bir ara Şûrâ-yı Devlet Reisliğinde bulunan, Nezâret koltuğunda oturan ve iki defa sadâret makamına getirilip cem'an dört ay altı gün bu makamda kalan Midhat Paşa'nın iyi bir vali olduğu, fakat hiçbir zaman muktedir bir devlet adamı olamadığı, çok yazılıp söylenmiştir; ve ona «iyi bir vali» hükmü, Tu-

---

(69) Bkz: Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu. a.g.e.

(70) 93 Harbi'nin yukarıdaki gerçekleri için: Cevdet Paşa'nın «Tezâkir» ine, Mahmud Celâleddin Paşa'nın «Mir' at-ı Hakikat» ine, İsmail Hâmi Danişmend'in «Kronoloji» si' ne, Yılmaz Öztuna'nın «Türkiye Tarihi» ne, Sâmiha Ayverdi'nin «Türk Tarihinde Osmanlı Asırları» na bakınız.

na ve Bağdat vilâyetlerinde yapabildiği bâzı i'mar hareketleri dolayısiyle verilmiştir!..

Evet, Midhat Paşa'nın, gerek Tuna, gerek Bağdad vilâyetlerinde bâzı i'mar hareketleri olmuştur. Olmuştur ama, bu işler esasında bir valinin vazifeleri arasındadır. Elbette yapacaktır. Devlet ve millet, makam ve maaş verdiği bu vali efendiden hizmet beklemektedir. Ve vali hizmete mecbur ve me'murdur. Kabul edelim ki, Midhat Paşa, bu mecbur olduğu hizmette kusur etmemiş ve bâzı i'mar işlerini yapmış olsun!. Ama Midhat Paşa'nın yapmış oldukları bu kadar değil ki!. O daha başka işlerin de kahramânıdır... Ve meselâ, Tuna valiliği esnâsında, Türkçeyi bir tarafa atıp, Bulgarcanın Bulgar mekteplerinde okutulmasını teşvik ve himâye etmiştir. Daha başka bir gün de Bosna-Hersek eyâletinde, Türk bayrağındaki hilâl'in yanına bir «HAÇ» ilâve edivermiştir! Kendi hatırâtında itiraf ettiğine göre, bu fecî işi gûyâ, Müslümanlarla Hıristiyanları kaynaştırmak için yapmış imiş!.

Midhat Paşa'nın Tuna valiliğini inceleyen Mehmed Zeki Pakalın, Hacı Muhtar Efendi'ye atfen bu «iyi vali» nin başka bir marifetine temasla:

«Midhat Paşa yenilik ve serbestlik taraftarı idi. Tuna valiliğinde iken, memurları serbestliğe alıştırır, hattâ o yolda teşvik ederdi. Memurların kollarına birer Bulgar kızı takarak piyasa ettikleri görülür ve bunu gören Midhat Paşa memnûniyetini ızhardan kendini alamazdı» diyor (71).

Nizâmeddin Nazif Tepedelenlioğlu ise, Midhat Paşa'nın

---

(71) Bkz: Son Sadrâzamlar ve Başvekiller. Cild: 1. İstanbul, 1940.

Tuna valiliğini incelerken, başka bir gerçeğe temasla ve isâbetli bir teşhisle şunları yazıyor:

«Midhat Paşa'nın Tuna valiliği, o bölgenin yalnız âdi değil, siyâsî eşkiyalarla da çalkandığı bir devre rastlar. Bu durum içinde Midhat Paşa zerre kadar bir siyâsî başarı gösterememiştir. Bilâkis... Tuna dalgalarının ve Balkan rüzgârlarının getirdiği bütün karıştırıcı *fikirlerin tesiri altında* kalmıştır. Midhat Paşa'nın beynine Meşrutiyet, Kanun-u Esâsî, Hürriyet filân gibi şeylerin tohumlarını eken, *Tuna boylarıdır. Tuna boylarındaki sırdaşlarından* mülhemdir. İlk ağusunu oradaki Bulgar ve Sırp dostlarından almıştır» (72).

Tuna vilâyeti valiliğinde yapabildiği imar hareketlerinin yanısıra, bu çeşit icraâtın da kahramanı olan Midhat Paşa, bilâhare Şûrâ-yı Devlet riyâsetine getirilmiş, sonra Âlî Paşa tarafından Bağdad valiliğine gönderilirken; *bir* anda kendisini sadâret makâmında buluvermiştir! Bu onun ilk sadâretidir ve sâdece iki ay, on dokuz gün devam etmiştir!. *Onun Sultan Aziz devrindeki bu ilk sadâretinde* yapabildiği «en mühim olay» **Hidiv İsmail Paşa'ya verilen harici istikraz tahvili olmuştur. Bu fermân için Hidiv, İstanbul'da devlet ve saray adamlarına yüz, yüz ellişer bin altın rüşvet vermiştir»** (73).

Midhat Paşa'nın ilk sadâretinden azline, açığı olan bütçede varidat fazlası olduğunu iddia ederek Pâdişahı iğfale teşebbüsü sebeb olmuştur!. Sonraları yine Sultan Aziz'in saltanatı yıllarında Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadâretinde *Midhat Paşa Adliye Nâzırlığına getirilmiş-*

(72) Bkz: Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar. İstanbul, 1964.
(73) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

tir. Ve bakınız Devlet-i Aliyye'nin adalet teşkilâtı başında bulunan Midhat Paşa bu makamda ne işler becermiştir!.

Tarihimize, o yılın Ramazan ayının altıncı günü ilân olunduğundan **«6 Ramazan Kararnâmesi»** veya **«Tenzil-i Faiz»** diye geçen meşhur kararnâme, Mahmud Nedim Paşa'nın bu sadâretinde çıkmış ve aşırı Moskof taraftarlığı dolayısıyle **«Nedimof»** diye anılan Mahmud Nedim Paşa, aldığı bu kararla büyük bir huzursuzluğa yol açmıştır!.

O devirde, Hüseyin Avni denilen şu, Eşekçi Ahmed'in oğlu, Sadrâzam ve Serasker eskisi, İngilizlerin muvafakatini alarak giriştiği Sultan Abdülâziz Hân'ın hal' ve katli meselesini avanesiyle birlikte gizlice yürütürken; devrin Sadrâzamı Mahmud Nedim Paşa, Rusya'nın Büyükelçisi General İgnatiev'le elele vererek «Tenzil-i Faiz» kararını çıkarmış ve bu karar, Sultan Aziz'in hal' ve katli olayını hızlandırmıştır!.

Hale bakınız ve o devirde devlet adamı geçinip hükûmet başında iş gören adamların şu tutumlarını göz önünde bulundurunuz ki, Hüseyin Avni denilen Sadrâzam ve Serasker eskisi, İngilizlerle görüşüp onların muvafakatini alır ve böylece yabancı emellerine uygun bir şekilde, devletin başına yeni bir gaaile hazırlarken; iş başında bulunan Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa da, Rusya'nın Büyükelçisi ile başbaşa verip «Tenzil-i Faiz» kararı alabilmekte ve birkaç kişinin menfaatleri uğruna Devlet-i Aliyye buhranlar içine sürüklenmektedir!. Bu ne menem gaflet veya ihanettir ki, muhalifi de, muvafıkı da — görüldüğü gibi — düşmanla elele vermiştir ve bu adamların cümlesi, o kahr-ı ricâl/adam kıtlığı devrinde, devlet adamı (!) geçinmektedirler!.

Yine, gafletin veya ihânetin derecesine bakınız ki, Hersek isyânı, büyük devletlerin yardımıyle gün be gün

büyürken; yâni, devlet o nazik günlerde bir gaaile içinde iken, «Tenzil-i Faiz» kararı çıkarılmıştır!. Dış borç faizlerinin, bu karar ile yarı yarıya indirilivermesi, alacaklı devletlerin büyük protestolarına yol açıp, Babıâli müşkül durumda kalmış ama, birkaç sözde hükûmet adamı vurgun vurmasını becerebilmişlerdir!.

MİDHAT PAŞA: 1822 yılı sonlarında İstanbul'a doğdu. Ruscuklu Hacı Eşref isminde bir «Kadı»nın oğludur. Asıl adı «Ahmed Şefik» iken, gençliğinde devam ettiği Divân-ı Hümâyûn kaleminde verilen «Midhat» mahlası ile şöhret bulan «Midhat Paşa», muhtelif vilâyetlerde valilik yaptı, bir ara Şûrâ-yı Devlet Reisliğinde bulundu, Nezâret koltuğuna oturdu ve iki defa sadâret makamına getirilip cem'an dört ay, altı gün bu makamda kaldı. Pek çok kirli ve karanlık işlerin failidir!. İngilizler tarafından şımartıldı ve memleketi kendisinden başka idare edecek kimse yok zannedip boyundan büyük işlere giriştî!. Yurt dışına çıkarılırken söylediği: «Allah rahmet eylesin bu millete!.» sözü, onun kendisinde neler vehmettiğine delildir!. Belki iyi bir vali, fakat asla devlet adamı olamadığına dair muteber pek çok şehadet vardır!.

«6 Ramazan Kararnâmesi», Adliye Nâzırı Midhat, Serasker Rıza, Hariciye Nâzırı Safvet, Ticaret Nâzırı Dâmâd Mahmud, Maliye Nâzırı Yusuf Paşalarla Sadâret Müşteşarı Said Efendi'den müteşekkil bir encümen tarafından incelenip, tasvip edilmiştir. Bir rivayete göre: Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa, İngiliz ve Fransız Elçilerinin muvafakatini aldığından bahisle encümen azâlarını aldatmış ve encümen, Sadrâzamın bu teminatı üzerine «Tenzil-i Faiz» kararını yayınlamıştır!.

Yine bir iddiaya göre; Rus elçisi İgnatiev, dış borçlar mevzuunda alınacak böyle tek taraflı bir kararın, hem memleket dahilinde doğuracağı huzursuzluğu, hem de Devlet-i Aliyye'nin Avrupa'daki malî itibarının yok olacağını ustalıkla hesaplamasını bilmiş ve «Nedimof» diye anılan Sadrâzamı, böylesine bir kararın alınmasına hazırlamıştır.

«Tenzil-i Faiz» kararnâmesini inceleyen kaynakların mühim bir kısmı, alınan karardan haberdar olan birkaç şahsın, ellerindeki tahvilleri acele satıp büyük vurgunlar vurdukları hususunda ittifak etmişlerdir! Bu fırsattan istifade edenler, ünlü Midhat Paşa başta olmak üzere, Sadrâzam Mahmud Nedim ve Dâmâd Mahmud Paşalarla Moskof sefiri İgnatiev'dir!. Sadrâzam, kararı Rus elçisine haber vermiş ve bu adamların cümlesi, «6 Ramazan Kararnâmesi»nden milyonlar vurmuşlardır!.

«Tenzil-i Faiz Kararnâmesi», ellerinde tahvil bulunan halk ile yabancı devletler tarafından büyük protestolarla karşılanmış, hattâ sefirlerimiz hakaret görüp sokağa çıkamaz olmuşlardır!. İgnatiev adlı Moskof sefiri böylece muradına ermiş ve gerçekten onun düşündüğü gibi, devlet, hem malî itibarını kaybetmiş, hem de memleket dahilinde büyük bir huzursuzluk doğmuştur!.

Bizim meşhur Midhat Paşa'mız, hem «Tenzil-i Faiz Kararnâmesi»nden istifade edip cebini doldurmuş; hem de Eşekçi Ahmed'in oğlu Hüseyin Avni Paşa ile birleşip, Kararnâmenin doğurduğu huzursuzluktan istifade ile Sultan Aziz'in tahttan indirilme meselesini gerçekleştirenler arasında yer almıştır!.

Korkunç bir gafletten başka bir şey olmayan bu «Tenzil-i Faiz Kararnâmesi»nden istifade etmesini bilen Abdülaziz Hân düşmanları, bilâhare Mahmud Nedim Paşa'yı düşürüp, hal'i gerçekleştirmesini becermişlerdir!.

Sultan Aziz'in tahttan indirilmesinde mühim rolü olan, bilâhare katline seyirci kalan Midhat Paşa — ileride görüleceği gibi — sonraları bu marifetleri dolayısıyle muhakeme edilecektir. Sultan Beşinci Murad'ın tahttan indirilmesinde de başta bulunan Midhat Paşa, İkinci Abdülhamid'in saltanatının ilk aylarında ikinci defa sadâret makamına getirilmiştir!.

Niçin getirilmiştir?.. Yukarıda izâhına çalıştığımız nice marifetlerin (!) kahramanı olan Midhat Paşa'nın, tekrar ne işi vardır bu makamda?.

Bu sualin cevabını, Midhat Paşa'yı ikinci defa sadâret makamına getiren Sultan Abdülhamid'in hâtıratından bir kerre daha okuyalım. Diyor ki, Abdülhamid:

«— "Midhat" **isminin ebced hesabıyle** "Devâ-i Devlet" **olduğunu keşf ve ilân etmiş olan hasta bir halka, yine onun izhâr ettiği devâyı vermek zarûri idi!».**

İşte böyle «hasbezzaman ve bizzarûre» getirilmiştir Midhat Paşa sadâret makâmına!. Fakat o, öylesine gaafildir ki, zarûret ortadan kalkıp da, zaman müsâid olduğunda bir tarafa atılıvereceğinin farkında değildir!.

«Büyük» diye anılan Midhat Paşa'nın bu ikinci sadâretindeki şu acâib halleriyle, saçma-sapan sözlerine bakınız:

Sadârete tâyini dolayısiyle tebrike gelen çeşitli insanlarla konağın dolup taştığı günlerde, bilâhare Dahiliye Nâzırı olan Memduh Paşa da, Midhat Paşa'nın konağına gider. Bu zâtın «Kuvvet-i İkbal-Alâmet-i Zeval» adlı eserinde yazdığına göre: Hazır bulunanlardan Şehremâneti Meclisi âzası Midhat Efendi, yeni sadrâzam Midbat Paşa'ya: **«Kanûn-u Esâsî (Anayasa), mücerred himmeti fahîmâneleriyle ilân ettirildi. Daha nice kavânîn ve nizâmâta ihtiyaç olduğundan, hiç değilse beş-altı sene mesnedi sadâret, vücûdu âlilerine muhtaçdır»** der... Der ama, Midhat Paşa bu temenniden memnun olmaz!. Bakınız bu temenniye nasıl cevap verir:

«— İlmi cifre âşinâ birisi bu sabah gelmişti. Sadâretde on altı yıl kalacağımı tebşir eyledi. Sizin ifâdeniz müddeti kısaltıyor!.»

Yine o günlerde bir gece avanesini toplayıp, kafayı iyice tütsüleyen Midhat Paşa, içki sofrasından kalktığında ayakta duramıyacak derecede sarhoştur!. Düşmemesi için iki koluna girerler!. Midhat Paşa, yanında bulunan eniştesi Tosun Paşa'ya sorar:

«— Eee Paşa!.. Söyle bakalım, ben bu sefer kaç sene sadârette kalacağım?..»

Tosun Paşa cevap verir:

«— Bu gidişle bir hafta bile kalamazsın!..»

Nitekim, Midhat Paşa'nın sadâreti bu defa çok sürmeyecek — aşağıda görüleceği gibi — bir hafta değilse de, bir

ay on yedi gün sonra Midhat Paşa soluğu İtalya'da Brendizi'de alacaktır!.

Midhat Paşa'nın bu ikinci sadâretinin en mühim olaylarından biri, baştarafta izahına çalıştığımız Kanûn-u Esâsî (Anayasa) nın ilânıdır... Diğer mühim bir olayı da, merhum İsmâil Hâmi Dânişmend'den dinleyelim:

«Midhat Paşa'nın, Osmanlı hânedânını iskât edip, kendi saltanatını ilân etmek için bir takım tedbirler ittihaz ettiği hakkında muhtelif delil ve rivâyetler vardır. Bunların en mühimmi: Paşa'nın devlet ordusundan ayrı olarak, kendi hâtıratındaki tâbiriyle: "Müslim ve gayrimüslim tebeanın gençlerinden" **mürekkep bir** "Millet askeri" **teşkil etmiş olmasıdır.» Bu** tuhaf asker, gönüllü şeklinde orduya iltihak etmiş değildir. İstanbul'dan başka taşralarda da toplanarak gittikçe çoğalan Millet askeri her gün, bölük bölük Midhat Paşa'nın konağına gidip reisleri olan paşayı alkışlamaya başlayınca işin rengi değişmiş, Sultan Hamit çok haklı olarak bunların Bâb-ı Seraskerî'de resmen gönüllü kaydedilmelerini irâde etmişse de kabul ettirememiş; ve hattâ «Mir'at-ı Hakikat» müellifi Mahmud Celâleddin Paşa'mn îzâhına göre :

«— Bâb-ı Seraskerî maiyyetinde askerliği kabul etmeyiz!. Biz millet *askeri olacağız!.*» diye bağıran serseri kuvvetler, Midhat Paşa'nın konağına giderek alkışlarına devam etmişlerdir. Bu suretle devlet ordusundan başka şahsî ve hususî bir **«Midhat Paşa Ordusu»** kurulmuş demektir!. Dünyanın hiçbir tarafında misli görülmemiş olan bu garip ordu, hangi maksatla teşkil edilmiştir?!. Yâni, Paşa, bu şahsî kuvvetleri hangi işde kullanacaktır?.»

Eğinli Said Paşa'nın hâtıratında, Midhat Paşa'nın tâkip ettiği gaye şöyle izah edilir:

«Müşârünileyh, kendi efkârına mutâbık efkârda birini görecek olsa, derhal tenhâ bir odada, münâsip olsun olmasın, mükâlemeyi saltanat-ı seniyye üzerine getirerek:

«— Hânedân-ı Osmânî'den artık hayır gelmeyecek. Cumhuriyete tahvil etmekten başka çâre kalmadı. Bunu nasıl etmeli bilmem? Fakat bu meseleyi sizler gibi birkaç kişi anlar!.» der. Sonra da:

«— Bu ana kadar, "Âl-i Osman" denildi ya, bundan sonra dahi "Âl-i Midhat denilse ne var?" deyip ilâve ettiği, cümlece duyulup had-di tevâtüre varmıştır.»

Eğinli Sâid Paşa gibi bitarâf bir şâhidin bu ifâdesinden de anlaşıldığına göre, Midhat Paşa'nın devlet ordusundan ayrı olarak ve hıristiyanları da katarak teşkîl ettiği ve «Millet askeri» dediği bu şahsî ordu, yalnız Sultan Hamid'e karşı değil, tekmil Osmanlı hânedânına karşı hareket ettirilecek bir kuvvettir ve Paşa'nın başlıca gâyesi de, Sultan Hamid'in tâbiriyle «Reîs-ül-Cumhur» olduktan sonra, Üçüncü Napoleon gibi, kendi saltanatını ilân edip «Âl-i Osman» yerine bir «Âl-i Midhat» kurmaktan ibârettir!..» (74).

Böyle, niye «Âl-i Osman olur da, «Âl-i Midhat» olmaz? diyecek kadar kendinden geçip «Âl-i Midhat=Midhat Hânedânı» peşinde koşan büyük devlet adamı (!) Midhat Paşa'nın o devirde, zamanın Devlet Reisine yazdığı şu mektuba bakınız :

«Evvelâ Zât-ı Mülükâneleri'ne âit olan vazâif-i hükümdârânenizi mutlakâ bilmelisiniz. Zîrâ, bilcümle hare-

(74) Bkz: İsmail Hami Danişmend'in Fransızca aslından tercüme ettiği «Sultan Abdülhamid'in Hâtıratı»nda, Midhat Paşa ile ilgili kısma koyduğu not. Çakmak Mecmuası. 24 Kasım 1956 tarihli 38'ci sayısı.

kâtınızdan, **millet nazarında mes'ul olacaksınız.»** Ve devam ediyor: **«Usûl ü meşveretle idâre olunan bir milletde nizâm nedir bilir misiniz!. Binây-ı devleti tâmire çalıştığımız sırada, siz, âdetâ yıkmak istiyorsunuz.»**

Dikkat buyurunuz.. bu bîedebâne sözler bir asır evvel. Anayasa'nın yeni ilân olunduğu, Rum'un, Sırp'ın, Bulgar'ın, Ermeni'nin, velhâsıl yetmiş iki buçuk milletin kaynaştığı İmparatorluğumuzda devrin pâdişahına söyleniyor!. Sultan Hamid'in şahsı bir yana, temsil ettiği Türk milletinin ve devletinin haysiyeti göz önüne alınırsa, o günden bugüne aradan geçen yüz küsur yıla rağmen, bugün dahi dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir Devlet Reisi bu çeşit hezeyânı dinleyemez!.

Nitekim Sultan İkinci Abdülhamid de dinlememiş ve 5 Şubat 1877 Pazartesi günü Saraya çağrılan Midhat Paşa, Anayasa'nın 113'cü maddesinin Pâdişaha verdiği hakla yurt dışına çıkarılıvermiştir!.

Midhat Paşa'nın yurt dışına çıkarılmasına yalnız bu marifeti sebep olmamıştır. Başka sebebler de vardır: Evvelâ Sultan Abdülhamid, amcası Sultan Aziz'in hal' ve katlinde rol oynayan Midhat Paşa'ya itimad etmemektedir. Sonra, tarihimize «93 Harbi» diye geçen ve acı hâtıraları bugün bile hâlâ Anadolu'da söylenen meşhur Türk-Moskof savaşının da başlıca mes'ûlü Midhat Paşa'dır!.. Onun bu savaş lehindeki meş'um rolünü ve kışkırtıcılığını Abdülhamid unutamamıştır!. Ve Midhat Paşa'mn her akşam konağında tertiplediği rakı sofralarında Hânedân aleyhine sarfettiği sözleri zamanın pâdişahı gibi bütün İstanbul halkı da duymuştur.. **«Âl-i Midhat=Midhat Hânedânı»** uğruna **«Millet askeri»** diye Hıristiyanlardan meded umup gençlerini de başına toplayan Midhat Paşa, bu hareketiyle Fransız ihtilâlinin meşhur «Gard Nationale=Millî Muha-

fız» larını taklid etmiş ve Paşa'nın sürülmesine bu gibi devlet adamına yakışmayan hırs ve hamlıkları sebep olmuştur.

MİDHAT PAŞA'NIN YURT DIŞINA ÇIKARILIŞI

5 Şubat 1877 Pazartesi günü, sabahın erken saatlerinde Mâbeyne dâvet edilen Midhat Paşa'dan, Mâbeyn Müşîri. Eğinli Said Paşa vasıtasiyle «Mühr-i Hümâyun» alınmış ve Midhat Paşa, hakkındaki sürgün kararını öğrenince, meşhur Roma imparatoru zâlim Neron'un ölürken söylediği: «Dünya, büyük bir san'atkâr kaybediyor!» sözüne benzer bir şeyler mırıldanıp:

«— Eğer beni buradan tard ve teb'id ederseniz, alimallah memleket mahv olur!..» demiştir.

Bu hezeyândan sonra, nereye gönderileceğini sormuş, istediği yere gitmekte serbest olduğunu duyunca:

«— Yanımda param yok, biraz para isterim!» demiş ve kendisine beş yüz altın verilmiştir!..

Midhat Paşa, kendi teşrifât nâzırı Kâmil Bey'e yazdığı 29 Teşrinisâni 1293 tarihli mektupda aldığı bu parayı, «Dersaâdetden hareketi âcizanemde ihsan buyrulan beş yüz...» lira diyerek itiraf ettiği halde, gûyâ: «Efendimizin ihsanlarına muhtaç kullarından değilim» diyerek reddetmiş imiş!. Yalan!. Midhat Paşa, Abdülmid'in ihsanını cebine yerleştirmiş ve bu büyük adamın (!) bu toprakları terkederken son sözü şu olmuştur:

«— Allah, rahmet eylesin bu millete!»

Öyle ya!.. Midhat Paşa Hazretleri gibi bir hürriyet kahramanı (!), büyük devlet adamı (!) böyle yurt dışına çı-

Midhat Paşa'ya, yurt dışına çıkarılacağına dair Padişah irâdesini Eğinli Said Paşa tebliğ etti.

karılınca, gayri memlekette işleri yürütecek kim var kil. O halde :

«— Allah, rahmet eylesin bu millete!»

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Midhat Paşa'nın Avrupa'ya sürülüşünü şöyle anlatıyor :

«— Saraya gelince Paşa-Dairesi'nin alt katında bir odaya alındı. Said Paşa (Eğinli Said Paşa), yanına oturdu. **«Sadâret mührünü bendenize teslim etmeniz, irade-i se-**

niyye iktizasındandır» dedi. Midhat Paşa mührü verdi. Aralarında şöyle muhavere geçti :

Said Paşa : «— Bir vakittenberi ötede beride saltanat-ı seniyye aleyhinde tecemmü eden cemiyet-i hafiyyelerde bulunanlar, zât-ı âlinizin konağına devam eden takımdan olduklarından bu hal, hakkınızda tabiî şüpheyi dâvet etti ve hattâ dün akşam zabıta tarafından takdim olunan dört jurnalın (rapor) birinde zât-ı âlinizin ismi zikr olunmuş ve Kemal Bey'in hânesinde bulunanlar tarafından: «Midhat Paşa, istiklâliyeti aldı, Murad'ı ber-murad ederiz.» diye sözlerin tefevvüh olunduğu yazılmış olduğundan, zât-ı Şâhâne efendimiz, sizin doğrudan doğruya bu cemiyetlerde medhaliniz olduğuna inanmak istemediler ise de, ism-i âliniz böyle sarâhaten mezkûrdur, o halde hem nefs-i âlinizi vikâye etmek ve hem de memlekette bu mâkule fesadın önünü almak için, veliyyi nimet efendimiz, zât-ı âlinizin *memâliki şâhâneden* bugün çıkmanızı fermân buyurdular; ve bunun için İzzeddin vapuru hümâyûnu hazırdır.»

Midhat Paşa «— Vallahi billâhi benim bu cemiyetlerden haberim yok. Allah bu çapkınların belâsını versin. Bu, Rusya parasiyle ve Halim Paşa'nın hud'asiyle vücuda gelmiş bir şeydir. **Eğer beni buradan tard ve teb'id ederseniz alimallah memleket mahvolur. Beşikler körfezindeki donanma üç güne kadar buraya gelir. Buraları iyi düşünmelidir.** Vükelânın bundan malûmatı var mı?

— Bilmiyorum.

— Öyle ise rica ederim, gidiniz, Zât-ı Şâhâne efendimize söyleyiniz ki, benim bu işlerden haberim yok. Mademki vükelâ buradadır, bu işi onlarla müzâkere etsinler. Eğer efendimizin bana emniyetleri yok ise, beni Mâbeynde bir odada tevkif etsinler. Evime gitmeyeyim, sadâret işlerini burada görebilirim. Gerek burada ve gerek Avru-

pa'da, memleketimizin bu müşkil zamanında işleri ben görürüm diye hüsn-i zan hâsıl olmuş olduğundan, eğer ben buradan gidecek olur isem memleket alimallah biter!.

(Eğinli) Said Paşa, mührü pâdişaha teslim ile beraber Midhat Paşa'nın sözlerini arz etdi. Pâdişah: «Bu olamaz. Mutlaka gitmelidir. Bundan sonra bu âdemi burada bırakmak daha ziyade tehlikeyi mûcib olur. Al, bu zabtiye jurnallarını da kendisine göster.» dedi.

Said Paşa, pâdişahın, şimdi hareket etmesi hakkındaki irâdesini tebliğ etti. Midhat Paşa, jurnalları okudu.

«— Haberim yok. Yazılır ya. Çapkınlar iftirâ etmişler. Beni nereye göndereceksiniz?.»

«— Hududu memâlik-i şâhâneden çıktıkdan sonra nereye isterseniz oraya gitmeğe mezunsunuz. Fakat (Şira) en yakın olduğundan oraya çıkabilirsiniz.»

«— Oradan başka yere gitmek için vapur bekliyecek değil miyim?. Öyle olduğu halde beni Rumlar içinde bırakmayınız. Marsilya uzaktır. Brendizi'ye çıkarınız. Yanımda param yok. Biraz para isterim. Lâkin benim emniyetim olan bir yâver dahi isterim. Çünkü emniyetim kalmadı. Nefsime suikasd ederler.»

«— Aman böyle bir cinâyet hiç kimsenin hatırına gelmedi. Bu söylediğiniz şey, mümkinâtdan değildir.»

«— Gitmeli ha!.»

«— Evet, *gitmeli*. İki yâver ile *iki çavuş*, sizi istimbot ile İzzeddin'e götürmek için iskelede bekliyorlar.»

«— Allah rahmet eylesin bu millete!..

Bu muhâvereden sonra vapura gönderildi. Müteâkiben vapur hareket etti. Ahırkapı açıklarında tevakkufla, Pâ-

dişahın verdiği beş yüz altın gönderildikten ve uşâğiyle eşyası da geldikten sonra, vapur yoluna devam etti.» (75).

Bu mevzuda bir iddia daha vardır. Doç. Dr. İhsan Süreyya Sırma der ki :

«— Midhat Paşa, tahayyül ettiği ve Şam'da iken olgunlaştırdığı bir "Arap Krallığı" fikrini (Bkz: Gilles Roy. Le Sultan Rouge. Paris, 1936), Başbakan olur olmaz tatbikat sahasına koymak istedi. Ne var ki, Abdülhamid onun için bir engel teşkil ediyordu. Bu engeli ortadan kaldırmak için Midhat Paşa'nın neler düşündüğü hakkında, Fransa'nın İstanbul Sefiri tarafından Paris'e çekilen 6 Şubat 1877 tarihli telgrafta şöyle denilmektedir :

«— ... Elde ettiğim çok ciddi bilgilere dayanarak söyleyebilirim ki, Sultan, Midhat Paşa'nın siyasî iktidarı eline geçirip, kendisini pasif bir Halife halinde, siyasî işlere karışmayıp, sadece dinî meselelerle meşgul bir hale getirmek ve devletin tek hâkimi bir diktatör olmak için bâzı entrikalar çevirmek üzere olduğunu, gizli polisi vasıtasıyla öğrenince onu Başbakanlıktan azl'edip yurt dışına sürdü. (Bkz: Fransız Hariciye Arşivi, N. S. Turquie, 1877, No: 408, s. 277).

Abdülhamid, sadece Midhat Paşa'yı görevden almakla kalmadı. Aynı zamanda onun, Belçika Anayasasına dayanarak (Bkz: Javad Boulos. Les Peuples et les civilisations du Proche-Orient, Paris, 1968) hazırlayıp kabul ettirdiği Anayasayı da geçici olarak yürürlükten kaldırdı. Kaynaklardan anlaşıldığına göre (Bkz: Edwin Pears, Life of Abdul-Hamid, London 1917), Midhat Paşa, 1876 Anayasasını hazırlarken, Osmanlı devlet adamlarından ziyade İngiliz-

(75) Bkz: Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar. 3'cü kitap. İstanbul, 1965.

lerle istişare ettiğinden, batılılardan mülhem olan bu Anayasanın birçok maddesi Sultan Abdülhamid tarafından metinden çıkartılmıştır» (76).

Midhat Paşa böylece İstanbul'dan çıkarılır ve **«Beni sürerseniz, memleket mahvolur»** diyen o adam, Çanakkale Boğazı'nı geçerken, İstanbul'da ihtilâl çıkıp çıkmadığını araştırmaya başlar, ama, onun yurt dışına çıkarılışına kimse aldırış bile etmez. Hattâ, Midhat Paşa'nın yoldaşı meşhur Ali Suavî, «Vakit» gazetesinde, paşası aleyhinde pek güzel (!) bir makale yayınlayıverir! (77).

Midhat Paşa, İstanbul'dan «İzzettin» vapuru ile çıkarılmış ve İtalya'nın güney sahilindeki Brendizî şehrine varan paşa, orada iki İngiliz tarafından karşılanmıştır!.

Bir sene, sekiz aya yakın yurt dışında kalan Midhat Paşa'nın Avrupa'daki yaşayışı, bu arada siyasî temasları hoş görülmemiş ve kendisinin Girit'de oturmasına müsaade edilmiştir. Affedilmesi için devamlı Pâdişaha müracaat eden Midhat Paşa evvelâ Suriye, sonra Aydın (İzmir) valiliğine getirilmiştir. İzmir valisi olarak bulunduğu sırada, Sultan Abdülaziz'in kaatillerinin muhakemesine lüzum görülmüş ve yürütülen tahkikatta Midhat Paşa'nın da İstanbul'a getirilmesi, adlî heyetce kararlaştırılmıştır.

Devlet-i Aliyye'nin İzmir valisi Midhat Paşa, bu muhakeme dolayısıyle yakalanıp İstanbul'a götürüleceğini sezince, konağının arka kapısından kaçıp, hemen yakınında bulunan Fransız Konsoloshânesi'ne «iltică» etmiştir!.

Bu «iltică» olayı üzerinde durmak gerek: İleride görüleceği gibi Sultan Hamid 1909'da tahttan indirileceği

(76) Bkz: İkinci Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti. İstanbul, 1985.

(77) Bkz: Vakit Gazetesinin 29 Şubat 1877 tarihli 481 ci sayısı.

günlerde gûya can kaygusuna düşerek, muhtelif yabancı sefâretlere müracaatla iltică hakkı istemiş imiş!.

Yalan!. Sultan Hamid kaçmağa teşebbüs etmemiş, bilâkis ayağına kadar gelen iltică tekliflerini reddetmiştir!. Bu gerçek, müdhiş bir Abdülhamid düşmanının, Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar'ın itirafiyle sabittir!. Diyor ki. Midhat Paşa'nın oğlu :

«— Tahttan indirilmeden evvel, Rusya sefiri kendisini ziyaretle, Rusya Çarı'nın dâvetlisi sıfatıyle, Sefâretin maiyet vapuruna binerek Rusya'ya gitmesini teklif etmiş; fakat Sultan Hamid, bu teklifi reddetmiştir. Daha sonra, Almanya İmparatoru da, Sefâret maiyetine me'mur Lorley vapuru ile kaçması için haber göndermişse de, bunu da kabul etmemiştir. Sultan Hamid gibi bir hükümdârın otuz üç sene vehmini kamçılamış olan hal'i tehlikesi karşısında, hariçten gelen imdat tekliflerini reddetmesi inanılmayacak şeylerden olmakla beraber, bunu bana hikâye eden bizzat Alman Sefiri Baron Marşal olduğu için, cereyan eden bu vak'aya hayret etmemek elimden gelmedi» (78).

Görüyorsunuz ya.. Firar tekliflerini reddeden Abdülhamid'in bu hareketine, Midhat Paşa'nın oğlu **«İnanılmayacak şeylerden olmakla beraber»** diyor!. İnanamıyor... Çünkü pederi Midhat Paşa, yukarıda görüldüğü gibi, Sultan Abdülaziz'in katliyle alâkalı olarak İzmir'den İstanbul'a götürüleceği zaman hemen konağından kaçmış ve soluğu Fransız Başkonsolosluğunda almıştı!.

Midhat Paşa'nın bu firar ve iltică hâdisesine, Yılmaz Öztuna «Türkiye Tarihinde»: **«Son devir Türkiye tarihinin**

(78) Bkz: Ali Haydar Midhat. Hâtıralarım 1872-1946. İstanbul, 1946.

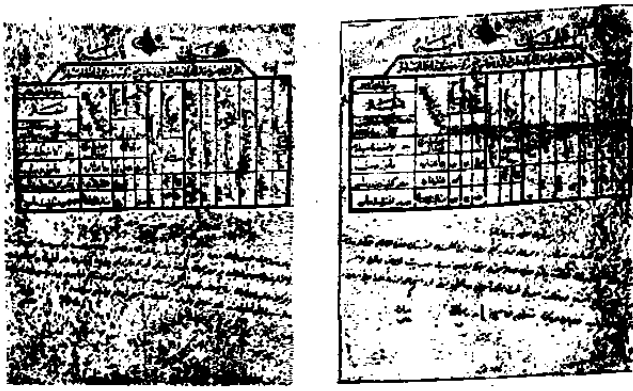
en çirkin olaylarından biri» diyor!. Nitekim, Midhat Paşa da sonradan bu hareketinin şahsı için nasıl bir leke olduğunu anlamış ve Hâtıratında: «Yalnız bana değil, evlâdıma da kalacak tarihî ömrümün lekesidir.» diyerek bir nevi itiraf-ı zünûbda bulunmuştur!.

Midhat Paşa, muhâkeme edilmek üzere çağırılıyor... Ortada, henüz, verilmiş bir hüküm yok!. Muhâkeme korkusu ile hemen koşup yanındaki Fransız Konolosluğuna iltică ediyor. (Yakın olsaydı elbette İngiltere Konolosluğunu tercih ederdi...) Midhat Paşa, bunu irtikâbtan çekinmiyor, Abdülhamid ise, hayatının ve saltanatının tehlikede olduğunu bile bile, ayağına kadar gelen iltică tekliflerini: **«Etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem bir ecnebi devlete iltică'yı düşünemem. Vatanımdan kaçmak mucib-i ârdır. Hattâ, bu benim gibi otuz üç sene bir devlete pâdişahlık etmiş bir insanın irtikâb edemiyeceği en büyük alçaklıktır»** (79). diyerek reddediyor!. Ve sonra gerçek bu iken, Midhat Paşa'ya «Büyük adam», «Büyük vatanperver» deniliyor: Abdülhamid'e ise, «Kızıl Sultan»!. Olur mu bu derece büyük hak ve hakikat kalpazanlığı?..

Geçelim Midhat Paşa'nın muhâkemesine ...

Midhat Paşa diğer sanıklarla beraber muhâkeme edilir ve bu muhâkemenin başlamasiyle beraber, İngiliz parlâmentosu da bu dâvâya eğilir!. Hâriciye Nâzırından malûmât istenir. Bütün İngiliz gazeteleri muhâkeme safahâtına sayfalar açar, muhâbirleri İstanbul'a koşar ve Midhat Paşa'nın muhâkemesi, günü gününe İngiliz gazetelerinde yer alır!. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar, (Times) gazetesi neşriyatıyle İngiliz Meclislerinde cereyân eden müzâkere-

(79) Bkz: Şadiye Osmanoğlu. Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri. İstanbul, 1966.

Midhat Paşa'nın Fransız Konsoloshânesine iltică ettiğine dair saraya çekilen iki telgraf.

lere, hâtıratında geniş yer vermiştir!. Midhat Paşa'nın şahsiyetini ve İngilizlerle olan dostluğunu olanca dehşetiyle öğrenmek isteyenlere o hâtıratı okumalarını bilhassa tavsiye ederim.

İngilizlerin, Midhat Paşa'ya gösterdikleri dostluk, yalnız bu kadar değildir!. İngiliz Hariciyesi, İstanbul'daki sefirine tâlimat verir ve bu sefir aldığı tâlimât gereğince birkaç defa Yıldız Sarayı'nın yolunu tutar. Abdülhamid Hân'a mürâcaatla şefâatte bulunur ama Abdülhamid, bunlara iltifat etmez, elinin tersiye itiverir bir kenara!.

Sultan Abdülaziz Hân'ın kaatilleri, katl' olayından beş yıl yirmi gün sonra adalet huzuruna çıkarılmış ve 27 Haziran 1881 Pazartesi günü başhyan muhakeme üç gün devam edip 29 Haziran günü hüküm tebliğ edilmiştir.

Bu muhakeme kararına göre, on iki sanıktan, içlerinde Midhat Paşa'nın da bulunduğu on kişi idâma; diğer iki sa-

nık ise onar sene hapse mahkûm olmuş ve bu karar, hem Temyiz Mahkemesi, hem de Bâb-ı Fetvâ (Şeyhülislâmlık) ca tasdik olunmuştur.

Padişah irâdesine sunulan bu kararı, Sultan İkinci Abdülhamid, 20 Temmuz 1881 Çarşamba günü, Yıldız Sarayında toplanan fevkalâde bir meclise de tedkik ettirmiş ve bu meclise iştirâk eden zevât, kararla ilgili fikirlerini yazılı olarak Padişah'a bildirmişlerdir.

Eski ve yeni Sadrâzamlarla, Şeyhülislâm Uryânî-zâde Ahmed Esad Efendi'nin, Vükelânın ve bâzı Müşirlerle, Feriklerin iştirâk ettiği bu yirmi beş kişilik fevkalâde mecliste, herkes fikrini serbestçe beyan etmiş ve on beş kişi verilen cezanın aynen tatbiki, on kişi de cezaların hafifletilmesi yolunda oy kullanmışlardır.

Cezaların, yâni, içlerinde Midhat Paşa'nın da bulunduğu on kişinin idâmını isteyenler şunlardır: Müşir Ali Nizamî Paşa, o günlerde Maarif Nâzırı olan eski Sadrâzam Kâmil Paşa, Zaptiye Nâzırı Ferik Hâfız Paşa, Erkân-ı Harbiyye Reis vekili Müşir Edhem Paşa, o günlerde Adliye Nâzırı olan meşhur «MECELLE» muharriri ve «KISAS-I ENBİYA» sahibi Cevdet Paşa, Müşir İsmail Hakkı Paşa, Maliye Nâzırı Vidinli Tevfik Paşa, Ferik Âsaf Paşa, Eski Harbiye Nâzırlarından Hüseyin Hüsnü Paşa, Tophane Müşiri Ali Saib Paşa, Bahriye Nâzırı Hasan Paşa, eski sadrâzamlardan Mahmud Nedim Paşa, meşhur Plevne kahramanı, Harbiye Nâzırı ve Mâbeyn Müşiri Gazi Osman Paşa, Eski Hassa Müşiri Rauf Paşa ve Şeyhülislâm Uryânî-zâde Ahmed Esad Efendi...

Cezaların hafifletilmesi yolunda oy kullananlar ise şunlardır: Nafia Nâzırı Hasan Fehmi Paşa Eski Sadrâzam Kadri Paşa, Evkaf Nâzırı Suphi Paşa, devrin Sadrâzamı «Şâpur» Said Paşa, Ticaret Nâzırı Raif Paşa, Gazi Ahmed

Muhtar Paşa, Hariciye Nâzırı Âsım Paşa, Eski Sadrâzam Tunuslu Hayreddin Paşa, yine Eski Sadrâzamlardan Saffet ve Arifî Paşalar...

İdâm kararının aynen tatbikini isteyenler arasında — görüldüğü gibi — Plevne kahramanımız GAZİ OSMAN PAŞA da vardır ve vicdanının sesinden başka hiç bir şeye ehemmiyet vermeyen bu zat, re'yini şöylece beyan etmiştir. **«Her halde ibret-i müessire icrâsı lâzım geldiğinden hükm-i kanunun icrâsını Efendimiz'den istirham ederim.»**

Böylece, Sultan Abdülaziz Hân'm kaatilleriyle ilgili Yıldız Mahkemesi kararı, Temyiz ve Şeyhülislâmlık makamının tasdikinden sonra, toplanan fevkalâde meclisçe de tasvip olunmuş, ancak bütün saltanatı boyunca kan dökmekten son derece sakınan Sultan İkinci Abdülhamid, kaatiller hakkındaki idam kararını müebbed hapse tahvil etmiştir.

Sultan Abdülhamid, hâtıratında bu mevzua temasla diyor ki :

«— Derecât-ı mehâkimden geçmiş olan bükmü, bir de vüzerâ ve ricâl-i ulemâdan bir heyet-i fevkalâdeye tetkik ettirerek mütâlaalarını aldım. Hiç kimseyi mânen ve maddeten tazyik etmemiş olduğum da, içlerinde bâzılarının gayet serbestâne beyan-ı fikir etmesiyle sâbittir. Dikkat olunursa, şahsıma bile ta'riz edenler oldu. Böyle olmakla beraber toplanan re'yler, mahkûmlar lehinde bir ekseriyet te' min edememişti. Ben bu hususta mahkemelerden de, eâzım-ı ricâl-i devletten müteşekkil heyet-i fevkalâdeden de munsif (insaflı) kalarak mahkûmların hayatına merhamet ettim. Hükmi idâm, hiç biri hakkında icrâ edilmedi.»

Görüldüğü gibi Sultan Abdülhamid'in o meşhur merhametiyle kaatiller idâmdan kurtulmuş ve bu adamlar 28

Temmuz günü İzzeddin vapuruyle İstanbul'dan çıkarılıp, Mekke şehrinin sayfiyesi olan Tâif'e gönderilmişlerdir.

MİDHAT PAŞA'NIN ÖLÜMÜNDEKİ SIR!

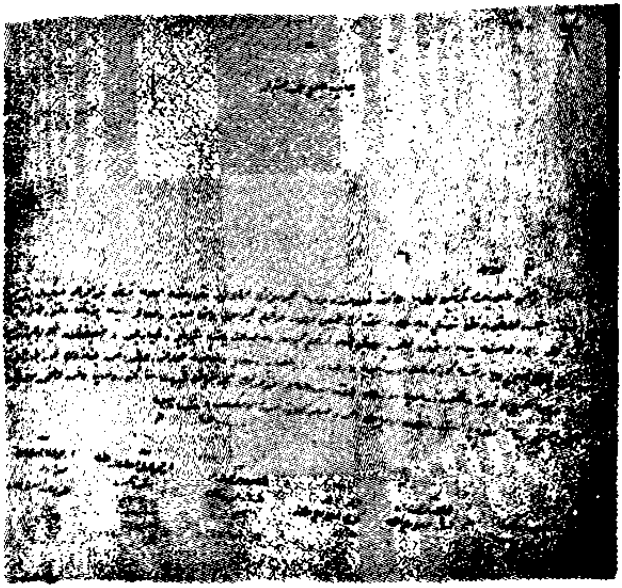
Midhat Paşa, iki yıl dokuz aylık bir hapis hayatından sonra, 6 Mayıs 1884'de Tâif'de ölmüş veya öldürülmüştür.

Nedir Midhat Paşa'nın ölümündeki sır?. Sultan Hamid hâtıratında bu mevzuda diyor ki :

«— Midhat ve Mahmud Paşaların bir gece isimleri bilinen zabitlerle efrad-ı askeriyye tarafından Tâif Kalesi'ndeki mahbeslerinde boğulmuş olduğunu iddia ediyorlar!. Doğru olsa bile, benim bunda medhalim değil, hattâ rızam da yoktur. Hâtırıma gelen bir vak'ayı burada olduğu gibi naklederek tarihi ve tarihle birlikte müddeiyyât-ı vâkıamı tenvir ve teyid etmek isterim.

Mahkûmlar Tâif'e gönderildiği zaman, Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib idi. Ve Şerifin, erkân-ı hal'e ve bilhassa, Midhat ve Mahmud Paşalara husumet-i aleniyyesi vardı. *Ayaklarına zincir vurdurduğunu işitmiş ve* kötü muâmeleden tevakki etmesini hemen emretmiştim.

Şerif Abdülmuttalib ma'lûm olduğu veçhile Hicaz Vâlisi ve Kumandanı Osman Paşa tarafından tevkif olunarak emâretten azl'edildi. Şerif, o zaman bana yazdığı bir arîzada: «Midhat ve Mahmud Paşaları Mısır'a kaçırmak için ecânib tarafından teşebbüs vâki ve kendisinin bu teşebbüse vâkıf ve mâni olduğunu ve duçar olduğu muâmelenin bundan münbais bulunduğunu söylüyordu. Şerif Abdülmuttalib'in hiçbir hâl-ü kâline itimat etmezdim. Bununla beraber iddiası nazar-ı dikkate alınmayacak kadar ehem-

Midhat Paşa'nın ölümüyle ilgili heyet raporu.

miyetsiz değildi. Bu paşalar, firar ederlerse muhâfızlarını şahsen mes'ul tutacağımı ve hiçbir özür ve bahâne kabul etmiyeceğimi Osman Paşa'ya ihtar ettim. İrâdemi tebliğ eden, o zamanki başkâtibim Rıza Paşa idi. Rıza Paşa, özü ve sözü doğru bir adam olduğundan, bu münâsebetle mahkûmlar hakkında fazla tazyik ve eziyet gösterilmemesinin de ihtar olunmasını hasbel insâniye istizân etti. Takdir ile tasvib ettim. Sarayın evrâkı arasında müsveddesi hâlâ mevcut olsa gerek... Şimdi düşünüyorum :

İhtimal ki, *muhâfızlar, başlarından korkarak*, böyle bir emr-i vaki ihdâs etmeyi, kendi menfaat ve selâmetlerine muvâfık görmüşlerdi. Maamafih bana gelen raporlarda, her ikisinin ecel-i mev'ûdu ile öldükleri bildiriliyor ve etibbânın şahâdetleriyle bu iş'âr tevsik ediliyordu.

İşte, Midhat Paşa hakkında söyleyeceğim sözler bunlardır. Tekrar ederim ki, nefsimi değil, nâmımı haksız hicivlerden muhâfaza için şu sahifeleri yazdım. Dünyada daha ne kadar kalacağım belli değildir. Ölüm bana o kadar yaklaşıyor ki, âdetâ hatvelerinin seslerini duyuyorum. Bu *hakikatlerin herkesce ma'lûm olacağı bir günün* geleceğine emin olsam, pek müsterih bir vicdan ile gözlerimi kapayacağım» (80).

Sultan Hamid'in «Hâtıratı» nın son kısmındaki arzusu bugün tahakkuk etmiş ve pek çok zevatca Midhat Paşa' nın, Pâdişahın emriyle boğdurulmadığı gerçeği bütün delilleriyle yazılıp, söylenmiştir!.

Meselâ, Nâhid Sırrı Örik, «Tâif Zindanındaki Esrâr!.» başlıklı yazısında diyor ki :

«*Tâif Zindanının esrârını çözmeğe, yâni, Midhat ve* Mahmud Celâleddin Paşaların orada, bir gece boğdurulmalarında kimin emrinin müessir olmuş bulunduğunu araştırmağa geçebiliriz.

Bu hususta*ki* emri İkinci Abdülhamid mi vermiştir?. Bu cihet dâimâ iddiâ edilmiş, hattâ hiçbir «acaba?!.» kayıt ve şüphesi dahi ileri sürülmeksizin keyfiyet kabul olunmuş bulunmakla beraber, hüküm ve kanaat hiçbir vesikaya dayanmamakta, Sultan Hamid'in böyle bir emir verdiğine dâir hiçbir yazı, tek satır mevcut bulunmamaktadır.

(80) Bkz: Abdülhamid'in Hâtıra Defteri. İstanbul, 1960.

İmdi, acaba bu iki paşayı, o tarihte Hicaz Vâli ve Kumandam bulunan Osman Nuri Paşa, Pâdişahın keyfiyeti gizlice arzu ettiğini ve iş kendisi karışmadan yapılırsa, bundan memnun kalacağını düşünerek boğdurtmuş olmasın?. Zirâ Osman Nuri Paşa, pek cür'etkâr bir adamdı; ve bir müddet evvel, tatbiki daha güç ve neticelerinin çok daha tehlikeli nisbetler alması mümkün bir işi başarmıştı. Uydurma bir Hat-tı Hümâyûn okutup, Mekke Şerifi Abdülmuttalib Efendi'yi, bir istiklâl hareketine teşebbüs ithamiyle tevkif ve hapsetmiş, diğer uydurma bir Hat-tı Hümâyûnla da, yerine başka bir Şerifi Emir yapmıştı. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı'nın, yine Arşivdeki vesâiki neşredip «Belleten» mecmuasında hikâye ettiği bu hareket karşısında da Yıldız Sarayı, oldu-bittiyi kabûl zaruretinde kalmış, sâdece uydurma Hat-tı Hümâyûnla Mekke Emirliğine getirilen Şerifin yerine biraderini tayin edip, İstanbul'dan yollamıştı. Bu kadar ştümullü bir harekete cesâret eden bir vali ve kumandanın, pâdişahı memnun etmek ümidiyle, birkaç kaatil satın almaya kalkışması pek mümkün değil midir?.

Sultan Abdülhamid'in, kan dökmekten bütün saltanatı boyunca nasıl çekinmiş olduğu artık kabul edildiğine göre, gerek Midhat Paşa'nın, gerek kız kardeşinin kocası ve galiba dört yeğeninin babası olan bu dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa'nın öldürülmelerinde de bir sun'u taksiri bulunmadığına hükmetmek, akıl ve mantığa çok daha uygundur.

Her halde, İkinci Abdülhamid devri, bütün vesikalar ortaya çıktıktan ve tarafsız ve âdilâne bir zihniyetle tedkik edildikten sonra yazıldığı zaman, Tâif zindanında iki paşanın bir gece boğdurulmuşları vak'asının da, başka bir ışık içinde görünmesi ve Sultan Hamid'in, Midhat ve Mahmud Celâleddin Paşaların kaatili olduğu yolundaki iddia-

mın, Marmara sularına gömülmüş siyâset mazlumlarının kaatilliği tarzında ve ayarında bir iftira derekesine düşmesi pek mümkündür» (81).

Aynı mevzu etrafında M. Râif Oğan ise, «Midhat Paşa eceliyle mi öldü, yoksa öldürüldü mü?. Her iki ihtimalde dahi Abdülhamid-i Sânî'nin bir sun'u taksiri yoktur!. Midhat Paşa hasta idi; ihtimal ki, eceliyle öldü. Belki de Hicaz Valisi Osman Paşa, göze girmek, yaranmak ümidiyle bu işi başardı!. Mesele: Öldürülmüş olduğunda değil. öldürmenin Sultan'ın irâdesiyle olmadığıdır... Eğer bu hususta irâdesi mevcut bulunsaydı, hazine-i evrakta bunu tesbit eden bir vesika bulunurdu. Yoktur!.» diyor (82).

Aynı mevzua temâsla, Atsız da :

«Çok iffetli ve dindar bir adam olduğu için, aslâ kan dökmemiştir. Midhat Paşa'yı öldürttüğü hakkındaki söylenti, iftirâdır. Gerçi o, Midhat Paşa'dan şüphe ediyor, onun Sultan Aziz'i öldürtmüş olduğuna inanıyordu. Fakat dindar bir insan olarak kan dökmekten bütün hayatınca çekinmiş, Midhat Paşa ile arkadaşlarının idâm kararlarını müebbed hapse çevirmiştir. İsteseydi imzalamaz mıydı?. Buna kim mâni olabilirdi?. Bunu yapmıyarak sonra Tâif' de sûikasd yaptıracak kadar basit zekâlı mıydı?.» diyor (83).

Yılmaz Öztuna ise «Türkiye Tarihi» nde «Yıldız Mahkemesi» ve neticeleri bahsinde diyor ki :

---

(81) Bkz: Büyük Doğu mecmuası. 2 Şubat 1951 tarihli 46'cı sayısı.

(82) Bkz: Sultan İkinci Abdülhamid ve bugünkü muarızları. İstanbul, 1965.

(83) Bkz: Atsız. a.g.e.

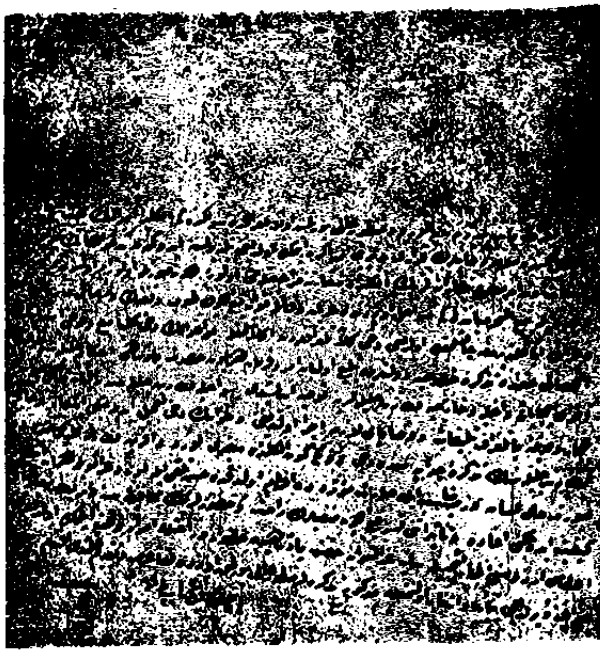
«Sultan Aziz'in katlinden beş yıl sonra, bu olaydan sorumlu görülenlerin muhâkemesi başladı. Mahkeme başkanı — sonradan vezir olan — Sürûrî Efendi (Paşa), on yedinci asrın ünlü Şeyhülislâmı Minkarîzâde Yahya Efendi'nin torunlarından bir hukukçu idi.

Gerçekte Sultan Aziz'in yalnız ölümü değil, tahttan indirilmesi de çok büyük bir suçtu. Ancak mahkeme, yalnız ölümü üzerinde cereyân etmiştir. Yıldız Mahkemesinin kahramanı hâline getirilen Midhat Paşa'nın, Sultan Aziz'in ölümünden evvelce haberdar olduğu hakkında elimizde şimdilik hiçbir delil ve vesika yoktur. Ancak, Sultan Aziz'in ölümünden sonra, bir sadrâzam olarak mes'ulleri cezâlandırmak yoluna gitmediği ve olaya göz yumduğu için suçludur.»

Yılmaz Öztuna, Midhat Paşa'nın öldürülmesine de temasla :

«6 Mayıs 1884 akşamı Midhat ve Mahmud Celâleddin Paşalar, askerler tarafından boğulup öldürüldüler. Bu emrin kimin tarafından verildiği bugüne kadar münâkaşalı oldu. Tabiî Sultan Hamid'in pek yaman olan ve bu hükümdarı lekelemek için efsâne sınırlarını aşan yalanlar uydurmaktan çekinmeyen muhâlifleri, emrin bizzat Pâdişah tarafından verildiğini, kesin bir şekilde iddia etmektedirler...

İngiltere, Midhat Paşa'yı kurtarmaya karar vermiş, hattâ Kızıldeniz'deki bir harb gemisini bu işle görevlendirmişti. Midhat Paşa'nın hiç beklenmedik bir zamanda, nâmı unutulmuşken fecî ve câniyâne şekilde katlinin sebebi, bu İngiliz teşebbüsüyle alâkalıdır. Paşa'nın İngilizler tarafından Avrupa'ya kaçırılmasında, sonsuz siyasî mahzurlar vardı.

Midhat Paşa'nın İngilizler tarafından kaçırılması ihtimaline dair zamanın Sadrâzamının yazısı.

İkinci Abdülhamid, hiçbir siyâsî cinâyet işlememiş, adi îdâm kararlarını bile hapse çevirmiş bir hükümdardır. Eğer Tâif katli emrini bizzat vermişse, bu, uzun siyâsî hayatında yegâne hâdise olarak kalacaktır.» denmektedir.

Şu mânidar cümle de Yılmaz Öztuna'nındır: «İkinci Abdülhamid'in Midhat Paşa'yı mahvetmek için Yıldız Mahkemesi'ni teşkil ettiği iddiası kabulü imkânsız bir id-

diadır. Devlete tam mânasiyle hâkim, mutlak bir Pâdişahın Midhat Paşa'yı zararsız hâle getirmek için, bundan çok basit imkânları vardı.» (84).

«İngilizler Midhat Paşa'yı Tâif'ten kaçırmak istediler!..» başlığı ile Midhat Paşa'mn ölümünü inceleyen Midhat Sertoğlu da der ki :

«— Hicaz Vilayeti Posta ve Telgraf Başmüdürü Ali *Rıza Bey'den gelen bir telgraf, sarayda büyük bir telâş* uyandırdı. Ali Rıza Bey, bu telgrafla, Midhat ve Mahmud Paşaların bir zırhlı savaş gemisiyle Tâif'in tam karşısına rastlayan Kızıldeniz kıyısındaki Sevâkin'e gelen İngiliz Amirali tarafından kaçırılmaya teşebbüs edileceğini bildiriyordu.

Bunun üzerine saraydan Sadrâzama acele ve gizli bir *yazı gönderilerek, ya İngiliz elçiliğine* başvurulup veya başka bir şekilde, her ne olursa olsun bu teşebbüsün önlenmesi bildirildi. Dahiliye Nezâreti ise hemen Hicaz Vilâyeti'ne gerekli talimatı vermiş, öte yandan İngiliz elçisi Hariciye Nâzırı tarafından dâvet edilerek mesele kendisine açılmış ve eğer varsa böyle bir teşebbüsün iki devlet ilişkilerini ağır şekilde zedeleyeceği izah edilmiş ve bütün bunlar Sadrâzam Said Paşa tarafından bir yazı ile Hünkâr'a arzedilmişti.

İngilizlerin sürgündeki paşalarla hakikaten yakından ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Sevâkine gelen savaş gemisinin karşı tarafı sıkı bir gözetleme altında bulundurduğu doğru olduğu gibi, Amiral'in paşaları kurtarmak için bâzı Arap kabileleri başkanlariyle haberleşip, onlara birçok vaadlerde bulunduğu duyulmuştu. Yani, İngilizlerin resmî

(84) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

olmayarak da olsa böyle birşeyi tasarladıkları, ancak Osmanlı Devleti'nin bunu çok önceden sezip siyasî teşebbüslere girişmesi üzerine herhangi bir hareketten vazgeçtikleri muhakkaktır» (85).

Bu «kaçırma» olayına Midhat Paşa'mn oğlu Ali Haydar da temas etmekte, ancak o, babasını bir Şeyhin kaçıracağından bahisle : «Midhat Paşa Bağdat Valisi iken, Şeyh İbn-ür-Reşid'in Paşa'ya pek çok hürmeti olduğundan, Midhat Paşa, Tâif'e nefy edildiği zaman kurtarmak için Tâif kalesine hücum etmek istemesinden» bahsetmektedir (86).

Ve nihayet İsmail Hami Dânişmend «Kronolojisi»nde bu bahsi incelerken, İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in yayınladığı bir telgraf müsveddesine temasla:

«Telgraf müsveddesi iyi tetkik edilmediği takdirde Sultan Hamid'in aleyhine bir vesika sayılabilir. Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Paşa'ya hitaben yazılan bu telgrafda Midhat ve Mahmud Paşa'ların İngilizler tarafından kaçırılmasına teşebbüs edildiği takdirde vurulmaları emredilmektedir. Telgrafın altındaki Rûmî 25 Şubat 1299 tarihi, Milâdî ve Hicri takvimlerde 1883=1300 senesi 9 Mart=29 Rebî'ülâhir Cuma gününe müsâdiftir. Bu hesaba göre o telgraf, Tâif cinâyetinden tam bir sene, bir ay, yirmi dokuz gün evvel yazılmış demektir. Ve zaten paşaların zindanda boğulmaları için değil, kaçmıya teşebbüs ettikleri takdirde vurulmaları için yazılmıştır. İşte bundan dolayı Tâif fâciasının o telgrafla hiçbir alâkası yoktur. Buna mukabil, Pâdişahın cinâyetten haberdâr olmadığını gösteren bir iki vesika da vardır. Sadrâzam Said Paşanın «Hatı-

(85) Bkz: Yıllarboyu Tarih dergisi. Eylül 1982 tarihli 9' cu sayısı.

(86) Bkz: Ali Haydar Midhat. a.g.e.

rât» mın birinci cildinin yüz elli dördüncü sayfasında şu fıkraya tesadüf edilir :

«Üç yüz bir senesi Recebinin on dördüncü günü Mâbeyn Baş-kitâbetinden bir tezkere-i husûsiye alındı. Meâlinde, Midhat Paşa'nın irtihâli şâyi olduğundan tahkikat icrâsı lüzûmu beyân olunuyordu.»

Eğer Sultan Hamid Tâif fâciasının mürettibi olsaydı, her halde vak'anın vukuundan üç gün sonra Sadrâzama bir «Tezkire-i husûsiyye» yazdırıp göndererek «Tahkikat icrâsı» nı emretmemesi lâzım gelirdi. Efkâr-ı umûmiyyeyi iğfal için de böyle bir tezkire yazılmış olması da kaabil değildir. Çünkü böyle bir tezkire, o zaman mahrem tutulmuş ve yalnız Hicaz valisinin telgrafı neşredilmiştir. Hattâ pâdişah paşaların ölümüne inanmayıp kaçtıklarına hükmettiği için Hicaz vilâyetine de ayrıca bir telgraf çektirmiştir. Midhat Paşanın hâtıratının «Tabsıra-i ibret» ismindeki birinci cildinin üc yüz yirminci sahifesinde ve Ali Haydar Midhat Bey'in ilâve etmiş olduğu «Midhat ve Dâmâd Mahmud Paşaların sûret-i şehâdetleri» faslında Mâbeyn'in bu telgrafı şöyle kaydedilmektedir :

«Bunlar kaçmıştır. Eğer vefat etmişler ise, ne suretle hasta olmuşlardır; ve hastalıkları ne ise, memurlar, hekimler ve ağaları tarafından bir mazbata tanzim olunarak mühürlensin ve Mâbeyn'e gönderilsin.»

Her halde kendi emriyle işlenmiş bir cinâyet hakkında bir pâdişahın aklını kaybetmedikce bir taraftan Sadârete, bir taraftan vilâyete bu gibi tahkikat emirleri vermemesi lâzım gelir. O zaman efkâr-ı umûmiyyeden gizli tutulmuş olan bu resmî vesikaların müstakbel müverrihleri *iğfal etmek üzere uydurulmuş olmak ihtimali de akla sığacak* şeylerden değildir!. Zâten Sultan Hamid bu cinâyetle hiçbir alâkası olmadığını muhtelif kimselere ve hattâ Mid-

hat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat Bey'e de mükerreren söylemiştir. Bir gün ziyâretine gittiğim Abdülhak Hâmid bana biraz evvel yanından ayrılan Ali Haydar Midhat Bey' in Tâif fâciasından bahs açarak babasının felâketinde Sultan Hamid'in «Hiçbir dahli olmadığına kaani olduğunu» söylediğinden bahsetmişti.

Her halde kan dökmekten ne kadar müctenib olduğunu gördüğümüz Sultan Abdülhamid'in Tâif cinâyetinden ceff-el-kalem mes'ul gösterilivermesi doğru değildir. Bu mesele, bütün resmî vesikaları neşredilmek suretiyle ayrıca tetkik edilecek çok mühim bir mevzu demektir.»

İsmâil Hâmi Bey'in bu tetkikinde ele aldığı telgraf müsveddesi mevzuunda, İbnülemin Mahmud Kemal Bey: «Telgrafnâme müsveddesine Yıldız evrakında tesâdüf ettim. Pek mühim gördüğümden — bunun Valiye gönderilip gönderilmediğini temin edememekle beraber — aynen naklediyorum.» diyor ki, bu husus da ayrıca üzerinde durulması gereken bir meseledir!

DERLER Kİ:

Midhat Paşa'nın ölümü bahsini burada böyle hulâsaten kaydedip kapatalım ve geçelim onun bâzı marifetleri mevzuunda yazılanlara...

● Yılmaz Öztuna yazıyor: «Rumelili küçük bir kadı'nın oğludur. Batı kültürü olmadığı gibi, doğu kültürü de zayıftır. Doğuştan iyi bir idare adamıdır. Çalışkan ve kabliyetli olup, zaman geçtikçe kendine olan güveni aşırı derecede artmıştır. Tuna ve Bağdat vilâyetlerinde yaptıkları Avrupa basınında medh'edilince gururu son derece artmış, bilhassa İngilizler tarafından şımartılmıştır. İngiltere,

Midhat Paşa'mn şahsında iyi bir taraftar bulduğu veya bulacağı fikrindedir. Midhat Paşa, Âli Paşa'nın ölümünden sonra, kendini devletin en kabiliyetli, hattâ tek yeterli şahsiyeti halinde görmeye başlamıştır. O zamanki Türk toplumu için çok tuhaftır, Pâdişaha, hattâ hânedâna karşı içten bir bağlılık duymamaktadır. Fevkalâde hislerine kapılan, acele ve yanlış kararlar veren, bu yüzden hükümette iyi iş görmeye müsait olmayan bir adamdır» (87).

★

● Yine aynı kaynak: Yılmaz Öztuna yazıyor: «Midhat Paşa, bir hayalperesttir. Valilikte ne kadar gerçekçi bir adamsa, bir imparatorluğun başında o derecede hayalle gerçeği ayıramıyan bir şahsiyete sahiptir. Ziya Bey (Paşa), Namık Kemal, Ali Suâvi ve Âgâh Efendi gibi çok aydın fikir adamları tarafından, yetişemeyeceği hedeflere doğru kışkırtılmıştır. Bu zatlarla beraber içki sofralarında devlete aid kararlar almış, projeler yapmıştır. Avrupa medeniyetine, zenginliğe ve bayındırlığına hayrandır. Bunun, meşrutî bir idareyle sağlandığını sanmaktadır. İngiltere'deki parlâmento idaresinin aynen Osmanlı İmparatorluğuna, Cezâyirle, Kafkasya, Orta-Afrika ile Orta-Avrupa arasında uzanan bu milliyetler mozaiki devlete uygulanacak olursa, herşeyin hallediieceğine, Türkiye'nin de İngiltere olacağına kanidir. Böyle bir idareyi yürütecek tek şahsiyet ise kendisidir» (88).

★

(87) Bkz: Yılmaz Öztuna. .a.g.e.
(88) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

● İbnülemin Mahmud Kemal Bey, Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi'den şu fıkrayı naklediyor: «Pederi'nin vefâtını kendisine haber verdiklerinde, Midhat Paşa, izharı beşâşetle (sevincini saklayamayarak) ona her ay vermekte olduğu paradan kurtulacağını imâ ile: **«Senede şu kadar bin kuruş irâdım olacaktır»** diyerek mâder behata olduğunu bildirmiştir» (89).

★

● *Yine aynı zat eski sadrâzamlardan Said Paşa'dan* naklediyor: «Midhat Paşa iyi âdem değildi. Bağdad Valiliğine tayin olduğu sırada babası Eşref Efendinin, Bağdad' daki ehibbâsından birini tavsiye etmesi üzerine fena halde hiddetlenerek **«Eşşek herif, sen benim işime karışma!»** diye tekdir ve tahkir etmiştir» (90).

★

● Necip Fazıl Kısakürek yazıyor: «Midhat Paşa, vatanın kök dertlerinden hiçbirine akıl erdirememiş ve körü *körüne batıya kapılanmaktan* başka *yol* bulamamış, derinliğine fikirden mahrum, mesnetsiz bir kukla tipidir.»

★

---

(89) Bkz: Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar. 3'cü kitap. İstanbul, 1965.

(90) Bkz: Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar. 3'cü kitap. İstanbul, 1965.

Bu adam, Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat' dır... Babasının İzmir'de Fransız Konsoloshânesine sığınmasını müteâkib bu da soluğu İngiliz Konsoloshânesi'nde almış, sonraları önce Atina'ya kaçmış daha sonra diğer Jön - Türkler arasına karışmıştır!. İkinci Meşrutiyeti müteâkib yurda dönüp ilk seçimlerde milletvekili olmak istemişse de, İttihatçılar, kendisine, Avrupa'ya gidip istirahat etmesini tavsiye edivermişlerdir!. Bir aralık «Prens» ünvanlı Sabahattin'le de çalışmıştır. Hâtıratını yayınlamıştır. Bu hâtıratta pek ibretâmiz satırlar vardır ve Jön-Türkler'in karanlık işlerine ışık tutmakta, bâzı hürriyetçilerin «kahramanlıklarını» pek açık ortaya koymaktadır.

● Nizâmeddin Nazif Tepedelenlioğlu yazıyor : «Midhat Paşa «nazariyeci» ve **«hayalperest»**di. Abdülhamid ise, hiç şüphe yok **«realist»** bir adamdı. 93 Meclis-i Mebûsânı'nın kuruluş tarzı, Paşanın o günün siyasî realitelerinden ne derece gaafil bulunduğunu, ne derece nazarî ve bir bakıma göre de «sathî» düşünmüş olduğunu izah eder. Aynı Meclis'in feshi de, Abdülhamid'in bir realist idâreci olduğuna şehâdet etmektedir» (91).

★

(91) **Bkz: İlân-ı Hürriyet ve Sultan İkinci Abdülhamid Hân. İstanbul, 1960.**

● Banker Jorj Zarifi'nin beyânı: (Midhat Paşa'nın teb'idi hâdisesini duyduğum zaman çok endişelenmiştim. Memlekette bir karışıklık çıkabilirdi. Bu hissiyâtımı Mâbeyn Müşiri Said Paşa'ya açıkça ifâde ettim: «Paşa'nın üç ayda yaptığını üç saatte yıktınız. Neticelerinden çekinmiyor musunuz?» dedim. Bu sözlerimi, Said Paşa, Hünkâr'a arzetmiş olacak ki aradan uzun zaman geçtikten sonra bir gün bana, şu sitemkâr itabda bulundu: «Üç ayda yapılanları üç saatte yıksak bile avâkibi müdrik olarak (sonunun nerelere varacağını bilerek) bu kararları aldığımız anlaşılmaktadır. Bu bizim hukuku saltanatımızdır», dedi. Ve benim bir mütâlea ilâveme imkân bırakmadan mevzuu mahâretle değiştirdi (92).

★

● Sultan İkinci Abdülhamid'in hâtıratından : «Midhat Paşa'yı yakından tanıyanlar, re'y ve icraâtında ne kadar müstebit olduğunu ketm edemezler. Tuna vilâyetinden beri en aziz ehibbâsından bulunan ve Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli iken Midhat Paşa'ya olan muhabbeti hasebiyle taşralarda ifnâyı ömre nâil olan Râmiz Molla'nın, Beyrut merkez niyâbeti esnâsında Meclis-i İdâre-i Vilâyette bir mesele müzâkere olunurken: «Bu esâsen Midhat Paşa'nın Tuna valisi iken düşünmüş olduğu bir şeydir. Paşa, hürriyeti, yalnız kendi nefsi için isterdi. Bunun hâricinde müstebidin müstebidi idi.» der. *Midhat Paşa'ya görmeden* âşık olanlardan birinin bu söz gönlüne pek fenâ tesir ederek bilâihtiyar bir çîn-i cebîn (memnun olmadığını) gösterir. Râmiz Molla, bu infialin farkına vararak Meclis da-

(92) Bkz: Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi. Cilt. 11, İstanbul, 1960.

ğıldıktan sonra o zâtı yanma çağırır ve uzun, beyaz sakalını eline alarak :

«— Bak oğlum, ben bu sakalı yalnız senelerin metâibi (tecrübe ve yorgunluğu) **ile değil, bir parça da Midhat Paşa yüzünden çektiğim mihen-i gurbetle ağarttım. Şimdi seni gücendiren bu sözü, ben paşanın yüzüne karşı da defeat ile söylemiştim. Ben, şunun bunun hâtırına değil, yalnız hakikate tevfik-i kelâm eden bir adamım.»** demiş olduğunu Râmiz Molla'nın vefâtından sonra havâli ahâlisinden bir zat bir gün bana hikâye etmişti.» (93).

★

● Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey, Hüseyin Siret'den naklediyor: «Midhat Paşa, her işde nefsine pek ziyade itimad eder ve şahsına büyük ehemmiyet verir imiş. Meselâ Fransız ricâl-i ihtilâlinden meşhur Danton'da son dakika-i tevkifine, hattâ mahkûmiyetine kadar gördüğümüz: «Bana dokunamazlar, dokunmağa cesaret edemezler» gururu onda da aynile vaki imiş. Hattâ, daha evvel sadâretde iken, öyle bir darbe ile azil ve nefy olunabileceğini hayalinden bile geçirmez ve geçirince de şâyed öyle bir hâdise vukua gelecek olursa ahrar-ı ümmetin (hürriyetçilerin) ayaklanacaklarını tevehhüm edermiş!» (94).

★

● Yine Abdurrahman Şeref Bey yazıyor : «Avrupa'yı ve Avrupa nazarında Devlet-i Aliyye'nin vaziyet-i siyâsîsini yakînen bilmediği gibi, esaslı bir inkılâbın başına ge-

---

(93) Bkz: Abdülhamid'in Hâtıra Defteri. İstanbul, 1960.
(94) Bkz: Tarih Musahebeleri. İstanbul, 1339 (1923).

çip de onu selâmet menziline götürmek için lâzım olan evsâf-ı mümtâzeye tamâmiyle *mâlik değil idi*» (95).

★

● *Sedad Zeki Örs yazıyor:* «1908 inkılâbı, Midhat Paşa'ya, (Meşrutiyetin Babası) ünvânını vermiştir. Halbuki Meşrutiyetin babası, hâdiselerin seyrindeki maddî âmil teşhisine göre, Midhat Paşa değil, Çerkes Hasan'dır. Eğer Çerkes Hasan, Murad devrinde sürmeğe hazırlandığı saltanattan gayet memnun ve mes'ut olan Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmemiş olsaydı; müstebid Serasker, Midhat Paşa'ya aslâ «Kanûn-u Esâsî» yi ilân ettirmezdi» (96).

★

● M. Raif Ogan diyor ki : «Midhat Paşa'nın müstakar ve millî bir siyaseti yoktur. İcraatının âkibetinden gelebilecek zarar ve faydayı teşhis edememektedir.» (97).

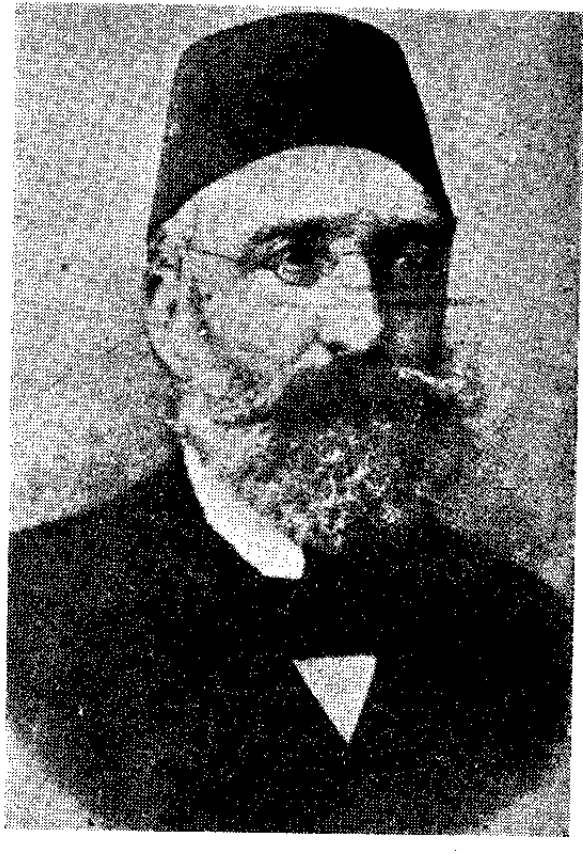
★

● Midhat Paşa, Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi iken, Abdülmecid devrinin, tarihimize **«Kuleli Vak'ası»** diye geçen olay patlak verip bâzı kimseler, «ihtilâl hazırlığı» suçu ile tevkif edildiğinde tahkikat için kurulan «Divân-ı mahsus» da, *istintak işlerini yürüten genç bir müstantikdir...*

«Kuleli Vak'ası» nı inceleyen Abdurrahman Âdil Bey' in «Hâdisât-ı Hukûkiyye» adlı eserinin birinci cildinde kay-

---

(95) Bkz: Abdurrahman Şeref, a.g.e.
(96) Bkz: Büyük Doğu dergisi. 21 Ağustos 1959 tarihli 25'ci sayısı.
(97) Bkz: M. Raif Ogan. a.g.e.

Hayalperst bir adam : Midhat Paşa.

dettiğine göre, bizim hürriyet kahramanımız (!) Midhat Efendi (Paşa), bu müstantikliği, yâni, sorgu hâkimliği esnâsında sanıklara öylesine tazyikde bulunur ki — bugünkü işkence (!) iddiacılarının kulakları çınlasın (!) — nihâyet sanıklardan Hüseyin Dâim Paşa'nın sabrı taşar ve bangır bangır haykırır:

«— Sarı sakallı efendi!.. Sarı sakallı efendi!» İşi uzatma, biz yapdık!.»

«Hürriyet kahramanı» (!) Midhat Paşa, işte böyle daha «Efendi»liği sırasında yaman bir hürriyetçidir!

ÇIRAĞAN VAK'ASI

Çırağan Vak'ası nedir ve bu olayın kahramanı Ali Suâvi kimdir?. Bir asra yakın bir zamandanberi bu sual devamlı tekrarlanmış, mevzu ile alâkalı cildlerle kitap ve pek çok makale neşrolunmuş, fakat devam edegelen Sultan Abdülhamid düşmanlığıyle birçok hakikatler — maalesef — ele alınamamış, dolayısıyle ne «Çırağan Vak'ası» aydınlığa kavuşmuş; ne de Ali Suâvi'nin hakikî hüviyeti meydana çıkmıştır!..

Nedir Çırağan Vak'ası, evvelâ bunu izah edelim: Çırağan Vak'ası, 20 Mayıs 1878 Pazartesi günü vuku bulmuştur. Ali Suâvi, o gün başına toplamıya muvaffak olduğu birkaç yüz Rumeli muhaciri ile denizden ve karadan Çırağan Sarayı'nı basarak, aklî muvazenesizliği dolayısıyle tahttan indirilen ve gûya sonradan şuuru avdet eden Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak gayesiyle bir saltanat darbesine teşebbüs etmiştir!. Bu darbe başarıya ulaşamamış ve baskın dolayısiyle başta Ali Suâvi olmak üzere yirmiüç kişi ölmüş, onbeş kişi de yaralanmıştır.

Olay budur... Olayın kahramanı Ali Suâvi ise, Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devirlerinin mühim simalarındandır. 1839 yılında İstanbul'da Cerrahpaşa'da doğmuştur. Babası kâğıtçı Hüseyin Ağa, aslen Çankırılıdır. Cerrahpaşa rüştiyesinde okuyan, bilâhare medrese tahsili gören Ali Suâvi, Serasker Kapısı yoklama kalemi kâtipliğinde bulunmuş; Bursa, Simav ve Filibe rüşdiyelerinde hocalık etmiş, azl'olunup İstanbul'a döndükten sonra gazeteciliğe başlayarak, «Muhbir» gazetesini yayınlamış, bu arada Şehzâdebaşı Camii'ndeki dersleriyle şöhret bulmuştur. Ali Suâvi Jön-Türk denilen sözde hürriyetçilerle temasa geçip, onlar vasıtasiyle 1867 yılında Paris'e kaçmış, orada Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa'mn çil-çil altınlarıyla beslenip, şehir şehir dolaşarak çeşitli gazeteler çıkarmıştır.

Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nm çil-çil altınlarıyla beslenen hürriyetçi (!) yalnız Ali Suâvi değildir. Ebüzziya'nın 27 Eylül 1909 tarih ve 119 sayılı «Yeni Tasvirieferkâr» gazetesinde yayınladığı listeye göre, o yıllarda Avrupa'da bulunan ve Mısırlı Prensden aylık alan Jön-Türkler şunlardır : Ziya (Paşa): üç bin frank, Kemal (Namık Kemal) : İki bin frank, Suâvi (Ali Suâvi) : Bin beş yüz frank, Âgâh (Efendi) : Bin beş yüz frank v.s. (98).

O yıllarda, Namık Kemal'in kendi el yazısiyle babası Mustafa Âsım Bey'e yazdığı (aslı Numan Menemencioğlu' ndan bulunan) bir mektuptaki şu ifade, aralarında, Ali Suâvi'nin de bulunduğu Avrupa'daki Jön-Türklerin nereden emir aldıklarını, kime ve neye hizmet ettiklerini tesbit bakımından mühimdir!.. Okuyalım bu mektubu : **«Şimdi ge-**

(98) Bkz: Bu tahsisat bahsi, Ebüzziya Tevfik Bey'in «Yeni Osmanlılar Tarihi» nin 1'ci cildinde geniş bir şekilde işlenmiştir.

lelim başka bir maddeye, Sarraf (Bahçekapı'da sarraflık yapan ve Veliahd-Şehzâde Murad Efendi ile Namık Kemal arasında gizli mektup taşıyan Karabet adındaki sarraf kasd olunuyor) ***size iki yüz frank verecektir. Onunla*** **melfuf** (ilişikte gönderilen) **pusuladaki kitapları** alır, **gene pusulada muharrer** (yazılı) **olan eşya-yı saire ile beraber serian bendenize irsâl buyurursunuz. ALINAN EMİR ÜZERİNE** (emri veren Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa' dır) ***bir gazete daha çıkacak ve idare-i tahririyesi bendenizde olacaktır.***» (99).

Bu, «**alınan emir üzerine**» Ziya Paşa ile Namık Kemal tarafından «**Hürriyet**» gazetesi neşrolunmuş ve bu gazetenin neşri, Ali Suâvi'nin diğer Jön-Türkler ile arasının açılmasına, hattâ bâzılarınca Ali Suâvi'ye «**şarlatan**» gözü ile bakılmasına sebep olmuştur!.. Jön-Türkler'le Ali Suâvi arasındaki bu ihtilâf sonraları daha da artmış ve Namık Kemal, Menemenli-zâde Rifat Bey'e yazdığı mektupta Ali Suâvi'nin durumuna temasla :

«**Habîsin** (Ali Suâvi'nin) **ne makûle bir mahlûk olduğunu bilirim. Dünyada şeytanın irtikâb etmiyeceği habaseti iki lira için kabul ederdi.**» demiş, yine aynı zâta yazdığı başka bir mektupta ise : «**Hınzırı bilmezsin, akla fikre gelmez yalanları söylerdi. Suâvi'nin Avrupada'ki maişetine dair «Tercüman-ı Şark'ın yazdığı bendi** (fıkrayı) **okudum. Habîsin, benim bildiğim zamanki hali ondan bin kat şeni' idi. Fakat «Tercüman-ı Şark'ın yazdığı vukuatı bilmiyorum.**» (100).

Namık Kemal'in bu mektubunda bahsettiği «Tercüman-ı Şark» gazetesinde yayınlanan yazı, korkunç itham-

(99) Bkz: Midhat Cemal Kuntay. Sarıklı İhtilâlci Ali Suâvi. İstanbul, 1949.

(100) Bkz: Midhat Cemal Kuntay. a.g.e.

larla doludur!. **«Suâvi'nin Avrupa'da Yaşayışı»** başlıklı bu yazıyı teeddüben kitabımıza almayacak, yalnız gazetenin o nüshasının numara ve sayısını kayıtla iktifa edeceğiz: Bahis mevzuu makale, «Tercüman-ı Şark»m 14 Mayıs 1878 tarihli kırkyedinci sayısında yayınlanmıştır.

Namık Kemal, şair Abdülhak Hâmid'e yazdığı mektupta yine Ali Suâvi'nin durumuna temasla: **«Suâvi hiç de senin tahminin gibi bir adam değildi. Bir çehre nümayişine aldanmışsın. Her kim ne derse desin, iki sene arkadaşlık ettim. O adam öyle biraz garazkâr, biraz da mağlûb-i emel değil, dünyada misli görülmemiş bir ŞARLATAN idi»**, diyor (101).

Ali Suâvi'ye **«şarlatan»** diyen yalnız Namık Kemal değildir. Midhat Cemal Kuntay'a göre: Ali Suâvi'nin arkadaşlarından (Yeni-Osmanhlar'dan) Ziya Paşa, Kaya-zâde Reşad ve Menapir-zâde Nuri de ona «şarlatan» demektedirler!. Kâni Paşa-zâde Rifat ise, Paris'de yayınladığı bir broşürde Ali Suâvi'yi **«acaib allâme»** diye anmakta ve onun **«İngilizce ve Fransızca yazılmış gazeteleri okumaktan âciz olduğunu»** iddia etmektedir!.

Yukarıda görüldüğü gibi, en yakın arkadaşlarınca dahi böylesine ağır ithamlarla suçlanan Ali Suâvi, Jön-Türkler'i Avrupa'da besleyen Mısırlı Prensin, Sultan Abdülazız Hân önünde dize gelmesinden sonra, diğer Jön-Türkler gibi, Avrupa'da pek garib kalmış ve birer birer yurda dönen bu Jön-Türklerin sonuncusu olarak Ali Suâvi de, Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk günlerinde, dokuz yıllık bir ayrılıktan sonra afv-ı şâhâne ile İstanbul'a gelmiştir.

---

(101) Bkz: Midhat Cemal Kuntay. a.g.e.

ALİ SUÂVİ: Çırağan Baskını kahramanı Ali Suâvi bu adamdır!. Başına toplayabildiği gaafillerle Çırağan'a karadan ve denizden çıkan Ali Suâvi, Sultan Hamid'i devirip, şuuru bozuk olan Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak istiyordu!. 93 Harbi sonunda Moskof'un Yeşilköy'e kadar gelip karargâh kurduğu ve şehirde çıkacak bir karga-şalıkta Hıristiyan tebaayı korumak üzere şehre girebileceği yolunda mütâreke-ye bir de madde koydurduğu günlerde Çırağan Baskınını yapan, yapabilen adam, bâzı tarihçilerce «mecnun» dur; bazılarına göre ise Ali Suâvi bir «İngiliz ajanı» dırl. Baskın sırasında bir sopa darbesi ile Ali Suâvi'nin öldürülmesi, devleti o günlerde pek mühim bir gaaileden kurtarmıştır.

İstanbul'da Mâbeyn Müşiri Eğinli Said Paşa'dan alâka ve himâye gören Ali Suâvi, Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) Müdürü olmuş ve evli bulunduğu İngiliz kadını ile Mekteb-i Sultanî'nin bir dairesine yerleşip, kendisine «Mekâtib-i Sultaniye Nâzırı Ali Suâvi Efendi» ünvanını yakıştırıvermiştirl.

Ali Suâvi, kendisine böyle «Mekâtib-i Sultaniye Nâzırı» ünvanını yakıştırıvermiş amma, son derece muvaze-

nesiz bir adam olması dolayısiyle Mekteb-i Sultanî Müdürlüğünde fazla kalamayıp azl'edilmiştir!.

Abdurrahman Şeref Bey, Ali Suâvi'nin Mekteb-i Sultanî'deki durumundan bahisle: **«Ali Suâvi, Mekteb-i Sultanî Müdürü oldu. Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceket ve paçaları yerde sürünür pantalonu ile mekteb içinde dolaşması eski softalık halini hatıra getirir ve bâdi-i hande** (eğlence mezvuu) **olur idi. İdaresizliğiyle ve çok bilmişlik iddiasıyla intizam ve tedrisatın altını üstüne getirmiştir. Gûya muallimesi sıfatiyle Avrupa'dan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte beytûtet etmek** (yatıp-kalkmak) **saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca lisana gelmişti...»** (102).

Muvazenesizliği dolayısıyle Mekteb-i Sultanî Müdürlüğünden azl'olunan Ali Suâvi'nin bu muvazenesizliği onun bütün hayatı boyunca daima göze çarpar!. Meselâ: Pâdişahlardan **«Sümüklü halifeler»** diye bahseden Ali Suâvi, Beşinci Murad'ın cülûsu üzerine Paris'de yayınladığı bir makalede, Pâdişaha **«Şevketmeab sultan Murad Hân'a»** şeklinde hitab etmiş; «Meşrutiyet» ve «Hürriyet» uğruna (!) Avrupa'ya kaçan ve orada gûya Meşrutiyet mücadelesi yapan Ali Suâvi, Sultan İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışının altıncı gününde yine Paris'de yayınladığı bir yazı ile uğrunda mücadele ettiği «Meşrutiyet»i yerin dibine batırmıştır!. Aynı Ali Suâvi, Midhat Paşa'dan bahsederken: «Türkiye için bir nimettir ki, işin başında Midhat Paşa gibi bir devlet adamı bulundu» demiş, bilâhare «Vakit» gazetesinin 10 Şubat 1877 tarihli 462'ci sayısında ise pek ağır bir dille Midhat Paşa'nın tutar yerini bırakmamıştır!. Ali Suâvi bâzan Türkçeci olmuş, bâzan Arapçacı... Bâzan ile-

(102) Bkz: Midhat Cemal Kuntay. a.g.e.

rici, bâzan mürteci... Bâzan Türkçülük yapmış, bâzan da Türk düşmanlarının ekmeğine yağ sürmüştür... Gün olmuş Pâdişaha küfretmiş; gün olmuş aynı Pâdişahı göklere çıkarmıştır!..

Ve işte bu derece muvazenesiz ve son derece geçimsiz olan Ali Suâvi, Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden azl'edildikten sonra, Sultan İkinci Abdülhamid'e düşman olmuş ve onu devirip, Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için türlü karanlık işlere teşebbüs etmiştir.

İngiliz olan karısıyle birlikte oturduğu Mekteb-i Sultanî'den ayrılan Ali Suâvi, Üsküdar'ın Şemsipaşa semtinde ikamete başlamış ve Beşinci Murad'ın ikinci defa cülûsu uğruna bâzı kimselerle temasa geçip, bir gizli cemiyet içinde faaliyet göstermiştir!. Bu arada Beşinci Murad mensublarından Süleyman Asaf'la tanışmış ve eski bir komitacı olan Beşinci Murad mensubu Süleyman Asaf'la Ali Suâvi'nin arkadaşlığı «Çırağan Vak'ası»nı hazırlamıştır!.

Yukarıda temas ettiğimiz gibi, Ali Suâvi bir İngiliz kadını ile evlidir ve Ali Suâvi'nin bütün çalışmalarıyla bu İngiliz kadını meşguldür!.. Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden atıldıktan sonra pek perişan olan Ali Suâvi'ye o günlerde kucak açan Vezir Sami Paşa-zâde Suphi Paşa olmış, bu zat, yakın bir alâka ile Ali Suâvi'ye İstanbul'daki konağı ile Çamlıca'daki köşkünün kapılarını açmış, fakat bir müddet sonra bu kapılar Ali Suâvi'nin yüzüne kapanıvermiştir!.

Niçin kapanmıştır bu kapılar Ali Suâvi'nin yüzüne?.

Ali Suâvi'nin hareketleri şüphelidir ve o bir İngiliz casusudur da, onun için!.

Suphi Paşa bu gerçeği anladığı gün, ardına kadar açtığı kapılarını Ali Suâvi'ye de, karısı İngiliz hanımına da kapatıvermiştir!.. Bu mevzuda Suphi Paşa'nın kızı Ayşe Özbekân der ki : **«Babam Suphi Paşa'nın İstanbul'daki konağına ve Çamlıca'daki köşküne karısı olan İngiliz madamı ile sık sık gelen, gece yatısına kalan Ali Suâvi Efendi hakkındaki emniyetler bu iki konakta son zamanda azaldı ve onun İngiliz casusu olduğu hakkında zanlar uyandı.»** (103).

Suphi Paşa konağı kapısının Ali Suâvi'nin yüzüne kapatılmasını icab ettiren bu İngiliz casusluğu meselesini teyid eden pek çok olay, Çırağan Vak'ası esnasında olanca dehşetiyle görülür. Bunları Ali Suâvi'nin giriştiği baskın olayını incelerken ele alacağız. Ancak, bu baskın olayına geçmeden evvel, Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için sarfolunan gayrete ve bu gayret sahiblerinin hüviyetlerine kısaca temas edelim ve görelim Beşinci Murad taraflarının kimler olduğunu, bunların hangi gaye uğruna çalıştıklarını!.

Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Beşinci Murad'la ilgili yazı serisinde, mahlû pâdişahın Çırağan'dan kaçırılması yolunda yapılan çalışmalara temasla der ki :

«Memleket içinde ve dışındaki muhalefet, İkinci Abdülhamid Hân'ı tahtdan indirmek ve yine Beşinci Murad'ı hükümdar yapmak hususunda gayretler sarfetmiş ve bu düşünce ile birkaç defa eski hükümdar (Beşinci Murad) Çırağan Sarayı'ndan kaçırılmak istenmişti.

Bu teşebbüslerden ilki Abdülhamid Hân'ın cülûsundan takriben iki buçuk ay sonra olmuştur: Maliye Nezâre-

(103) Bkz: Midhat Cemal Kuntay. a.g.e.

ti evrak odası kâtiblerinden Hüsnü ve Adliye Nezâreti İcra Cemiyeti kâtiblerinden Mehmet Efendi'lerle İstavridi isminde bir Rum, Jüli isminde bir Leh'li, Beşinci Murad'ı Çırağan'dan kaçırmak istemişlerdi. Bunlardan İstavridi, Beşinci Murad'ın kahveci-başısı ile eski hükümdarı ve oğlu Selâhaddin Efendi'yi kaçırmak üzere görüşmüş ve Hüsnü Efendi ile Jüli, Şehzâde Selâhaddin Efendi'yi Saraydan çıkarmak üzere kadın kıyafetiyle ve araba ile Çırağan'a girecekleri sırada yakalanmışlardı. (O sıralarda henüz Çırağan Sarayı etrafında fevkalâde tedbirler alınmamış olup, Sultan Murad'ı kardeşleri ziyaret edebiliyorlardı (104).

Bu tevkiflere rağmen, gerek Beşinci Murad ve gerekse hariçtekiler faaliyetten usanmamışlardı. Tekrar tahta çıkmak ve yarıda kalan saltanatına devam etmek arzusu ile hükümdar yeni teşebbüslere girişmişti. 1878'de kurulan K. Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi, Sultan Murad'ı Çırağan'dan kaçırmak ve cülûs ettirmek gayesiyle gizli ve geniş bir faaliyet göstermişti.

(104) Münir Sirer, bu firar teşebbüsünü Rusların planladığından bahisle diyor ki: "Rastladığı Rumi takvim yılından dolayı «93 Harbi» diye anılan 1876 Türk-Rus savaşı çıkmak üzere bulunuyordu. Rusya, Osmanlı Devleti'ni ağır bir baskı altına alarak emellerine savaşsız ulaşmak veya bir savaş çıksa bile Türkiye'yi bir iç buhrana sürükleyip zaferi ve istediği şekildeki bir barışı kolaylıkla elde etmek için hemen gayet cür'etli bir plân hazırladı. Buna göre eski pâdişah Beşinci Murad, oğlu Şehzâde Selâhaddin Efendi ile birlikte Rusya'ya kaçırılarak Osmanlı Devleti'nin meşru hükümdarı ilân edilecekti. Böylece Rusya, eline büyük bir koz geçirmiş olacak, en azından İkinci Abdülhamid'i ağır tavizler vermeye zorlayacaktı." (Bkz: Yıllarboyu Tarih dergisi. Eylül, 1980 nüshası) M. M.

Beşinci Murad'la komite arasında muhabereler olmuş, iş bu kadarla da kalmayarak komite âzalarından ikisi, Skaliyeri ile Ali Şefkati Bey su yollarından gizlice Çırağan Sarayı'na girerek eski hükümdarla bizzat görüşmüşlerdi. Beşinci Murad, kendisini tahta çıkarmak arzusunda bulunanlara :

«— Benim gelip zincirlerimi kırmak, beni canî gibi buraya hapsettiren millete düşen bir vazifedir. Fasılaya uğrayan saltanatın bana iade olunmak lâzım gelip gelmiyeceğini millet bilir. Ben o günü bekliyorum. Dostlarım bunu ta'cil edebilirler. O günün hulûlüne kadar ben de kendimi esâretin âlâmından (elemlerinden), inzivanın ekdarından (acılarından), hattâ hayatıma su'ikasd edecek olanlardan bile kurtulmak için hiçbir teşebbüste bulunmayacağım» diyordu.

Komite mensupları, faaliyetlerinde büyük bir cür'et göstermişler. İstanbul'un bâzı semtlerinde duvarlara yaftalar yapıştırmışlardı. Bu yaftalarda şunlar yazılı bulunuyordu :

«Yeter ayyûka çıktı tık tık artık
Çık ey bîgâne meşreb çık çık artık
Neden çıkmazsın artık geldi sâat...»

Komite, Beşinci Murad'ı Saraydan kaçıracaktı. Verilen karara göre, komite âzaları eski hükümdarı su yollarından çıkaracak, Aziz Bey'in Cerrahpaşa'daki evine getireceklerdi. Beşinci Murad buraya geldikten sonra, kendisinin muvafakati ile ve toplanacak halkla birlikte Hırka-i Şerif Camii'ne veya Serasker Kapısı'na veya Meclis-i Meb'ûsan'a götürülecekti. Ve gittiği yerde: «**Bizim Pâdişahımız budur!...**» diye kendisine bîat olunacaktı. Fakat komite bu plânı tatbik imkânı bulamamış, bir ihbar üzerine

Aziz Bey'in evinde toplanmış olan komite âzalarından bir kısmı yapılan baskın sonunda yakalanmışlardı» (105).

Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için girişilen teşebbüsleri yukarıda görüldüğü gibi bütün tafsilâtiyle yazmıştır. Yine bu zatın yazdıklarına göre: Sultan Murad taraftarları, mahlû' pâdişahın hastalığı dolayısiyle Çırağan'a kapatıldığı günlerde, su yollarından geçirdikleri Doni isimli bir hekimi Saray'a *sokmuşlar* ve *Beşinci Murad'ı güya tedavi ettirmişlerdir!.* Bu mevzuda mühim bir şehadeti de kayd eden yazar diyor ki:

«— **Hekime, Çırağan Sarayı'nda Sultan Murad'ın hazinedarlarından Gevheriz Hanım tercümanlık yapmıştı. Sultan Murad'ın kızlarının ve torunlarının Fransızca hocası olan Gevheriz Hanım, gayet iyi Fransızca yazar ve söylerdi. Hayatının son yıllarında bu satırların yazarına söylediğine göre: Çırağan'a giren hekimin şivesinden Cenubi Fransalı olduğu anlaşılıyormuş. Hekime ayak-yoluna yakın bir oda tahsis edilmiş ve Gevheriz Hanım, Valide Sultan'a, saraydakilerle hekim arasında konuşmalarda tercümanlık yapmış. Bu pek şayan-ı dikkat kadın, altı-yedi sene evvel Darülâceze'de vefat etmiştir»** (106).

Nedir bu, su yollarından istifade ile köstebek misâli yeraltı faaliyetinin gayesi?.

(105) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası Kasım 1956 nüshası.
(106) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası Kasım 1956 nüshası.

KOMİTE: Şuuru bozuk olan ve bu sebeble tahttan indirilip Çırağan Sarayı'nda ikamete me' mur edilen Beşinci Murad'ı, tekrar tahta çıkarmak için zaman zaman bâzı teşebbüsler olmuş, bunun için su yollarından dahi istifade edilmiştir. Böyle köstebek misâli yeraltı faaliyetinde bulunan bu kimseler teşebbüslerinin hiçbirinde başarı kazanamamışlardır. Çırağan Vak'ası da bu teşebbüslerden biridir. Yukarıda, Beşinci Murad'ı kaçırmak için çalışanlardan Kleanti Skalyeri (solda), Aziz Bey (ortada), Ali Şefkati Bey (sağda) görülüyor. Bunlardan Ali Şefkati Bey'le K. Skalyeri su yollarından gizlice Çırağan Sarayı'na girip Beşinci Murad'la konuşmuşlardır.

Neden ve niçin isterler bu adamlar muvazenesizliği dolayısiyle hal' olunan Beşinci Murad'ın tekrar tahtda oturmasını?.

Ve nedendir bu adamların Sultan İkinci Abdülhamid den korkuları?.

Elcevab: Sultan Murad taraftarlarının gayesi elbette bu memleket ve millet menfaatlerine uygun değildi. İstavri, Jüli, Skaliyeri ve benzerleri gibi düşman ajanları ve bu ajanlara uyan içimizdeki gaafiller, Müslüman-Türk'ün menfaatleri uğruna değil, efendileri hesabına kıyam etmişlerdi. Memleketin çok müşkül ve nazik bir devresinde imparatorluğumuzun bütün mes'uliyetini omuzlayıp âdeta sırtında taşırcasına milletin menfaatleri istikametinde yürütmesini bilen Sultan Abdülhamid'in bu gayreti, Müslüman-Türk'e düşman bütün şer kuvvetleri yıldırmış, «Hasta Adam»ın iyileşebileceği korkusu, miras bekleyen emperyalistleri ürkütmüştü!..

Bu, milletin hak ve menfaatlerini titizlikle koruması-nı bilen Sultan İkinci Abdülhamid devrilmeli ve Osmanlı pâdişahları içinde tek mason olan, üstelik muvazenesiz de bulunan Beşinci Murad yeniden cülûs etmeli, düşman devletler ajanları bu muvazenesiz Beşinci Murad'ın etrafını sarmalı ve böylece imparatorluğumuzun defteri dürülmeli idi!.

İşte «Çırağan Vak'ası» bu faaliyetin neticesidir!. Ve işbu Çırağan Vak'ası 20 Mayıs 1878 tarihinde, yâni, «93 Harbi» bozgununda, Moskof'un Yeşilköy'de karargâh kurduğu günlerde, hem de imzalanan mütârekenâmeye göre, şehirde herhangi bir hareket olursa Hıristiyan tebaayı korumak üzere (!) Moskof ordusunun şehre girmeye hakkı olduğu günlerde vuku bulmuştur!.

Ali Suâvi, Çırağan Vak'asından birkaç gün evvel Beşinci Murad'a müracaatla, ondan, İngiliz hükûmetine verilmek üzere bir mektup istemiş ve Beşinci Murad, istenilen mektubu yazıp Ali Suâvi'ye göndermiştir!. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın **«Belleten»** de yayınladığı Başvekâlet Arşivi Yıldız evrakı arasındaki vesikalardan öğrendiğimize göre, bu, İngiliz hükûmetine verilecek mektup işine, Sultan Murad taraftarlarından Üsküdarlı Kız-Nuri Bey adında biri tavassut etmiştir!.

Ali Suâvi'nin Çırağan Vak'asındaki durumunu inceleyen Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır, **«Yeni Gün»** gazetesinde yayınladığı **«Sahâyif-i Hâtırat»** ında, Ali Suâvi'nin İngilizlerle olan alâkasına temasla: **Sultan Murad'ı Saraydan** (Çırağan Sarayı'ndan) **çıkararak halka gösterecek ve mecnun olmadığını efkâr-ı âlemde ispat ile milletin müzaheret-i kat'iyyesini te'min edip Sultan Murad'ı taht-ı saltanata iclâs edecek idi. Şayet buna muvaffak olamazsa, mahlû' pâdişahı limandaki İngiliz gemilerinden birine iltica ettirecek, sonra onu teslim için Abdülhamid'den ne isterse alacaktı»**, diyor.

Bu iddialardan hemen sonra kaydedelim ki: «93 Harbi» diye tarihe geçen meşhur 1877 Türk-Moskof Savaşı'nın acı neticeleri meydanda iken, Moskof ordusu Yeşilköy'de karargâh kurmuş iken, üstelik şehirde çıkacak bir kargaşalıkta Hıristiyan tebaayı korumak gayesiyle (!) şehre girebilecek ezeli bir düşman fırsat beklerken Ali Suâvi'nin Çırağan baskınını yapması, yapabilmesi pek o kadar basit bir iş değildir!.. O günlerde böylesine bir harekete girişebilen adamın ya aklından zoru vardır, delidir; veya o adam bâzı gizli kuvvetlerce desteklenmiş, o gizli kuvvetlerden vaad ve cesaret almıştır!.

Muvazenesizliğini, geçimsizliğini, ahlâkî durumunu yukarıda izaha çalıştığımız Ali Suâvi, Çırağan Vak'ası ile

imparatorluğumuzun başını yemiye teşebbüs etmiş, fakat muvaffak olamamıştır.

Devletin o günlerdeki durumu, dış düşmanlarımızın ve onların içimizdeki ajanlarının korkunç faaliyeti, mahlûl pâdişah Beşinci Murad'ın veliahdlığından beri devam edegelen tutumu ve Sultan İkinci Abdülhamid Hân'ın milletin menfaatlerini korumak için gösterdiği olağanüstü gayret tedkik edilirse görülür ki, Ali Suâvi'nin Çırağan Vakası, her hâli ile memleketin zararına yapılmış bir iştir!.

ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a göre, Ali Suâvi **«mecnun» dur (107). Prof. Dr. Osman Turan ise, Ali Suâvi'nin** «mecnunluğunu» kabul etmekle beraber «**ajan**» lığından da bahsediyor (108). Sâmiha Ayverdi, Ali Suâvi'ye **«maceracı ve haris bir politika simsarı»; «taşkın, muvazenesiz ve mahdud görüşlü bir ihtilâlci»** diyor ve kurulu komitenin gayesinden bahisle ilâve ediyor: «Komitenin programında, eski pâdişahı tahta iade etmek olduğu gibi, Sultan Abdülhamid'i öldürmek de vardı» (109). Mufassal Osmanlı Tarihi'nde: **«ilk bakışta delice bir teşebbüsten ibaret gibi görülen bu hâdisenin, iyi incelendiği takdirde gayet şumullü bir mahiyyet taşıdığı anlaşıldığına»** temasla; «hâdisenin oluş şekli hem İngiliz, hem Rus parmağı, hem

(107) Bkz: Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar. 8'ci kitap. İstanbul, 1965.

(108) Bkz: Prof. Dr. Osman Turan. a.g.e.

(109) Bkz: Türk Tarihinde Osmanlı Asırları. Cild: 3. İstanbul, 1961.

de Sultan Murad taraftarlarının büyük tesiri bulunduğu merkezindedir, deniliyor (110).

Ord. Prof. Enver Ziya Karal «Çırağan Vak'ası» nı incelerken **mason** parmağından bahsediyor ve diyor ki : Sultan Murad'ın deli olduğunun anlaşılması üzerine, tahttan indirilmesinden bir müddet sonra sıhhatini kazanmış olduğu hususunda en çok yabancı gazetelerde havadisler yayınlanmaya başlamıştı. Bu havadisler, Sultan Beşinci Murad'ın Mason olması dolayısıyle Türkiyeye'de ve Avrupa'daki Masonları alâkadar etmişti. Murad, Londra seyahati esnasında İngiltere Gal Prensi'nin teşebbüsü ile Masonluğu kabul etmeye karar vermiş olduğu için, bu Prens'in onun sıhhat durumunu öğrenmek için teşebbüslerde bulunduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır. Ali Suâvi de Mason olduğundan, belki Masonların tensibi ile, belki de onlardan müstakil olarak, Beşinci Murad ile, öte yandan da adları ma'lûm olmayan bâzı İngilizlerle mektuplaşmaya muvaffak olmuştur« (111).

Yine Enver Ziya Karal'a göre, **«Ali Suâvi, Rusların İstanbul'a girmelerini kolaylaştırmak için bu işi yapmıştır.»** Bu iddia Namık Kemal'e aittir!. Mahmud Celâleddin Paşa'nın «Mir'at-ı Hakikat» ine göre ise **«Çırağan Baskını» nın gayesi : «Sultan Murad'ın saraydan alınarak bir İngiliz gemisine götürülüp Londra'ya kaçırılmasından ibarettir»** (112).

İsmail Hami Danişmend'in «Kronoloji»sine göre Çıra-

(110) Bkz: Mufassal Osmanlı Tarihi. Cild: 6. İstanbul, 1972.

(111) Bkz: Osmanlı Tarihi. Cild: 8. Ankara, 1983.

(112) Bkz: Osmanlı Tarihi. Cild: 8. Ankara, 1983.

YEDİ-SEKİZ HASAN PAŞA: Aslen Çorum'ludur. Mustafa Ağa'nın oğlu olup 1824 yılında doğmuştur. On altı yaşında iken hacca gitmiş, dönüşte askerliğini yapıp jandarma neferliğinden müşirliğe kadar yükselmiştir. Sultan Hamid'in itimadını kazandığından, Padişah, içinde, kendinin de oturduğu Beşiktaş'a onu muhafız yapmıştır. İmzasını eski V (yedi) ve A (sekiz) rakamlarını bir çizgi ile birleştirip attığından «Yedi-Sekiz» lakabıyle şöhret bulmuştur. Dürüst, çalışkan, cömert bir kimse olarak tanınır. Çırağan Baskını'nda Ali Suâvi'yi bir sopa darbesiyle yere serip olayı bastıran adam Hasan Paşa'dır. Memleketine yaptırdığı saat kulesi onun adını taşır.

ğan vak'ası şöyle cereyan etmiştir: «Vaktiyle Filibe Rüşdiyesi'nde hocalık ettiği zaman kazanmış olduğu hürmet ve itibar sayesinde bilhassa Filibe muhacirlerinden istifade eden Ali Suâvi, birkaç yüz kişi elde etmiş, bunların bir kısmı karadan ve bir kısmı da Ali Suâvi ile beraber denizden Çırağan'a gelmiştir. Bunun sebebi, kendisinin o sırada

Şemsi Paşa'da oturmasıdır. Oradan Kuzguncuk'a gelen ateşli ihtilâlci, adamlarıyle beraber bir mavnaya birip Çırağan rıhtımına çıkmış, kapıdaki nöbetçi yaralandıktan sonra pencere camları kırılıp «Pâdişahım çok yaşa» sesleriyle içeri girilmiş, Eğinli Said Paşa'nın hâtıratına göre Ali Suâvi, Sultan Murad'ın kolundan tutup :

«— Aman efendim, gel bizi Moskoflardan halâs et!.» dediği sırada içeri dalan Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa elindeki sopayı Suâvi'nin başına indirerek derhal yere sermiştir. Bu meşhur vak'ada yirmi üç kişi ölüp on beş kişi yaralanmıştır.»

Yılmaz Öztuna, Çırağan Baskını'na temasla: **«Ali Suâvi'nin Türkiye tarihindeki yeri son derece karanlıktır»** diyor ve ilâve ediyor: «Çırağan Baskını, iki saat içinde bastırılmakla beraber, Sultan Hamid'in otuz yıllık şahsi idaresi boyunca, pâdişahın tesirlerini aslâ üzerinden atamadığı bir hâdise olmuştur. Üç ay içinde iki selefinin hal' edilmesini, amcasının feci ölümünü gören İkinci Abdülhamid, hiç beklenmedik bir zamanda, hiç beklenilmeyen bir şahsın öncülüğüyle yapılan böyle bir darbe teşebbüsünden sonra, vehim ve kuşkusunu son derece arttırmıştır. Bu bakımdan Ali Suâvi'nin Türkiye tarihindeki yeri son derece karanlıktır. Güney Amerika cumhuriyetlerinde bile örneğine az rastlanacak şekilde fantastik bir darbe teşebbüsünü uçurumun eşiğine gelmiş büyük bir imparatorlukta tatbik etmek istemiş, başaramamış, fakat bu olayın sarsıntısını otuz yıl boyunca Türk milleti üzerinde hissetmiştir» (113).

Resimli Tarih Mecmuası'nda S. R.'nin yazdığına göre, «Ali Suâvi, muvâzenesiz, kendisini olduğundan başka ve fazla gösteren bir adamdı. Çok haristi, şahsî menfaati uğ-

(113) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

Bir İngiliz dergisine göre Çırağan Baskını.

runda herşeyi yapabilirdi ve yapıyordu. Büyük mevkilere geçmek istiyordu. Bunun için jurnalcılık etmiş, bunun için dalkavukluk etmiş ve nihayet bunun için ölmüştür.

Çırağan Vak'asına gelince, bunun da ihtirasını tatmin ve ikbale ulaşmak için yapıldığında şüphe yoktur. Çünkü Ruslar İstanbul kapılarında dururken ve mütarekenâmeye, şehirde bir hareket olursa Hıristiyan tebeayı korumak (!) için şehre gireceklerine dair madde koymuşlarken, bu siyâsî (!) hocanın böyle aksi bir zaman seçmesinin memleket lehine olmadığını kendisinin de bildiğinde pek şüphemiz yoktur.» (114).

«Nâmık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'a göre : «Süâvi vak'ası hakkında iki rivâyet vardır. Birincisine göre, Sultan Hamid vak'ayı haber alır almaz, her şeyden evvel Sultan Murad'ın bir kılına bile dokunulmaması için kat'î ve şedid iradât-ı mükerrere tebliğ eder; ikinci rivâyete nazaran da, Beşiktaş Muhâfızı Hasan Paşa odasından çıkmış olan Sultan Murad'ı öldürtmek için askerlere mükerreren emir verdiği halde, askerden hiçbir fert Murad'a karşı silâha davranmaz. İkinci rivâyet, Türk askerinin mübeccel ve âlî haslet-i merdânesine pek muvafık ise de, itikadımca doğru olan birincisidir. Sultan Hamid, saltanat ve hükümete hâkim-i mutlak kesildikten sonra büyük birâderini kolayca öldüremez miydi? Sultan Murad yirmi sekiz sene mahbesde yaşadıktan sonra, eceliyle irtihal etmiştir. Bunu bana, mahdumu Selâhaddin Efendi merhum bizzat mükerreren beyan etti.» (115).

Halûk Şehsuvaroğlu'na göre ise: «Ali Suâvi Efendi,

---

(114) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası. Haziran 1953 nüshası.

(115) Bkz: Midhat Cemal Kuntay, a.g.e.

Sultâni müdürlüğünden ayrıldıktan sonra İkinci Abdülhamid idâresinin aleyhtarlarından olmuş, Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için gizli bir cemiyet kurmuştur. Ali Suâvi'nin İngiliz olan zevcesi de belki bu faaliyetlere karışmış, Suâvî, meşhur Çırağan Baskınını yapmadan evvel yine belki hariçten, dahilden birçok teşvikler görmüştür.»

İsmâil Hakkı Uzunçarşılı: «Abdülhamid Hân'ın Yıldız evrâkı arasında bulunan hâtıralarına göre, Kıbrıs'ı kaybedişimizle Çırağan Baskını arasında bir «münâsebet-i tâmme» vardır. Bu vak'ayı İngilizler hazırlamışlardır. Yani Süâvî-i pür mesavî bir İngiliz ajanıdır» diyor. Müsteşrik B. Lewis de aynı kanaattedir. Bakınız bu konuda ne diyor: «Aralık 1876 da Ali Suâvi ve İngiliz karısı Disraeli'nin şahsî bir vazifelisi olarak Türkiye'yi ziyâret eden İngiliz parlâmento âzâsı (Butler Johnstone) u evlerinde misafir ettiler. Az sonra da Suâvi Üsküdar komitesini kurdu.»

«Türk Ansiklopedisi»nde de Ali Suâvi'nin hareketi yerinde görülmemekte ve: «Ali Suâvi, Sultan Murad'ı kapatılmış olduğu Çırağan Sarayı'ndan zorla çıkartıp yeniden tahta oturtmak için teşebbüste bulunmuştur. İyileşmiş olduğu hakkında tam bir kanıt (delil) bulunmayan bir zihin hastasını tekrar pâdişah yapmak için, düşman ordusunun başkent kapısında bulunduğu bir sırada girişilen bu cür'etli teşebbüs, Suâvi ile birlikte pek çok kimsenin ölümüne sebep olmuş ve Abdülhamid'in kuruntusu ile istibdâdının artmasına yol açmıştır» (116) denilmektedir.

Bu kadar mühim şehadeti bir araya toplayıp naklettikten sonra tekrar edelim: Tarihimizdeki faziletler kadar ihânetleri de bilmek ve hâinlerini tanımak mecburiyetindeyiz. Bu mecburiyetle kaydedelim ki, Ali Suâvi'nin Çıra-

(116) Bkz: Cild: 1, Fasikül 2. İstanbul, 1955.

ğan Baskını, devletin o müşkül günlerinde düşmanlarımızın arzusu istikametinde ve çeşitli dış kaynakların desteğiyle yapılmıştır! Ali Suâvi'nin bu baskında başarıya ulaşamaması ise, devletin bir müddet daha ayakta durabilmesini te'min etmiştir.

MÜVESVİS, MÜTEREDDİD VE KORKAK MIYDI?.

Sultan İkinci Abdülhamid'in «vehmi» mevzuunda çeşitli neşriyat yapılmış, bu arada Pâdişahın vehmi yanısıra mütereddid ve korkak olduğu yazılıp söylenmiştir. İsmail Hami Danişmend'e göre **«Sultan Hamid vehmi ile vesvesesinde kısmen ma'zurdur»** Bu hükme varan Danişmend devamla diyor ki: «Babası Sultan Mecid'in **«Kuruntulu oğlum!.»** dediği İkinci Abdülhamid'in bu halinden memleketin de, kendisinin de zarar gördüğü muhakkaktır. Fakat onun yerinde kim olsa vehme kapılmaması kabil değildir. Çünkü «Vehm-i Hümâyûn» unda haksız olmadığını gösteren vak'alar vardır. Meselâ 1878'deki **«Ali Suâvi Vak'ası»** nı gene o senenin 8/9 Temmuz Pazartesi/Salı gecesi bastırılan ve Sultan Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için Masonlar tarafından kurulan **«Cleanti Scalieri»** komitesinin gizli faaliyetleri takip etmiş, ondan sonra Jön-Türkler'in bir takım su'ikasd tertibatı haber alınmış, nihayet 1905 senesi 21 Temmuz Cuma günü Ermeni komitecilerinin tertip ettikleri meşhur **«Bomba hâdisesi»** olmuş ve bu komitecilerin o tarihten sonra da birkaç su'i-kasd teşebbüsü keşfedilmiş, Yıldız Sarayı'na mütemadiyen su'i-kasd jurnalları yağdırılmış ve esasen vehme istidadı olan Sultan Hamid' in vesvesesi işte bu suretle hergün körüklenip alevlendirilmiştir. O vaziyette kim olsa hayat endişesine düşecek ve pek tabiî olarak vehme kapılacaktır. **Bu gibi vesveselerin**

hiç olmazsa yarı mes'uliyyeti ahlâk-ı umumiyyeye aittir.» (117).

Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa da hâtıratında aynı fikirdedir. Der ki, bu zat: «..... şurası muhakkaktır ki, gerek Şehzâdeliği ve Veliahdlığı ve gerek Pâdişahlığı zamanında etrafını kuşatan insanlar onu vehim yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamışlar, hattâ çok defalar ortada hiçbir sebep ve vesile yok iken onun vehmini körükleyecek hâdiseler icad etmişlerdir. Sultan Hamid'in tarihini yazanlar onun kusurlarını teshit ederken; bütün bu kusurlu işlere saik olan vehmin memba ve menşei hakkında tetkikat yapmadan mütâlaa yürütecek olurlarsa hatâlı bir yoldan gitmiş olurlar. Sultan Hamid'i etrafındaki adamlarla, sadrâzam ve nâzırları ile, saray bendegân ve mensubini ile, hulâsa bir dakika peşinden ayrılmamış muhiti ile muhakeme etmek elbette en doğru yoldur« (118).

Sultan Hamid'in «fıtraten vehme meyyal» olduğu ve saltanatının arefesinden vefatına kadar geçen bâzı olayların bu vehmi körüklediğine pek çok kimse temas etmiştir. Nahid Sırrı Örik, Pâdişahın vehminden bahisle: «Büyük bir talihsizlik eseri olarak tahta çıkışını te'min eden hâdiselerle bu çıkışı takip eden ahval, vehmini âdeta hudutsuz nisbetlere götürdü» (119) diyor. Uzun yıllar Mâbeyn kitabetinde, sonraları Dahiliye Nezâretinde bulunan Ahmed Reşid (Rey) ise aynı mevzua temasla şunları yazıyor: «Bir taraftan Sultan Hamid'in üst üste tahttan indirilen amcası ile ağabeyinin su'i-âkibetleri, bir taraftan da bu iki

(117) Bkz: Sadrâzam Tevfik Paşa'nın dosyasındaki resmi ve hususi vesikalara göre: 31 Mart Vak'ası. İstanbul, 1961.

(118) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.

(119) Bkz: «Büyük Doğu» gazetesi. 29 ve 30 Kasım 1951 nüshaları.

padişahı deviren vükelânın üçüncüsüne karşı — galibane aldıkları tahakküm tavrı ile — kendi saltanatının da kırılabileceğini işrab eden mütevali tehditleri ve nihayet Rus muharebesi (93 Harbi) nin payitahta kadar her tarafı alt-üst eden fecaati, dimağındaki o irsî nakısayı bütün aklî melekâtının üstüne çıkarmış olduğu zannındayım» (120).

«VESVESE» DEĞİL, «İHTİYAT VE TEDBİR»

Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu'na göre: «Sultan Hamid'e «vesveseli» denilmişse de, bu **«vesvese»** dedikleri şeyin hakikî adı, **«ihtiyat ve tedbir»** dir. Bu iddiadaki Nizameddin Nazif devamla diyor ki: «Saltanatı esnasında yalnız bir lüks Devletreisi değil, aynı zamanda imparatorluğun hakikî, siyasî lider ve başbakanı olan **Abdülhamid'in «vesvese»** si, **asrımızda devlet adamları için tanınan en büyük siyasî meziyettir** (121).

Sultan Hamid'in, daha Şehzâde-Veliahd devresinde gerçekleri görerek, dünyadaki ve yurttaki hâdiselerden ders alıp yetiştiğini yazan Nizameddin Nazif Tepeledelenlioğlu daha sonra ilâve ediyor :

«— Şehzâde Abdülhamid, şarklılıktan sıyrılacak, batılı anlamda bir devlet adamı olmaya başlayacaktır. Hâdiseleri günü gününe takip eden, tahlil eden, hiçbir şeyi tesadüfe yüklemiyen, her olayı bir sebebe bağlayan, istenmiyen şeylerin önlenmesi için çâreler arayan, herşeye şüphe ile bakan bir devlet adamı...

(120) Bkz: Canlı Tarihler. Cild: 3. İstanbul, 1945.
(121) Bkz: Sultan İkinci Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda komitacılar. İstanbul, 1964.

Şüphe... Politika dünyasının tecellileri, Abdülhamid' in bilhassa bu tarafını törpüleyecek ve karakterinin en sivri noktası haline getirecektir. Hele 1871'den sonra Üçüncü İmparatorluk Fransa'sının tepe-taklak oluşunu müteakip, bütün *siyasî vesikalara şüphe ile bakacak*, hiçbir siyasî va'ade inanmıyacaktır. Amcası ile birlikte yaptığı Avrupa seyahati esnasında gözlerini kamaştırmış olan Üçüncü Napolyon'un birdenbire sönüvermesi, Abdülhamid'e görünüşe aldanmamayı öğretecektir. Batı medeniyetinden, batılı ve Hıristiyan bir Fransa'ya verdikleri sözleri tutmayanlardan Şarklı ve Müslüman Babıâli'nin meded ummaması icab ettiğini öğrenecektir. Ve yalnız Rusya'ya değil, artık İngiltere'ye de şüphe ile bakmaya başlayacaktır.

Şüphe, Metternih'in şahsiyetini meydana getirmiş ve yaşatmış olan birkaç unsurun en başta geleni değil miydi?. Fransız ihtilâlinden sonra Avrupa'da liberal fikirlerin bu en büyük ve kahredici düşmanı için şüphe, iç ve dış emniyetinin yolunu aydınlatan bol ışıklı bir fener *olmuştu*. Zaten tarih de açıkça gösteriyor ki, insan topluluklarına baş olanlar ne zaman kimseye inanmamışlarsa, ne zaman hayatı pembe görmeyip etrafındakilerden şüphe etmişlerse, o zaman yerlerinde tutunabilmişlerdi. Ufacık bir şüphe, çok defa pek önemli hâdiselerin seyrini değiştirmişti. Nice korkunç felâketler önlenmişti... Şüphe etmek ve herkesten, zevceden, çocuktan, akrabadan, hattâ sadakatleri tecrübe edilmiş olan «en sâdık adamlar» dan bile!.

Başka örnek aramağa ne lüzum vardı?. Tarihten vesika arayıp: «İşte Sezar'ın âkibeti!.. Brütüs'e inanmasaydı Brütüs'ün hançeri ile ölmezdi!..» demeğe ne lüzum vardı?. Amcasının (Sultan Aziz'in) feci âkibeti meydanda değil miydi?. Bizzat kardeşi Murad Efendi(Beşinci Murad) ona ihânet etmemiş miydi?. Abdülaziz, nasıl olmuştu da, en sâdık adamlarını iktidardan uzaklaştırmıştı?. Nasıl olmuş-

tu da, en gözü kanlı düşmanlarına kendi irâdesi ile devleti teslim etmişti?. Çünkü, onların ne olduğunu bilmiyordu. Hiçbirinden şüphe etmemekteydi... Bilseydi, elbette onlara itimat etmeyecek, daima şüpheli gözlerle bakacaktı. Ama bilmek için de vasıtaya ihtiyacı vardı. Bu vasıta da, ancak bir gizli casus teşkilâtı olabilirdi. Abdülaziz, böyle bir teşkilât kurmuş değildi. Ve cezasını görmüştü. Hiç kimsenin bir günü, bir başka güne uymuyordu. Bahusus, mühim işlerde kullanılacak adamların hergün ne halde olduklarını bilmek gerekti. Bununla dahi iş bitmezdi. Takip edenlere de, yâni, gizli casus teşkilâtına da devamlı surette itimat edilmezdi. Onun da kontrolü lâzımdı .Casusların peşine de, ayrıca casus takılmalıydı. Velhasıl «şüphe»nin hududu olmayacaktı. Ve zihne ufak bir şüphe geldi mi, hemen derinleştirilecekti. Abdülâziz gibi, saray önünde asker dolu gemiler görünce bir ân şüpheye tutulup sonra yatağa girilmeyecek, yorgan buruna çekilip horul-horul uykuya dalınmayacaktı!.

Sultan Beşinci Murad hakkındaki endişelerin arttığı günlerde, saltanat nöbetinin kendisine gelmesini bekleyen Veliahd Abdülhamid Efendi, işte böyle bir Veliahd Abdülhamid Efendi idi...» (122).

KORKAK MIYDI?.

Sultan Hamid'in «vehmi» mevzuunda yazılanlardan bir kısmına böylece temastan sonra geçelim «korkaklık» bahsine... Bu mevzuda üç vak'a nakledeceğiz. Bu üç vak'adan ilkini Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'dan dinleyelim:

(122) Bkz: Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu. a.g.e.

«— Sultan Hamid'in fazla ehemmiyet verdiği merasimden biri de, her Ramazanın onbeşinci günü icra olunan «Hırka-i Saadet Alayı» (123) idi. O gün Sultan Hamid, Yıldız'dan kalkarak ya karayolu ile yahut denizden istimbotla Topkapı Sarayı'na gider ve büyük teşrifat ile Hırka-i Saadet'i ziyaret merasimini yapardı. Vükelâ, ulemâ ve bilumum rical-i devlet ve Harem-i Hümâyûn erkânı bu merasime dâvet olunurlardı.

Sultan Hamid bu merasime dinî noktadan ehemmiyet verdiği gibi, kendisini Yıldız'dan deniz aşırı bir mahalle gitmeğe mecbur etmesi itibariyle de pek ziyade dikkat olunan hâdiselerden sayılırdı. Her sene Ramazanın onbeşi yaklaşınca, bir takım işgüzarlar bu vesileden bilistifade, türlü türlü su'i-kasd efsaneleri uydurarak, hem Hünkâr'ın vehmini ve tedâbir-i tazyikiyeyi arttırırlar; hem de göze girip teveccüh ve ihsandan mütenaim olmak yolunu ararlardı!..

Bir sene Ramazan'ın onbeşi Cuma gününe tesadüf etmişti. Hünkâr o gün, deniz yolu ile Yalı-Köşkü'nün rıhtımına çıkacak, oradan araba ile Topkapı Sarayı'na gidecekti. Bu seyahatten iki gün evvel, Sultan Hamid'e bir jurnal verdiler: Bu jurnalde Mekteb-i Tıbbiye'den elektrikle infilâk eden bir bomba atılacağı yazılı idi.

Sultan Hamid'in vehmi icabınca bu jurnaldan sonra yolun değiştirileceği ve kara yolunun ihtiyar olunacağı, ya-

---

(123) Her yönü ile başlıbaşına bir tarih olan Topkapı Sarayı'nın «Hırka-i Saadet Dairesi»ni, Ramazan ayının onbeşinci günü, zamanın pâdişahının ziyaret etmesi, Yavuz Sultan Selim Hân'dan itibaren bir an'ane halini almış ve bu Hırka-i Saadet Dairesi'ni ziyaret, pâdişahların Topkapı Sarayı'ndâ oturmayı terketmelerinden sonra muhteşem merasimle yine yapılmış ve bu merasime «Hırka-i Saadet Alayı» denilmiştir. M. M.

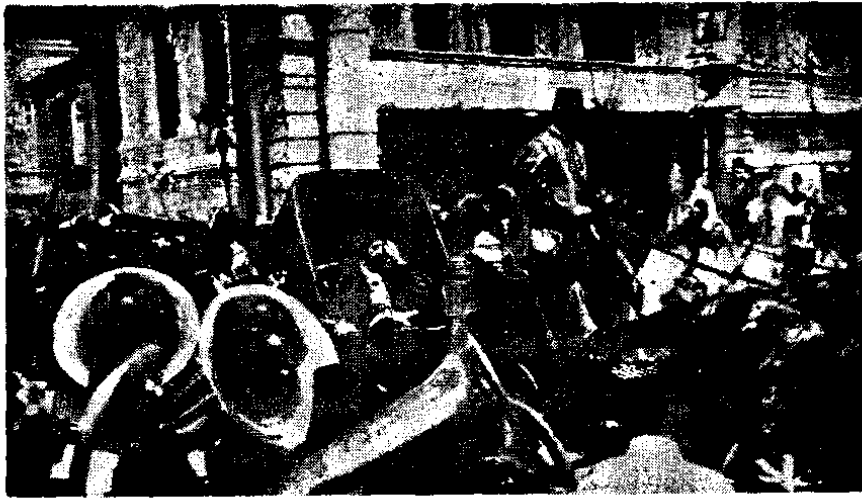
hut hiç değilse Tıbbiye Mektebi'nin güzergâha nazır olan cephesinin sıkı bir tarassut altına alınacağı hatıra gelirdi. Sultan Hamid bunların hiçbirini yapmadı. Ramazanın onbeşi hulûl etti. Vazifem icabı olarak tertibat-ı lâzımeyi yaptırmak üzere hangi yolun ihtiyar olunacağını Zât-ı şâhâneden istizan ettim: İstimbotla gideceğini söyledi. Ona göre tertibat alındı ve vakt-i muayyende, mutad olan zevat ve maiyyet erkânı ile istimbota binildi. O gün hava soğuktu, aralıkta kar da yağıyordu.

Yalı-Köşkü denilen mahallin sahilindeki iskeleye çıktık. Sultan Hamid arabasına bindi. Maiyeti erkânı yaya olarak arabayı takip ediyorlardı. Yolda giderken sevk-i merak ile gözlerim Tıbbiye Mektebi'ne müteveccih idi. Yolun tam mektep önüne tesadüf eden kısmına gelince, Sultan Hamid arabayı durdurdu. Eğer jurnalda denilen şey sahih ise, biz tam hedef noktasında durmuş bulunuyorduk. Hünkâr beni çağırttı, arabanın yanına gittim. Namaz vaktine ne kadar zaman olduğunu sordu. Cevabım üzerine Sultan Hamid hiçbir şey söylemeden alayı o halde durdurdu. Tahminen sekiz, on dakika o vaziyette beklenildi. Ondan sonra hareket emri verdi.

Ayasofya Camiine gidildi, orada namaz kılındıktan sonra, Topkapı Sarayı'na azimet olundu ve Hırka-i Saadet'i ziyaret merasimi yapıldı» (124).

İkinci vak'a, 21 Temmuz 1905 Cuma günü Ermenilerin Yıldız Camii bahçesinde patlattıkları bir saatli bomba ile Sultan Hamid'e yaptıkları su'i-kasttir!. İlerde tafsilatıyle görüleceği gibi bu müdhiş infilâk esnasında araba parçalarının, insan ve hayvan cesedlerinin havada uçuştuğu, herkesin can kaygusuyle sağa sola kaçıştığı anda, Ab-

(124) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.

Sultan İkinci Abdülhamid bir Cuma selâmlığında.

dülhamid şâhâne bir jestle olup bitenleri bulunduğu mevkiden soğukkanlılıkla takip etmiş, elini kaldırarak kalın ve gür sesiyle telâş edilmemesini ihtar edip, «Korkmayın, korkmayın!» demiş, bâzı emirler vermiş ve sonra sert ve vakur adımlarla Saltanat arabasına yürüyüp hayvanların dizginini bizzat kendi eline alarak — yerli, yabancı — bütün hazır bulunanların «Yaşa Sultan!..» âvazeleri arasında Yıldız Sarayı'na avdet etmiştir. Bu gerçek, birçok görgü şahidinin itirafiyle sabittir ve Abdülhamid'in bu şâhâne jestinde bütün kaynaklar ittifak etmiştir.

Üçüncü vak'a bir Kurban Bayramı günü cereyan etmiş, 1901 yılının 31 Mart gününe rastlayan bu Kurban Bayramı'nda Abdülhamid'in yine şâhâne bir jesti görülmüştür!. Dolmabahçe Sarayı'nın Muâyede Salonu'nda (125) Pâdişahın tebrikleri kabul ettiği sırada başlayan zel-

(125) Bayram kelimesinin Arapçası «İyd»dir. Bayram tebrikine «Tayid», bayramlaşmaya ise: «Muâyede» denir. Sarayda muâyede (bayramlaşma), yıllarboyu muhteşem bir merasimle yapılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Hân'ın meşhur «Kanunnâme-i Âl-i Osman»ında dahi bayramlaşmaya yer verilmiş ve «Bayramlarda meydan-ı divana taht kurulup çıkmak emrim olmuştur» denilmiştir.

Osmanlı pâdişahlarının bayram namazlarına gidiş gelişleri dolayısıyle yapılan ve «Bayram Alayı» diye anılan parlak merasimi müteakib başlayan «Muâyede Resmi», bidayette sarayın divan meydanında yapılırken; Topkapı Sarayı'nın terkedilmesinden sonra, bu merasim Dolmabahçe Sarayı'nın meşhur «Muâyede Salonu»nda yapılagelmiştir.

Muâyede Salonu, Dolmabahçe Sarayı'nın orta kısmında olup, yüksek kubbesi, sütunları ve nakışlarıyla meşhurdur. Bu salon, bayramlaşma için günlerce evvel hazırlanır, tarihi taht Hazine-i Hümâyûn Dairesi'nden getirilir, muâyedeye iştirak edecek zevat tesbit edilir ve bütün bu işlerle «Teşrifat-ı Divan-ı Hümâyûn» mensupları meşgul olurlardı. Sarayda muâyede/bayramlaşma Osmanoğulları saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

zele, müdhiş bir paniğe sebeb olmuş, Muâyede Salonu'nun dört buçuk tonluk meşhur âvizesi gürültü ile sallanıp billur parçaları yere dökülürken; Vezirler ve Paşalar dahi huzur-i hümâyûnda bulunduklarını unutup can kaygusuyle sağa sola kaçmaya başlamışlardır!. Böylesine bir hengâme, Muâyede Salonu'nun geniş kubbesinde derin akisler bırakırken; bâzı kimselerin günümüzde dahi «korkak» diye andığı Sultan İkinci Abdülhamid, —Ermenilerin Yıldız Camii önünde patlattıkları meşhur bomba hâdisesinde olduğu gibi— yerinden kımıldamamış, kaçışanları gür sesiyle metanete dâvet etmiş ve zelzeleyi müteakib yine tebrikleri kabulden çekinmemiştir!.

İSTİBDÂD MI?.

Sultan İkinci Abdülhamid'in üzerinde pek çok durulan bir yönü de, istibdâdıdır!. Bu mevzu mektep kitaplarına kadar her yerde o kadar çok yazılıp çizilmiştir ki, Sultan Hamid âdeta istibdâda alem olmuştur!. **«Heykel-i İstibdâd»**, **«Kızıl Sultan»**, **«Büyük Cani»** tâbirleri onun için kullanılmıştır!. Bâzı kimseler Sultan Hamid düşmanlığıyle böylesine kendilerinden geçmişlerdir!. Pâdişahın istibdâdından bahsedenlerin iddiasına göre, Sultan Hamid saltanatının daha ilk yıllarında İlk Meclis-i Meb'ûsânı kapatarak, devlet idaresini, Babıâli'ye itimat etmeyip sarayda toplamış ve İkinci Meşrutiyet'e kadar keyfe mayeşa bir saltanat sürmüştür!. Bu «istibdâd»dır ve Sultan Hamid de «müstebit»dir!. İddia budur...

İlk Meclis-i Meb'ûsân'ın kapatılmasının Pâdişahın en büyük hizmetlerinden biri olduğuna daha evvel temas etmiştik. Şimdi, niçin Babıâli'ye itimat etmeyip devlet işlerini sarayda toprayarak, her işten haberdar olup devleti

âdeta sırtında taşırcasına kendi idare etmiştir, bu bahis üzerinde duralım.

Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa yazıyor: «Sultan Hamid, tahta çıkışından itibaren devletin bütün umurunu saraya toplamak siyasetini takip etmiştir. Bunun içindir ki, idarî, iktisadî, mülkî, askerî, malî, ilmî ve dinî bütün meselelerle temas etmek imkânını bulmuş ve bu sayede tecrübesini pek çok genişletmeğe muvaffak olmuştur. Sultan Hamid her meseleyi öğrenmek ister, herşeyi sorar, herkesin hakikî durumunu sorar, tayinleri irâde-i seniyyeye bağlı olan her memurun tercümeihal varakasını okutur ve bazan bunlardan birinin muhteviyatı nazar-i dikkati celbedecek olursa, o memurun tayini irâdesini vermezdi.

Mülkî ve askerî büyük memurların tayinlerini yakından ve alâka ile takip ederdi. Bu tayinlerin bâzılarını şifahî irâdelerle iade; bâzı mühim memuriyetlere de münasib gördüklerini doğrudan doğruya kendi tayin ederdi. Herhalde sefîr, vali, kumandanların ve hattâ bâzı mühim mutasarrıfların tayinleri arzolunmadan evvel istimzac olunurdu (ne tesir yapacağı anlamıya çalışılırdı). Babıâli'nin umur ve salâhiyyetine müdahale demek olan bu siyaset Yıldız merkeziyet siyaseti icabatından idi. Bütün kuvvet ve kudret, olanca hüküm ve salâhiyyet saraya intikal ettikten sonra işlerin başka türlü yürütülmesi beklenemezdi. **Sultan Hamid'in müdahale etmediği bir sınıf memurin vardı ki, o da hâkimler idi. Bu tayinleri arzolundukları veçhile aynen ve tereddütsüz tasdik ederdi!** Hattâ bir defasında Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa, münhal bir hâkimliğe birkaç isim teklif ve bunlardan birinin tercihini arzettiği halde, Abdülhamid bu tezkereyi reddetmiş ve o

Sultan Hamid devrinin ünlü Adliye Nâzırı Abdurrahman Nureddin Paşa.

makama kim münasib ise onun arzını emreylemişti» (126).

Sultan Hamid neden lüzum görmüştür devlet idaresini sarayda toplamaya?. Bu suali İbnülemin Mahmud Kemal İnal cevaplandırıyor:

«— Amcasının (Sultan Aziz'in) uğradığı belâyı ve tahtan indirildikten sonra âilesi hakkında gösterilen envai mel'aneti gözüyle görerek, vükelânın (hükümet üyelerinin) hükm-i nüfuzu altında kalmamak ve onların efkâr ü ef'alinden — amcası gibi — gaafil bulunmamak için, hayatını ve saltanatını te'min edebilecek tedbirler ittihazına kat'i surette mecburiyet hissetmiş ve bu his, bâzı yakınları tarafından son derece tahrik ve tehyiç edilmiş olduğundan, herşeyden evvel Babıâli'nin nüfuz ve iktidarını kaldırarak, en mühim meselelerden en küçük işlere kadar kendi eline almağa ve askeri de Seraskerin ve kumandanların hükmü altında bırakmayarak kendini «kumandan-ı a'zam» tanıtıp her türlü harekât-ı askeriyye'nin ancak kendi emri ve müsaadesi ile vuku bulmasına ve hükûmetle milletin efkâr ü ef'aline vâkıf olmağa lüzum gördü ve saltanatı müddetince bu yolda hareket etti» (127).

«ŞÜPHE BASİRETİN BAŞIDIR!..»

İsmail Hami Danişmend de, aynı görüştedir. Kronoloji'sinde diyor ki, bu zat:

«— Yıllarca hizmetinde bulunmuş adamlardan duyduğuma göre, Sultan Hamid'in mütemadiyen tekrar edip durduğu bir söz vardır: Şüphe basiretin başıdır!.

Babıâli'ye işte bundan dolâyı itimat etmediği için devlet idaresini sarayda toplamış, amcasıyla kardeşinin taht-

(126) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.
(127) Bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal. a.g.e.

tan indirilmesinden dolayı devlet adamlarının kendisini de tahtından indireceklerini bir fikr-i-sâbit haline getirmiş, bundan dolayı kendisi için tenezzül sayılacak kadar ehemmiyetsiz işlere bile karışmıştır» (128).

Sedad Zeki Örs de, aynı mevzua temasla: «Elbette, Abdülhamid, amcası Abdülaziz ve biraderi Murad'ın âkibetine uğramamak için, kendisini son derece dikkatli ve dirayetli olmaya mecbur tutmuştur. Bunda da, nefsi için değil, memleketi hesabına haklıdır. Onun bütün idare tarzını, teşkilât ve tertiplerini bu hâkim ve müdir fikre icra etmek kabildir. Kaydettiğimiz gibi, bu müdir fikrin esası, nefs kaygısından ziyade, memleketin oyuncak olmaması ve zıd cereyanlar içinde istenen istikamete sürülüp gitmemesi endişesidir» diyor (129).

Sâmiha Ayverdi ise, memleketin o devirdeki durumundan bahisle: «... arkasını emniyete alacak büyük ve güvenilir bir devlet adamı olmadıktan başka, fırsat gözleyen komitalar ve şebekeler de faaliyete geçmek üzere tetikte beklemekte idiler. Memlekette, dünya siyasetini ve dünya siyaseti muvacehesinde devletin hâlini ve istikbalini görebilecek tahlilci ve terkibçi bir siyasi görüşe mâlik büyük bir diplomat yoktu» diyor ve ilâve ediyor: «O devir için şuurlu bir merkeziyetçiliğe kaymaktan başka çâre yoktu. Zira memleketi avuçlarının içine almak isteyenler, yabancı firmalar tarafından idare edilen gaafil kimselerdi. Eğer Pâdişah, saltanatının ilk günlerinden itibaren düşmanlarla uğraşmak zorunda kalmamış olsaydı, sansür, sürgün ve hafiyelik gibi, hem halkı sinirlendiren, hem de hü-

(128) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

(129) Bkz: Büyük Doğu dergisi. 2 Ekim 1959 tarihli 31' ci sayısı.

kümdarı gözden düşürmek isteyenlere sermaye teşkil eden vaziyetler çok daha hafif olur, ya da hiç olmazdı» (130).

«1878 yılı, Sultan Hamid'i şahsî bir idare kurmakta haklı kılacak sebeplerle doludur. Hiç olmazsa, hükümdarın şahsî idaresi, sözün ayağa düşmesinden, buhranlar içindeki imparatorluğun anarşiye gitmesinden hayırlıydı» diyen Yılmaz Öztuna devamla: «İkinci Abdülhamid, doğuştan müstebit bir insan değildi (131). Kan dökmemeyi kesin bir prensip olarak kabul ve otuz yıl boyunca tatbik etmesi, çok merhametli olması, en büyük düşmanlarının bile rızıklarıyle oynamayıp ancak bol maaşlarla sürgüne gönderme-

---

(130) Bkz: Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, İstanbul, 1970.

(131) «Sultan Hamid büyük bir hüsn-i-niyetle işe başlayıp Osmanlı tarihinde misli görülmemiş demokratça hareketleriyle az zamanda askerle ahalinin gönüllerini kazanmıştır. Bu yolda ilk hareketi, cülûsunun on beşinci gününe tesadüf eden 14 Eylül Perşembe günü, Bâb-ı-Ser-askerî'ye gidip ümera ve zabitanla beraber akşam yemeğinde bulunmasıdır: «Serasker Paşa, Paşalar, Beyler, Efendiler!» hitabıyle bir nutuk irâd etmiş, Serasker Redif Paşa ordu namına cevap vermiş, ertesi akşam vükelâ ile Mâbeyn erkânını Yıldız'da yemeğe dâvet edip devletin mâruz olduğu tehlikeler karşısında hepsine ittifakla hareket, yâni, milli birlik tavsiyesinde bulunmuş, 18 Eylül Pazartesi günü kayıkla Tersâne'ye gidip Bahriyelilerle tanışarak birlikte sofraya oturup «yalnız asker yemeği» yemiş ve gene bir nutuk irâd etmiş, 5 Ekim Perşembe günü Bâb-ı Meşihat'e gidip ulemâ ile beraber iftar sofrasına oturmuş, 9 Kasım'da Haydarpaşa hastahânesine gidip Balkan cephelerinden gelen harb yaralılarım birer birer ziyaret ettikten sonra hepsine atıyyeler dağıttırmış ve camilerde Sadrâzam ve diğer vükelâ ile beraber halk içinde namaz kılmıştır. Gene o günlerde birçok defalar Karadeniz'le Marmara'da vapur gezintileri yapmış ve bunlara bâzı Şehzâdelerle devlet adamlarını da dâvet etmiştir.» (Bkz: İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Cild: 4. İstanbul, 1955).

si (132) klâsik bir müstebidin klâsik vasıfları arasında değildir. Ancak olaylar, Sultan Hamid'i müstebit, tab'an cesur olmasına rağmen, muhtemel hâdiselere karşı vehimlerle dolu, hattâ bazan, gene şahsen taassubla alâkası olmamasına rağmen mürteci bir şahsiyet olmaya zorladı. İkinci Abdülhamid'in, sathî bir bakış neticesinde, tezatlarla dolu sanılacak şahsiyeti, bir Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü, bir ağabeyinin çıldırması ve hal'i, bir Ali Suâvi vak'ası, bir 93 Harbi trajedisi, bir Midhat Paşa problemi göz önünde tutulmadan izah edilemez» diyor (133).

Sultan Hamid'in şahsî idaresinin sebeplerini böyle pek çok şehadetle ortaya koyduktan sonra, Pâdişahın «hürriyet» hakkındaki görüşünü de kaydedelim. Sultan Hamid, İngiliz gazetecisi Mr. Bolwitz'e diyor ki:

«— Beni hürriyet aleyhtarı, hürriyet düşmanı göstermek haksızlıktır. Ben, bir memleketin içinde bulunduğu asır seviyesine yükselmesi lüzumunu takdir edenlerdenim. Fakat, ruhu ve kullanılış tarzı bilinmeyen bir hürriyetin taşkın mevcudiyeti de, büsbütün yokluğu kadar tehlikelidir!. Kullanılması bilinmeyen bir memlekette hürriyet, nasıl kullanılacağını bilmeyen bir kimseye verilen silâha benzer. O kimse, böyle bir silâhla anasını, babasını, kardeşlerini, sonra da kendisini öldürebilir... Bu yüzdendir ki, hürriyet ihtiyacının bahis mevzuu olduğu bir memlekette her şeyden evvel, o memleketin hürriyet kültürü-

(132) «Dr. Abdullah Cevdet Trablusgarb'a sürülürken bütün müterâkim (birikmiş) aylıklarının bir torba gümüş mecidiye olarak Bâb-ı Zabtiye'ye getirilip kendisine verilmiş olduğunu bir gün Sultan Hamid'e rahmet okuyarak ve o zamanki muhalefetine nedamet ederek bana teessürle anlatmıştı.» (Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.)

(133) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

ne karşı hazırlanmış olup olmadığı tetkik edilmelidir!» (134).

HAREM

Sultan İkinci Abdülhamid'in saltanatında, kınalı parmaklarını devlet işlerine sokmaya kalkan harem mensubu yoktur ve Harem-i Hümâyûn tam bir zabt ü rabt içindedir. Bu mevzuda İsmail Hami Danişmend diyor ki: «Topkapı Sarayı'nın Harem-i Hümâyûn Dairesine astırdığı ahlakî inzibat levhası Abdurrahman Şeref tarafından «Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası» nda neşredilmiştir. Bu talimatnâmede muayyen bir saatten sonra Harem ağalarının bile Harem Dairesi'nde kalmayacaklarına aid bir madde vardır. Zabıta-i-ahlakıyyeye saraydan başlamak üzere bütün memlekette fevkalâde bir ehemmiyet vermesi, son zamanlarda ve bilhassa Sultan Aziz devrinde, sarayın bile o bakımdan bozulmaya yüz tutmasındandır» (135).

Ayşe Osmanoğlu da hâtırâtında, babasının harem ile ilgili isabetli bir kararını şöyle anlatıyor: «Babam, Sultan Aziz'le Sultan Murad'ın annelerinin devlet işlerine karışmalarının, devlet gibi hânedân için de asla hayırlı neticeler vermemiş olduğuna kani' bulunduğundan, tahta çıkışının ertesi günü analığının (Perestû-Kadm Efendi'nin) elini öperek:

«— Siz annesizliğimi bana bir gün hissettirmediniz. Nazarımda öz annemden farkınız yoktur ve mevkiiniz Valide-Sultan mevkiidir. Sarayda da Valide-Sultanlığın bü-

(134) Bkz: Büyük Doğu dergisi. 18 Ağustos 1950 tarihli 22'ci sayısı.

(135) Bkz: Sadrâzam Tevfik Paşa'nın dosyasındaki *resmi ve hususi vesikalara göre: 31 Mart Vak'ası. İstanbul*, 1961.

tün hak ve salâhiyyetlerine sahip olacaksınız. Fakat devlet işlerine müdahaleye kalkıp şunun bunun himâyesini üzerinize almaktan ve rütbe ve memuriyet heveslilerine delâletten kat'iyyen çekinmenizi bilhassa rica ederim» demiş, Perestü Kadın-Efendi de ölünceye kadar babamın bu arzu ve irâdesine riayetkâr kalmıştır» (136).

Halûk Y. Şehsuvaroğlu ise haremdeki disiplinden bahisle: «İkinci Abdülhamid şehzâdeliğinden beri mazbut bir hayat geçirmişti. İçki içmez, her türlü sefahatten kaçınır boş zamanlarında spor ve avla meşgul olurdu.

İkinci Abdülhamid dindardı. Babası Abdülmecid ve amcası Abdülaziz zamanlarında harem hayatının eski kayıtlardan sıyrılmasını hoş görmemişti. Kendisi tahta geçince bu gibi hallere meydan bırakmadı.

Yeni hükümdar Dolmabahçe'de kısa bir ikametten sonra Yıldız Sarayı'na nakletmiş ve az bir zamanda bu sarayı yeni binalarla, iç içe duvarlarla emniyetli bir hale getirmişti. Yıldız'ın harem dairelerinden dışarıyı görmek ve dışarıdan burayı gözetliyebilmek asla mümkün değildi.

Kıskanç olan Abdülhamid, aynı zamanda çok nazik ve terbiyeli idi. Kadınlarına, kalfalarına, kızlara, maiyyetindekilere hoş muamele eder, kimsenin kalbini kırmak istemezdi» diyor (137).

Z. Melek de, haremin Sultan Hamid devrindeki durumunu incelerken: «İkinci Abdülhamid tahta geçer geçmez, harem hayatının vaziyeti derhal değişti. Babasının, amcasının ve büyük biraderinin devirlerindeki harem taşkınlıklarını pek yakından görmüş olan bu hükümdar, ilk istibdâdını harem dairesinde tatbik etti.

---

(136) Bkz: Ayşe Osmanoğlu. a.g.e.

(137) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası. Mayıs 1951 nüshası.

SULTAN HAMİD'İN ÇOCUKLARINDAN BÂZILARI

Abdülkadir Efendi

Zekiye Sultan

Selim Efendi

Ulviye Sultan

Bedreddin Efendi

Naile Osmanoğlu

Nureddin Efendi

Naime Sultan

Âbid Efendi

Refia Sultan

Burhaneddin Efendi

Ayşe Osmanoğlu

Sultan Hamid, aldığı sağlam terbiye dolayısiyle din ve ahlâka son derece ehemmiyet verirdi. Bütün muhitindekilerin de, bunlara riayet etmelerini isterdi. Bu itibarla bütün saray kadınları şiddetli bir disiplin altına girmişlerdi.

Sultan Hamid, sarayın iç yüzünü bilmeyenlerin iddia ettikleri gibi, müfrit bir kadın düşkünü değildi. Hattâ son yirmi senelik hayatını Müşfika Kadın - Efendi ile geçirmişti. «Evim» adını verdiği iki oda, bir sofa ile küçük bir salondan ibaret olan hususî dairesine genç cariyeler giremezdi.

Sultan Hamid'in sarayındaki bütün kadınlar nezahetlerini muhafaza etmişlerdir. Senede ancak bir defa, Ramazanın on beşinde Topkapı sarayına gelerek Hırka-i Şerifi ziyaret ederler, birkaç kerre de harem ağalarının sıkı kontrol ve nezareti altında Kâğıthane'ye gidip gezerlerdi.» diyor (138).

Şadiye Osmanoğlu ise şunları yazıyor: «Harem, politika ile meşgul veya alâkadar olmazdı, ahlâksızlık ve geçimsizlik yoktu, çünkü babam bu gibi hallere karşı kat'iyyen müsamaha etmezdi» (139).

«MEMLEKETİN KÜLTÜR SEVİYESİNİ YÜKSELTEN SULTAN HAMİD'DİR.»

Sultan İkinci Abdülhamid'in millî eğitime hizmeti büyüktür. Danişmend'in ifadesiyle: «Memleketin kültür seviyesini yükselten Sultan Hamid'dir» Bâzı tarih kitapları (!), Sultan Hamid aleyhine söylenenleri günümüzde de varsın

(138) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası. Mart 1951 nüshası.
(139) Bkz: Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri. İstanbul, 1968.

tekrar ededursun, biz şimdi yukarıdaki gerçek üzerinde durarak mühim bâzı şehâdeti nakledeceğiz. Evvelâ: **«Gayem Sultan Hamid'i olduğundan daha iyi değil, ancak olduğu gibi göstermektir»** diyen Ahmed Reşid (Rey) in yazdıklarını nakledelim. Bu zat'a göre: **«Sultan Hamid'in maarife düşmanlığı tıpkı hunhar bir zalim olması gibi şöhret-i kâzibedir** (haksız şöhrettir). Der ki, Ahmed Reşid Rey hâtırâtında :

«— Sultan Hamid'in tahta çıkışından saltanatının ilk yarısı sonuna kadar geçen on altı sene zarfında memleketimizde maarifçe hâsıl olan terakkinin ne kadar mühim olduğunu anlamak için, başka taraflarda başka düşüncelerle ihzar olunup zihinlerimize takılmış olan ezberleme fikirlerden tecerrüt ederek, keyfiyet ve kemmiyet itibariyle yukarıdaki iki tarih arasında maarifte ne fark olduğunu arayıp bulmak ve ona göre takdir ve hüküm etmek lâzımdır. Zira, Sultan Hamid'in maarife düşmanlığı da, tıpkı hunhar bir zalim olması gibi şöhret-i kâzibedir. Burada ufak bir istitrada müsaade isteyerek diyeceğim ki: Bu sözümün birçok zihinlerde gayrimeşrû olarak yerleşmiş ezberlemelerden en kuvvetlisiyle muarız bulacağını bildiğim için, şu satırları okuyacak olanların on dört sene kitabeti hizmetinde bulunduğum Pâdişahı müdafaa etmek istediğime hamletmelerini hiç uzak görmem. Fakat temin ederim ki, aradığım gaye, Sultan Hamid'i olduğundan daha iyi değil; ancak olduğu gibi göstermektir.

Kanaatıma ve maarif hakkındaki şu ifademe göre iddia ediyorum ki, Sultan Hamid'in kasden ve devamlı bu memleketi maariften mahrum bıraktığı hakkında her kimin olursa olsun düşünmeden bellediği basmakalıp fikir yanlıştır. Zikrettiğim iki tarih arasındaki fark, ciddi bir tetkik ile tayin edildikten sonra, kanaatımın doğruluğu tahakkuk ederse, ağızlarda dolaşan bu yanlış fikrin hakikat

namına iptal edilmesini; aksi tahakkuk ederse, dâvâmın asılsız olduğunun esbab-ı mucibesiyle beraber açıklanmasını, hakikatı aramayı sevenlerin himmetine havale ediyorum» (140).

Ahmet Reşid Rey'in ***«hakikatı aramayı sevenlerin*** **himmetine havale ettiği»** vazifeyi İsmail Hami Danişmend yerine getirmiş ve Abdülhamid'in maarif sahasındaki hizmetlerini bakınız nasıl sıralamıştır:

«Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Hukuk, Fen ve Edebiyyat kısımlarından mürekkep Darülfünun=Üniversite; Sanayi-i nefîse mektebi=Güzel Sanatlar Akademisi; Hendese-*i Mülkiyye=Yüksek Mühendis Mektebi*; Dâr-ül Muallimîn-i Âliye=Yüksek Muallim Mektebi; Maliye Mektebi, Ticaret Mektebi ve Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi gibi yüksek tahsil müesseselerinin hepsi Sultan Hamid devrinde kurulmuştur. Bunlardan başka Ticaret-i Bahriye, Orman ve Maâdin, Dilsiz ve A'ma mektebleriyle Dâr'ül-Muallimat ve Kız Sanayi mektepleri de onundur. Bilhassa garb tarzındaki ilk ve orta tahsilin hakikî müessisi Sultan Hamid'dir. Bütün vilâyetlerle sancakların çoğunda İ'dadîler/Liseler açtırıp bunlar için hususi binalar yaptırmış ve kazalarda Rüşdiyeler/Ortamektepler kurdurmuştur. Yalnız İstanbul'da açtırdığı liselerin sayısı altıdır. «İbtidâi» denilen ilkmektepleri köylere kadar sokan da odur. Rüşdiyye derecesinden itibaren yabancı dil tahsilinin mecburî tutulması da onun devrindedir. Bunlardan başka birçok vilâyetlerde Dâr-ül-muallîminler ve bâzı vilâyetlerde Hukuk Mektepleri/Fakülteleri açtırmıştır.

Kurduğu kültür müesseseleriyle binaların en mühimleri Müze-i Hümâyûn=Eski Eserler Müzesi; Askerî Müze,

(140) Bkz: Ahmed Reşid Rey. a.g.e.

Bâyezid Kütüphane-i Umumîsi, Yıldız Kütüphanesi ve Haydarpaşa Tıbbiyesi'dir. Kendi kesesinden yaptırdığı Şişli Etfâl Hastahanesi ile tesis masrafını kısmen tesviye ettiği Dâr-ülaceze, Yeni-Postahane, Çemberlitaş'da sonradan Maarif Nezâretine tahsis edilen Darülfünun binası ve bilhassa İstanbul'u susuzluktan kurtaran Hamidiye suyu hep onun eserleridir.

Bütün memlekette Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odaları Sultan Hamid zamanında kurulmuş, ilk defa olarak tahrir-i nüfus teşkilâtı yapılmış, Anadolu ve Rumeli demiryollarının büyük bir kısmı o zaman ikmâl edilmiş, Hicaz ve Basra telgraf hatları temdîd olunmuş, yolsuz Anadolu'da bir şose şebekesi vücuda getirilmiş, muhtelif şehirlerde atlı ve elektrikli tramvaylar ve rıhtımlar yapılmış, Feshâne Çini fabrikası açılmış ve bilhassa sırf İslâm âleminin ianesiyle Şam'dan Medine'ye kadar muazzam bir eser olan Hicaz demiryolu yapılıp işletilmiştir» (141).

Merhum İsmail Hami Danişmend'in saydığı kültür müesseselerinin Sultan İkinci Abdülhamid tarafından yaptırıldığı gerçeğine Ahmed Reşid Rey, Yılmaz Öztuna, Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu da katılırlar. Bu mevzuda Ahmed Reşid Rey: «Sultan Hamid, sui zan edildiği gibi, maarif-i garbiyeye husumet ve Türklerin Avrupa medeniyetinden mahrumiyetini iltizâm etseydi, çoğu o maarifin revaç ve intişarına hâdim olan saydığımız mekteplerin tesisine çalışmaz, bil'akis bunların kendi kendilerine teessüs etmelerini bile çekemezdi» derken, Yılmaz Öztuna : «**Sultan Hamid devri, hiçbir şeyin yapılamadığı bir devir değildir. Büyük bayındırlık ve kültür eserleri gerçekleştirilmiştir. Sultan Hamid'in mu-**

(141) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

halifleri bile, onun kurduğu mekteplerde okuyarak aydınlanmışlardır. Sultan Hamid, doğu ve batı kültürlerine hâkim, kalabalık bir nesil yetiştirmiş, maalesef bu nesil, başta Çanakkale olmak üzere, 1911'den 1922'ye kadar aralıksız devam eden savaşlarda harcanmıştır. Sultan Hamid, yalnız devlet bütçesinden değil, hazine-i hümâyûndan da milyarlar harcayarak büyük eserler yaptırmıştır. Yaptırdığı eserleri, açtığı müesseseleri burada saymak tamamen imkânsızdır» (142). demekte; merhum Ali Fuad Başgil ise. aynı gerçeğe şu satırlarla temas etmektedir : **«Otoriter olduğu kadar zekî ve basiretli bir Sultan olan İkinci Abdülhamid, kendini memleketin maarif bakımından kalkınmasına verdi. Yurdun her tarafına, başta ihzârî askerî mektepler olmak üzere, muhtelif dereceli mektepler açtı»** (143).

Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu Sultan İkinci Abdülhamid'le ilgili yazı serisinde :

«Memleketteki bugünkü bir çok yüksek okulların ve modern orta öğretim müesseselerinin **temelleri de hep Sultan İkinci Abdülhamid** devrinde atılmıştır.

Hattâ 1884'de kurulan **Şûrây-ı Devlet Maarif Dairesi'nde** Fransa maarifi örnek alınarak bir **Maarif Nizamnamesi** hazırlanmıştır ki, bunun başındaki gerekçe kısmı **Sadullah Paşa'nın** en değerli eserlerinden biridir.

İstanbul Erkek (1884) **Lisesine** ilâveten İstanbul'da 1885'de dört **İdadî**, yâni lise ve on yedi **Rüşdiye**, yâni ortaokul açılmış gene 1884'de vilâyetlerde açılan yüz on dokuz rüştiyeden başka, bir ertesi sene yirmi dört idadî'nin de temeli atılmıştı. Hattâ fazladan on beş idadînin daha yapımı kararlaştırılmıştı.

---

(142) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.
(143) Bkz: 27 Mayıs İhtilâli ve Sebebleri. İstanbul, 1966.

Böylece Sivas, Diyarıbekir, Erzurum, Van, Bitlis, Elâzığ gibi vilâyetlerde kurulan ve **Hamidiye Mektebi** ismini alan rüştiyelerin sayısı üç yüzü bulmuştu ki, buralarda yabancı dile kadar bir çok yenilikler öğretiliyordu. Köylerdeki **ibtidaî** ilkokullar ise, bunlara dahil değildi.

O devirde askerî okullarda okuyan öğrencilerin sayısı ise altı binden fazla idi ve bunlardan lâyık görülenler Avrupa'ya ikmal-i tahsile gönderiliyorlardı.

Gene bu devirde kurulan ve aşiret çocuklarını barındıran **Aşiret Mektepleri** de idadîler gibi beş senelik bir tahsil vermekte idiler.

Bu devirde bütün bu okullardan sonra birçok yüksek okul da kurulmuştur ki, onları da şöylece sıralayabiliriz.» (144) diyerek yukarıda İsmail Hami Danişmend'in saydığı yüksek okulları kaydetmektedir. «Mufassal Osmanlı Tarihi»nde de, Sultan Hamid'in maarif sahasındaki gayreti ele alınmakta ve **«oldukça geniş bir maarif teşkilâtı kurulduğu»** gerçeği kaydolunarak, yapılan demiryolu ve rıhtımlara da temas edilmektedir (145).

«Sultan İkinci Abdülhamid'in Doğu-Anadolu Politikası» adıyle bir kitap yazan Prof. Dr. Bayram Kodaman bu mühim tetkikinde **Aşiret Mektebi**'nden bahisle diyor ki :

«— Bu okulda her ne kadar eğitim ve öğretim yapılmakta ise de, kuruluş gayesi bakımından diğer devlet okullarından ayrılmaktaydı. Evvelâ, adından da anlaşılacağı gibi, halka açık bir okul olmayıp, sadece imparatorlukdaki aşiretlere mensup muteber kimselerin çocuklarına mahsus

---

(144) Bkz: **Tercüman gazetesi. 7 Nisan 1968 tarihli nüshası.**

(145) Bkz: **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cild: 6. İstanbul, 1972.

bir okuldu. Acaba niçin, belirli ve imtiyazlı bir zümreye hizmet eden bir Aşiret Mektebi'nin tesisine ihtiyaç duyuldu? Fazla teferruata inmeden bu sorunun cevabını kısaca vermeye çalışalım ve hemen bu okulun açılmasında siyasî, dinî ve idari sebeblerin rol oynadığını belirtelim.

Siyasî sebeb : Bilindiği gibi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda batılı büyük devletler, imparatorluk dışındaki İslâm cemiyetlerini siyasî ve ekonomik hâkimiyetleri altına almışlardı. Osmanlı devlet adamları emperyalist batı tehlikesinin imparatorluğa yaklaştığını seziyorlardı. Nitekim, Fransızlar Cezâyir'e, İngilizler Mısır'a, Ruslar Kars-Ardahan-Batum'a yerleşmişlerdi.

Bu durum karşısında, imparatorluktan diğer bâzı bölgelerin ayrılması mukadder gibi görünüyordu. Hususiyle milliyetçilik propagandası etkisinde kalabilecek imparatorluğun uzak ve İngiliz menfaatlerinin büyük olduğu Araplarla meskûn bölgeleri için tehlike mevcuttu. İşte, İkinci Abdülhamid bu tehlikeleri önlemek ve aşiretlerin yoğun ve hâkim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak maksadıyla Aşiret Mektebi'nin açılmasını faydalı buluyordu. Kısaca, aşiretlerden gelen çocukları Osmanlı yapmak ve böylece «İttihad-ı Osmaniyye» (Osmanlı Birliği) yi, yâni, «Osmanlılık» siyasetini gerçekleştirmek amacı güdülüyordu.

Dinî sebeb : Aşiret Mektebi'nin açılışında, Panislâmizm siyasetinin geliştirilmesinde ve teşkilâtlandırılmasında, İkinci Abdülhamid'in mühim bir denemesini görmek mümkündür. Bu okulu açmakla eğitim ve öğretim yoluyla halin ve geleceğin aşiret reislerini Hilâfet makamına ve saltanata bağlamak istemiştir. Bu fikrin gerçekleşmesi sonucunda büyük bir kısmı aşiret halinde yaşayan ve Arapça konuşan halk tek otorite olarak halifeyi tanımış ve ona ita-

at etmiş, dolayısıyle ülkede din birliği te'min edilmiş olacaktı. Böylece Hıristiyan batı karşısına daha kuvvetli bir devlet olarak çıkılacaktı.

İdarî sebeb : İkinci Abdülhamid'in merkeziyetçiliği adem-i merkeziyetçiliğe tercih ettiği ma'lûmdur. Hattâ devlet idaresinde merkeziyet sistemini ne derece ileri götürdüğüne dair misâller pek çoktur. Böyle aşırı denilebilecek merkeziyetçi siyaset güden bir pâdişahın, dağınık, devlet otoritesinden uzak, zaman zaman devlete karşı gelen, iç isyânlara ve karışıklıklara sebeb olan aşiretleri zabt ü rabt altına almak istemesi gayet tabiîdir. Aşiret Mektebi, İkinci Abdülhamid'in bu arzusunu bir dereceye kadar gerçekleştirecek niteliğe sahip bulunuyordu. Zira çocuklarını Aşiret Mektebi'ne yollayan reis ve ağalarının pâdişah ve halîfe olan İkinci Abdülhamid'in otoritesini tanıyacakları ve emirlerine itaat edecekleri âşikârdı.

Kısaca, İkinci Abdülhamid Aşiret Mektebi'ni açarak panislâmizm, Osmanlılık ve merkeziyetçilik siyasetini, eğitim yoluyla, Arap aşiretlerine de benimseteceğini ve böylece iç ve dış siyasette kuvvetleneceğini düşünüyordu» (146).

«Türk ve Dünya Asiklopedisi»nde ise, Sultan Hamid' in şahsiyyetinden bahisle, millî eğitime hizmeti mevzuunda deniliyor ki :

«— Eğitime önem verildi. Yüksek düzeyli çeşitli meslek okulları açıldı, eskileri genişletildi. Bunların amacı, gittikçe genişleyen ve teknikleşen kamu işlerinin yürütülmesinde çalışacak, nitelikli uzman-memurları yetiştirmek-

(146) Bkz: Şark Meselesi Işığı Altında İkinci Abdülhamid'in Doğu-Anadolu Politikası. İstanbul, 1983.

ti. Ayrıca, gerek bu okullara adam yetiştirmek, gerekse toplumun genel eğitim düzeyini yükseltmek ve kurulu düzene uygun bir biçimde şartlanmasını sağlamak üzere ilk ve orta öğretime de önem verildi.

Eğitim alanındaki gelişmelere koşut olarak, basılan kitap, dergi ve gazete sayısı, daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak denli artış gösterdi. Gerçi uygulanan yoğun sansür yüzünden yayınlar derin fikir tartışmalarına yer vermiyordu. Yine de bu yayın faaliyeti okuma alışkanlığının yayılmasına hizmet etti ve sınırlı bir çerçeve içinde de kalsa çağdaş bâzı gelişmeleri tanıttı» (147).

Sâmiha Ayverdi ise : «Padişah: **«Meclis'i kapattık; fakat mektepleri açacağız»** demiştir. Bu sözü ile de, irfansız ve bilgisiz hürriyetin kıymetli olmadığını, ancak cemiyetin fikir seviyesini yükselttikten sonra kütleyi, şuuruna vardığı bir hürriyete kavuşturmanın doğru olduğuna inandırmak istemiştir. Nitekim saltanatı boyunca, durmaksızın açtığı ilim ve irfan müesseseleri, memlekette kültür dâvâsına ne ölçüde ehemmiyet verdiğinin delilidir» diyerek açılan kültür yuvalarını saymakta ve ilâve etmektedir : **«bilhassa kaliteli hoca ve seviyeli talebe siyasetine verdiği ehemmiyet, İkinci Sultan Hamid'in unutulmaz muvaffakiyetleri arasındadır»** (148).

Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa da hâtırâtında, Pâdişahın, Mekteb-i Mülkiyye mezunlarına **«bir kıymet-i mahsusa verdiğini»**, her sene tevzi-i mükâfat merasimine saraydan bir Müşir ile bir Mâbeyn kâtibini göndererek, mektep mezunlarını saat gibi hediyelerle teşvik ettiğini», «hat-

(147) Bkz: Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi. 1. fasikül. İstanbul, 1983.

(148) Bkz: Türk Tarihinde Osmanlı Asırları. Cild: 3. İstanbul, 1981.

tâ mekâtib-i âliyyeden birinci ve ikincilikle mezun olanlara verilmek üzere ihdas etmiş olduğu altın ve gümüş maarif madalyasını ilk önce Mekteb-i Mülkiyye mezunlarına verdiğini kayıtla ilâve ediyor:

«— Kaymakam ve Mutasarrıf intihabına dair Babıâli'den gelen istizân tezkerelerine intihab olunan kimselerin tercüme-i-hal varakalarını rabtetmek usuldendi. Bir gün huzur-ı hümâyûnda böyle bir istizân tezkeresi okuyordum. İnhâ olunan zatın Mekteb-i Mülkiyye'den mezun olmadığı tercüme-i-hal varakasından anlaşılmıştı. Sultan Hamid tezkereyi reddetti ve salonda bulunan bir masayı göstererek şu sözleri söyledi: «Mekteb-i Mülkiyye'nin nizâmnâmesini ben bu masa üzerinde dikte ettirerek Sait Paşa'ya yazdırmıştım. Bu mektepten çıkanları daima teşvik ederim. Mülkiyye mezunlarının terakki etmelerini isterim. Eskiden Kaymakamlıklara ağalardan tayin olunurdu. Şimdi ise bu işlerde Mülkiyye mezunları bulunuyor» (149).

Mekteb-i Mülkiyye'nin Abdülhamid Hân'ın iltifatına mazhar olmuş kültür müesseselerinden biri olduğu gerçeğine Ahmed Reşid Rey de temas etmekte ve «Memleketi cehl içinde boğmak isteyen bir adam, ne böyle bir mektep tesis eder, ne de — faraza yanılıp tesis etse bile — tedrisatın muvaffakiyeti için mütemadiyen bu derece itina ederdi» deyip, Mekteb-i Mülkiyye'nin daha sonraki yıllarda ne hale geldiğinden bahisle şunları yazmaktadır:

«Meşrutiyet ilân olundu, sonra Sultan Hamid de hal' edildi. Gazetelerde ıslahat-ı umumiyye ve bu meyanda maarifin terakkisi için sütun sütun yazılar yazıldı; her zaman olduğu gibi, «şöyle olacak, böyle yapılacak; oluyor,

(149) Bkz: Tahsin Paşa, a.g.e.

Sultan İkinci Abdülhamid'in milli eğitime hizmeti büyüktür.

yapılıyor» yolunda bol bol va'dler sarfedildi. Hattâ, «oldu, yapıldı» denildiği de işitildi. Lâkin, Meşrutiyeti kazandığımızın üçüncü veya dördüncü senesinde bir gün, o sırada Maarif Nâzırı olan Abdurrahman Şeref Efendi'ye, Mekteb-i Mülkiyye'nin ne halde olduğunu bilmünasebe sordum. «Sizin talebeliğiniz zamanındaki hali şöyle bir tarafa bırakalım, mektebi Haşim Paşa'nın Maarif Nâzırlığı esnasındaki mertebesine yükseltmek için belki yirmi sene çalışmak lâzım» dedi. **Maaarifin terakkisine mâni gibi gösterilen Pâdişah zail olduğu halde, memnu avdet etmemiş, bil'akis daha ziyade uzaklaşmış demekti!..»** (150).

SULTAN HAMİD'İN TÜRKÇECİLİĞİ.

Sultan İkinci Abdülhamid'in millî eğitime hizmeti mevzuunda üç gerçek daha nakledeceğiz. Bu üç gerçekten ilkini Nihad Sami Banarlı'dan okuyalım. Bu zat «Sultan Hamid'in Türkçeciliği» başlığı altında diyor ki:

«— Sultan Abdülhamid'in Türkçeciliği hakkındaki ilk mühim vesikayı merhum Prof. Fuad Köprülü neşr etmişti. Fuad Köprülüye Bursalı Tahir Bey'in verdiği bu vesika, 7 Mayıs 1310 (18 Mayıs 1894) tarihlidir. O zaman Manastır İdadîsine gönderilmiş bir tamim mahiyetindeki bu vesikanın, şüphesiz diğer bütün idadîlere de gönderilmiş olması lâzım gelir. Yine bu tamimin Sultan Abdülhamid'in re'yi, tasvibi, hattâ emriyle gönderilmiş olması icab eder. Fuad Bey, bu vesikayı neşrederken ihtiyatlı davranarak, **«Benim bildiğime göre, Maarif hayatında bu hususta yapılmış ilk resmî teşebbüs budur.** Tarihi ehemmiyetine mebni bu vesikayı aynen burada naklediyorum» demiştir.

(150) Bkz: Ahmed Reşid Rey. a.g.e.

Biz, işte burada, bu tamimin, Sultan Abdülhamid'in emri ve tasvibiyle gönderildiğini ve lisanın daha çok Türkçeleşmesi hususunda ısrar edildiğini meydana çıkaran, ikinci bir vesika neşredeceğiz. Fakat mevzuumuzu bütünlemesi ve aydınlatması bakımından önce birinci tamimi buraya, lisanım sadeleştirerek naklediyoruz.»

Vesikayı nakleden Banarlı devamla diyor ki:

«— Görülüyor ki, Sultan Abdülhamid saltanatının on sekiz senelik tecrübesinden sonra çıkarılan bu tamimdeki dil anlayışı, çok şuurlu ve millîdir. Tamimde öteden beri dilimizde yabancı kalmış Arabi ve Fârisî kelimelerle, Türkçeye yeniden sokulmaya çalışılan bu türlü alışılmamış sözlerin, bilhassa mekteplerimizde kullanılmaması tavsiye ediliyor. Bunların yerine, aynı sözlerin halk dilinde yaşayan Türkçe karşılıklarının konulması isteniyor.

Anlaşılıyor ki, bu tedbir, mekteplerimizde okuyan Türk çocuklarının kısa zamanda okuduklarını anlar hale gelmeleri maksadıyledir.

Bilindiği gibi, Sultan Abdülhamid, bizzat açtığı Meclis-i Mes'ûsân'daki Türk mensublarının ilmî ve fikrî kifayetsizliklerinden doğacak tehlikeyi sezmiş, bu Meclis'i kapatmış ve derhal geniş ölçüde maarif faaliyetine girişerek, Türkiye'de çok sayıda orta ve yüksek dereceli, kaliteli mektepler açtırmıştı. Bu faaliyetinin tek gayesi, mekteplerden tam manâsıyle münevver mezunlar yetiştirerek, memleketi onlar vasıtasıyle uyandırıp kurtarmak olabilirdi!

Nitekim Sultan Hamid, bu gayeye varmak için, her şeyden önce Türkçenin ıslahı gerektiğini düşünmüş ve yukarıdaki tamiminin arkasından daha da ileri giderek Türk tarihinde ilk defa, halk dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin, resmî kanallar vasıtasıyle toplanmasını emretmiştir.

Bu tebliğin sureti elimizde yoktur. Fakat verilen emrin ne netice alındığını soruşturan bir istifsar (sorup anlama) tezkeresine zamanın Maarif Nâzırı Zühdü Paşa'nın verdiği cevabın müsveddesi, şimdi elimizdedir. Vesikada söylenen sözler şunlardır:»

24 Eylül 1310 (6 Ekim 1894) tarihli vesikayı nakleden Nihad Sami Banarlı, bu vesikadaki gerçekleri şöyle sıralıyor:

«Birinci vesika gibi, sadeleştirerek yazmaya lüzum görmediğimiz bu ikinci vesikadan anlaşılacak hakikatlar şöyledir:

1) Sultan Abdülhamid zamanında ve 1894'den önce Türkiye'de rüşdiyye ve idadi hocalarına, dilimize yabancı kalmış Arabî ve Farisî kelimelerin yerine konulmak üzere halk dilinde yaşayan Türkçe kelimeleri toplama vazifesi verilmiştir.

2) Daha mühim olarak Sultan Abdülhamid, dil işinin ancak ilim cemiyetleri kurulmak suretiyle yürütülebileceğini şuurla idrak ederek, dilin ıslahı hususunda evvelce teşekkül etmiş bir cemiyetin nasıl kurulduğu ve ne iş gördüğü hakkında devrin Maarif Nezâreti'nden malûmat istemiştir.

3) 1894'de halk dilinde yaşayan kelimeleri toplama işi ile, Anadolu'da bulunan orta ve lise seviyesindeki mektep muallimlerinin vazifelendirilmesi için Babıâli'den Maarif Nezâreti'ne gönderilen tezkereye Nezâret, bütün teşkilâtına, hiç bir program, hattâ hiç bir söz ilâve etmeksizin bu tezkereyi tamimle iktifa etmiştir.

Belki de bu yüzden olacak ki, aradan iki ay geçtiği halde hiçbir vilâyetten, hiç bir vazifeli, bu mühim vazifeyi benimseyip Nezârete herhangi bir cevap göndermemiştir.

4) Çünkü zamanın Maarif Nâzırı Zühdü Paşa'ya göre esasen maarifperver bir hükümdar olan Sultan Abdülhamid devrinde Türk dili kendiliğinden mükemmelleşmeğe başlamış olup, bunun için bir takım yüksek cemiyetler kurmağa lüzum yoktur (!).

Görülüyor ki, son asırlar Osmanlı hükümdarlarının bir ıslahat talihsizliği daha, bu mevzuda tekerrür etmiştir: Sultan Abdülhamid'in geniş çapta, milli ve şuurlu bir dil ıslahına, devrin mektep hocalarından, Maarif Nâzırı'na kadar hiç kimse ciddî şekilde sarılmamış ve bu güzel teşebbüs Babıâli'nin ısrarlı tamimlerine rağmen bu yüzden akîm kalmıştır.

Sultan Abdülhamid'in, bu çok milli ve vatanperver teşebbüsüne lâyık olduğu ehemmiyeti vermeyen Maarif Nâzırı Zühdü Paşa, maalesef, kendi yazısı ve kendi imzasıyle, kendisi hakkında çok menfi bir rapor bırakmış bulunuyor. Dilin sadeleşmesi için bir hükümdar tarafından girişilen ve devrin Sadrâzamı tarafından ısrarla desteklenen bir teşebbüse, hem de bir Maarif Nâzırının gereken ehemmiyeti vermemesi, çok acı ve basiretsiz bir harekettir.

O kadar ki, o devirde, Türkiye'de ilim henüz çok ciddi iken girişilen bu teşebbüs eğer bir dil ıslahı hareketi haline gelebilseydi, Türkçemiz bugünkü buhrandan bu ölçüçüde zararlı çıkmayacaktı» (151).

Nihad Sami Banarlı'nın bu mühim makalesini nakilden sonra, bir hususu daha belirtelim: Midhat Paşa, 1876 yılında hazırlanan Kanun-u Esâsi'ye (Anayasa'ya), İmparatorluk dahilindeki milletlerin resmen kendi dilleriyle konuşabilmeleri hakkında bir madde koydurmuşsa da, Sultan Hamid buna kat'iyyen müsaade etmemiş ve o maddeyi

(151) Bkz: Hayat Tarih Mecmuası. Aralık 1967 nüshası.

Anayasa metninden çıkartıp atarak resmî dilin Türkçe olduğunu Anayasa teminatı altına almıştır!. Dil mevzuunda Sultan Hamid'in bir gayreti daha vardır, onu da kaydedelim: İran hükümeti 1900 yıllarında Azerbaycan'daki Türk mekteplerinde Türkçe tedrisatı yasak etmişti. Bu Türkçe yasağının devam ettiği günlerde İran Şahı Muzaffereddin resmî ziyaretle İstanbul'a gelmiş, bu ziyaretten faydalanan Sultan Hamid, Azerbaycan'daki Türkçe yasağının kaldırılması, Türk mekteplerinde Türkçe tedrisat yapılması hususunda İran Şahını ikna etmiş ve Muzaffereddin Şah daha memleketine dönmeden İran Maarif Nezâretine çektiği telgrafla Türkçe yasağının kaldırılmasını emretmiş, böylece Azerbaycan'da Türkçe tedrisat Sultan Hamid'in gayretiyle te'min edilmiştir (152).

SULTAN HAMİD'İN WASHİNGTON KONGRE KÜTÜPHÂNESİNE HEDİYESİ

Sultan İkinci Abdülhamid'in 1893'de Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphânesine gönderdiği otuz altı adet albüm, Pâdişahın şahsiyyetini tesbit bakımından mühimdir. Sultan Hamid'in millî eğitime yaptığı hizmet mevzuunda nakledeceğimiz ikinci gerçek budur. Sara Korle yazıyor :

«— Washington'a gittiğim zaman Kongre Kütüphânesi'nin Yakın ve Uzakdoğu bölümünün idarecilerinden biri olan Bodurgil'le görüştüm. İstanbul'daki Robert Koleji'nden mezun olan Bodurgil, on yıl evvel Amerika'ya gelmiş ve Kongre Kütüphânesi'nde çalışmaya başlamış. Bay Bodurgil bana yeni yeni ufuklar açtı. Beraberce kütüphaneyi

(152) Muzaffereddin Şahın telgrafı, 29 Teşrinievvel Ekim 1900 Pazartesi günkü İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır.

gezdik. Türkiye'ye aid zengin koleksiyonları gördük. Türkçe eserler bakımından hakikaten zengin olan bölümden bahsetmeden evvel Millî Kongre Kütüphanesi'ni anlatmak isterim.

İlk kütüphane 1800 yılında Washington'da Kongre binasında kurulmuştu. 1897 yılında, kütüphane, o zaman arazisi ile yedi milyon dolara mal olan bir binaya taşınmıştır. 1939 yılında da dokuz milyon dolara mal olan beş katlı ek bir bina yapılmıştır. Kütüphâne, Kongre ve hükümet üyelerinin yanısıra halka da açıktır. Muazzam bir basılı kitap, elyazması, nota, harita ve mikrofilim koleksiyonuna sahip olan ve içerisinde dünyanın her yanından toplama eserler bulunan kütüphanede konferanslar, konserler verilir.

Bu kütüphânenin Türkiye'ye aid bölümünde eski veya yeni, kayda değer bütün önemli eserler, gündelik gazetelerin bâzıları, hattâ Resmi Gazete bile mevcuttur. Bunların çoğu mikrofilim üzerine tesbit edilmiştir. En kıymetli ve en eski eserler, daima belirli bir ısıda tutulan özel hava tertibatlı odalarda muhafaza edilmektedir.

Kütüphânede en ilgi çeken koleksiyonlardan biri de, kırmızı deri kaplı, üzerleri altın yaldız kakmalı otuz altı tane albüm. Bu büyük boy albümlerin her birinin kapaklarında bir tarafında İkinci Abdülhamid'in tuğrası ve **«Es-Sultân İbni's-Sultâni's-Sultan El-Gaazi Abdülhamid Hân-ı Sânî Hazretlerinin taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden, Memâlik-i Müctema-i Amerika Kütüphâne-i Millîsi'ne ihdâ buyurulmuştur. 1310»** yazılıdır.

Albümlerin öbür kapağında ise, Osmanlı armaşı ve aynı yazının İngilizceye tercümesi vardır. Tarih olarak da 1310'un karşılığı 1893 yazılıdır. Bütün bunlar altın kakmalıdır.

Sultan Hamid'in Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne hediye ettiği albümlerden birinin kapağının bir yüzü.

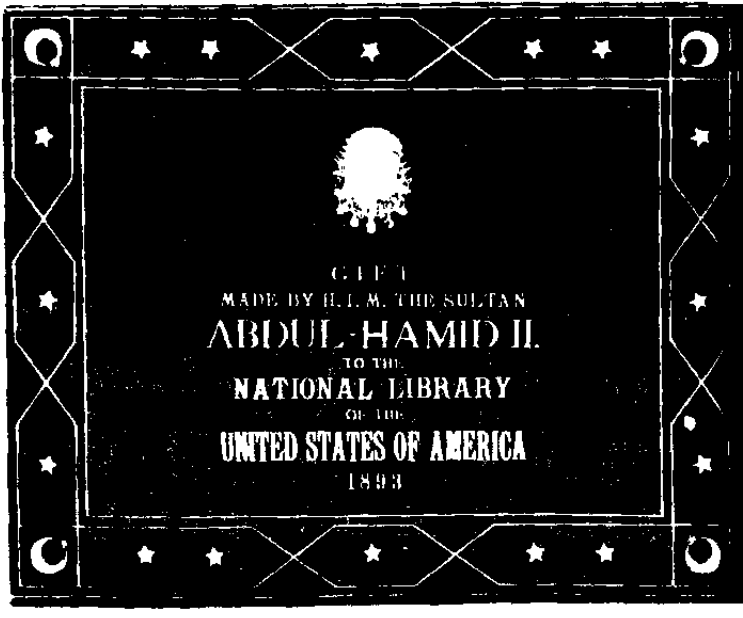
Bu albümler, Osmanlı İmparatorluğu'nun «hasta adam» diye isimlendirildiği ve çeşitli aleyhte propagandaların yapıldığı bir zamanda Sultan Hamid'in emri ile hazırlanmış, Türkiye'deki eğitim, sağlık, sanat, askerlik ve diğer çeşitli alanlarda yapılanlar fotoğraflarla tesbit edilmiştir. Basın ateşeliği, turizm temsilcilikleri henüz kurulmamış olduğu için Türkiye'de olup bitenleri dışarıya anlatmak üzere bu usule başvurulmuştur.

Albümlerin her birinde yirmi ilâ kırk arası büyük boyda fotoğraflar mevcuttur. Resimleri, o zamanın ünlü

fotoğrafçılarından Abdullah Kardeşler ve Febüs, birkaç tanesini de Kurmay Albay Ali Rıza Bey çekmiştir.

Albümlerde Harbiye Mektebi, Galatasaray Lisesi, Topkapı Sarayı, sûrlar, çeşitli büyük camilerimizin dış ve iç resimleri, hattâ plânları, büyük şehirlerden manzaralar, Tersâne, Donanma ve kışlalar vardır.

Bunların yanında, o zaman imparatorluğun birer parçası olan Halep, Beyrut, Şam, Rodos, Manastır'daki ilk ve ortaokullar, hastaneler, garnizonlar ve diğer çeşitli manzaralar da tesbit edilmiş.

Sultan Hamid'in Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne hediye ettiği albümlerin diğer yüzündeki İngilizce yazı.

Bin iki yüz'den fazla fotoğrafın bulunduğu bu albümlerde, binalarıyla, sokaklarıyla, kıyafetleriyle hattâ gelenekleriyle yakın tarihimiz canlanmaktadır.

Öğrendiğime göre, Türkiye tarihini tetkik eden kimseler için bu, baha biçilmez bir menbadır, pek çok profesör ve öğrenci bundan istifade etmektedir» (153).

TIP İLMİNE HİZMETİ

Sultan İkinci Abdülhamid'in millî eğitime hizmeti mevzuunda nakledeceğimiz üçüncü gerçek, sağlıkla, sıhhatle ilgili olup, Tıp ilmine ne derece ehemmiyet verdiğine dairdir. Dr. Osman Şevki Uludağ yazıyor:

«— Kolera yine Mısır'dan atlayarak İzmir'de yayılmıştı. Oradan memleketin başka taraflarına ve İstanbul'a bulaşmıştı. İstanbul doktorları arasında koleraya tanıyanlar çoktu. Ancak, sarayda bulunan doktorlar kolera bahsinde ikiye ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmı, hastalığın kolera olmadığını Pâdişaha söylüyordu. Saray mensubu doktorlar arasında «mikrop»a inanmıyanlar vardı. Bunlar Pâdişaha yakın bulunmalarından istifade ederek fikirlerini yayıyorlardı ve bu yüzden mücadele tedbirleri alınamıyordu.

Bizzat Pâdişah Abdülhamid, sarayın çeşme ve musluklarından aldığı sularla muhtelif şişeleri doldurarak ayrı ayrı kimyagerlere gönderiyordu. Aldığı raporları karşılaştırınca muhtelif ayrılıklar görüyordu. Bütün bunlar onun vehmini artırdıkça artırıyordu. Bir taraftan hekimlerin birbirini tutmayan sözleri, bir taraftan ölümlerin artışı

(153) Bkz: Hayat Tarih Mecmuası. Haziran 1970 nüshası.

Sultan Hamid'i pek sinirlendirmişti. Pâdişaha en yakın bulunan hekimler sadece onun vehmini gidermek için sözler söylüyorlardı.

Celâl Muhtar (Özden), o vakit hastalığın kolera olduğunu celâdetle söyleyen ve bu hususta en ileri giden bir zattır. Bu zât, dâvâsı tahakkuk etmediği takdirde her türlü fedakârlığa razı olduğunu söylerken, sarayda ona dudak bükenler vardı.

Pâdişah, birbirine aykırı olan hekim fikirleri arasında şaşırmış olmakla beraber, Celâl Muhtar'ın iddiasına kıymet verdi ve işi ecnebi mütehassıslara bırakmayı kararlaştırdı. Pastör'le muhabereye geçti, ondan yardım istedi. Daha evvel Pastör Müessesesinin kurulması için on bin altın gönderen Türkiye, Pastör tarafından seviliyordu. Pâdişah da, ona ayrıca birinci rütbeden murassa Osmani nişanı göndermişti. *Pastör, Pâdişahın müracaatı üzerine* kendi adamlarından en değerlisi olan Şantimes'i İstanbul'a gönderdi ve onun sayesinde hastalığın kolera olduğunu öğrenince tavsiyelerini tatbik etti. Az zamanda kolera mağlup oldu.

Abdülhamid sıhhat meselelerinde bu memlekete çok büyük hizmet etmiştir. Baş düşmanları arasında Tıbbiyeliler bulunmakla beraber, o, Tıbbiye'ye hizmet etmekten geri durmamıştır. Abdülhamid, eline geçirdiği Şantimes'i iltifatlara boğmuştur. Ona hediyeler, ihsanlar vermiştir. Hattâ ona Bâlâ rütbesi bile tevcih etmiştir.

Pâdişah Abdülhamid, ortaklıkta kolera hafifleyince, artık işlerin yoluna girdiğini gören Şantimes'e daha çok vaadlerde bulunarak Türkiye'de kalmasını istemiş, fakat o, Paris'de yapacağı işler olduğundan bahsederek dönmekte ısrar etmiştir. Bunun üzerine Pâdişah yine bizzat Pastör'e müracaat ederek Şantimes'i Türkiye'ye vermesini istemiş, Pastör'den de, onu kendisinden istememesini, sağ kolundan mahrum edilmemesini rica ederek, Türkiye için

onun kadar faydalı olabilecek bir hekim seçip göndereceği vaadini alınca, artık ısrardan vazgeçmiştir. Meşhur Nikol' ün Türkiye'ye gelip yerleşmesi ve uzun müddet çalışması bu hâdisenin eseridir ki, Türkiye, bakteriyoloji ilmini ona borçludur» (154).

Sultan Hamid'in millî eğitime hizmet bahsini onun hâtırâtından alacağımız birkaç satırla tamamlayalım. Diyor ki, Sultan İkinci Abdülhamid :

«— Ah!. Beni edebiyata düşman zan ve böyle ilân ederlerdi! Hayır!. Ben edebiyatın değil, edepsizliğin ve edebsizlerin düşmanı idim.

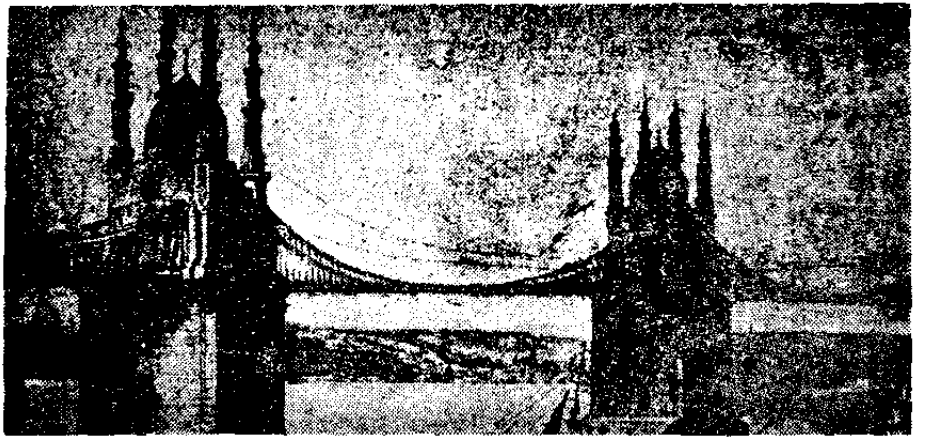
Ziya Bey'i (Paşa'yı) vezâretle İstanbul'dan teb'id etmeğe beni sevketmiş olan kuvvet, efkâr-ı umumiyye değil; onun ilm ü fazlına hürmetim idi.

Ben edebiyata düşman olsaydım Kemal Bey'e (Namık Kemal'e), vefatı gününe kadar kesemden maaş vermez ve oğlunu (Ali Ekrem) hizmetime almazdım. Ben edebiyata düşman olsaydım, Ekrem ve Ebüziyya Beylerin o kadar cevr ü nazını çekmezdim. Ben edebiyata düşman olsaydım, Abdülhak Hâmid Bey'i dolgun maaşlarla terfih ettikten başka, arasıra borçlarını da vermek gibi hayırhahlıklarda bulunmazdım (155). Ben edebiyata ve fen-ni tarihe düş-

---

(154) Bkz: Vakit Gazetesi 1 Kasım 1947 tarihli sayısı.

(155) Namık Kemal'in Hazine-i Hassa'dan, yâni, Pâdişah'tan ayda elli altın aldığı ve oğlu Ali Ekrem'in Mâbeyn kâtipliğine getirilmesi dolayısıyle Sultan Hamid'e çektiği teşekkür telgrafı ile Şair-i-a'zam Abdülhak Hâmid'in Pâdişah' tan «sadaka-i seniyye istirhamı», yâni, para istediği ve Ebüzziya Tevfik Bey'in Bakırköyü'nde yaptırdığı köşkün yanındaki arsanın Hazine-i Hassa, yâni, Pâdişah'ın parasıyle ahnıvermesi, ayrıca köşkün ihtiyaçları için para istediğine dair mektupları «Tarih Dünyası» dergisinin Nisan 1950 nüshasında yayınlanmıştır. M.M.

Sultan İkinci Abdülhamid, saltanatı boyunca yaptırıp hizmete açtığı çeşitli kültür müesseseleri yanısıra, Hicaz demiryolundan başka Anadolu ve Rumeli demiryollarının büyük bir kısmını tamamlamış, geniş bir şose şebekesi döşetmiş, telgraf hatları genişletilmiş, rıhtımlar yaptırmış, bu arada BOĞAZ KÖPRÜSÜ inşâsını düşünüp plân ve projesini hazırlatmış, ancak tahttan indirilmesiyle bu proje tatbik edilememiştir!. Yukarıda Sultan Hamid'in yaptırmayı düşündüğü Boğaz Köprüsünün resmi görülüyor

man olsaydım bir aralık taç ü tahtımla da uğraşmak istemiş olan Murad Bey'in (Mizancı Murad) ın her münasebetsizliğine katlanarak, saltanatımın son demine kadar tam maaşla hizmet-i devlette kalmasına kail olmazdım. Hayır!. Tekrar ederim ki, ben üdebânın hakikî müşfik bir dostu idim. Eğer onlara düşman olsaydım, benim de sokak ortalarında edib ve muharrir öldürecek adamlarım yok değildi» (156).

ORDU

Sultan İkinci Abdülhamid'in orduyu ve bilhassa donanmayı çok ihmal ettiği yazılıp söylenirse de, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, bu yazılıp söylenenlerin aksini iddia ile: «Mekteb-i Harbiye'ye Almanya'dan muktedir muallimler getirildiği gibi, tevsi-i malûmat için Almanya'ya genç zabitler gönderildi. Yeni silâhlar alındı. Bu suretle kuvve-i berriyenin (Kara kuvvetlerinin) tanzim ve terakkisine itina edildi» der (157). İsmail Hami Danişmend'e göre ise : «Sultan Hamid'in askerî ıslahatı çok mühimdir. Bunun için Almanya'dan muallimlerle mütehassıslar getirtmiş, Alman ordusunda tecrübe görmek veyahut ikmâl-i tahsil etmek üzere zabitler göndermiş, askerî Rüşdiyyeler ve İdâdîler açtırmış ve Türk ordusunu yeni silâhlarla techiz etmiştir» (158). Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu da aynı mevzua temasla «Hünkârın bu alandaki gayreti»ni şöyle sıralalamaktadır: «Bir milyonluk bir insan kuvvetini temsil eden yedi ordunun bakımı, Harbiye'de Kurmay sı-

(156) Bkz: Abdülhamid'in Hatıra Defteri. İstanbul. 1960.
(157) Bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal. a.g.e.
(158) Bkz: İsmail Hami Danişmend, a.g.e.

nıfının ihdası, ordunun mükerrer ateşli mavzer tüfekleriyle techizi, hep bu devrin eseridir. Hattâ, büyük borçlara ve bütçe açığına rağmen, yüz yirmi bin tonilatoya yakın yüz küsur parçalık zırhlı veya ahşab büyük bir donanmanın muhafazasına ve dokuz harb limanının bakımına çalışmak, askerî dikimevleri, feshâneler, tophaneler, tersâneler gibi tesisler kurmak, birçok şehirlerde kışlalar yaptırmak Hünkârın bu alandaki gayretinin birer parçasıdır» (159).

«Pâdişahın orduya olan hizmeti de çok dikkate şayandır. Almanya'dan getirttiği mütehassıs hocalar nezaretinde yetişen zabitler ve Avrupa'ya gönderdiği talebe, açtırdığı Askerî Rüşdiye'lerle garb tekniği üzere tensik ve ikmal edilmiş bir ordunun hazırlanmasına bilhassa ehemmiyet vermiştir» diyen Sâmiha Ayverdi, hakkında çok söz edilen donanmadan bahisle şunları yazıyor: «Pâdişahın affedilmez ve te'vil götürmez günahlarından biri olarak, o günden bugüne intikal eden kararlarından biri, donanmayı toptan ve mühimmattan tecrit ederek Haliç'e çekip işe yaramaz hâle getirmiş olmasıdır.

Gerçekten de hâdise, dış yüzü ile bir millî fâcia manzarası arzeder. Acabâ bu kararın bir iç yüzü de var mıdır?. Böyle bir ihtimalin üstünde durmak, varsa, Pâdişahın günahını temizlemez. *Ama yoksa, bir tarihî gerçek üstüne* soru işareti çekebilir.

Tarih, böyle bir suali de sormak zorundadır. Zira İkinci Sultan Abdülhamid gibi, memleketin üstüne titreyen bir hükümdarın, görünüşte hatânın ta kendisi olan bu türlü bir karara gitmiş olmasını, keyfî ve şahsî bir sebeple bağlamakta elbette titiz davranmak mecburiyetindedir.

---

(159) Bkz: Bkz: Tercüman gazetesi. 7 Nisan 1968 sayısı.

Sultan Hamid devrinde ordunun iki ünlü sîması

Rıza Paşa

Edhem Paşa

Söylendiği gibi, Sultan Abdülaziz'in hal'i hâdisesini deniz kuvvetlerinin desteklemiş olması mı, Pâdişahı donanmayı fedâ etmeğe sevketmişti?. Sultan İkinci Abdülhamid, amcasına revâ görülen muameleden, bir ferd olarak, teessür duymuş olsa dahi, devletin mes'ul ve mutlak idarecisi olarak, bu türlü bir karara gitmeğe asla haklı sayılamazdı. Şu halde, bu noktada da son sözü tarihe bırakmak yerinde olur» (160).

Sultan Hamid'in donanma hakkındaki görüşünü nakletmeden evvel, askerî ıslahat mevzuunda Atsız'ın yazdıklarını da okuyalım:

«— Osmanlı ordusunu o zamanın en mükemmel silahlarıyle, meselâ mavzer tüfekleriyle silâhlandırdı. Denizci devletlerin ve Rusların denizden yapmaları melhuz taarruzlarına karşı İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını tahkim etti. Mükemmel Kurmaylar yetiştirdi. Sultan Aziz'in Rusla'la çarpışıp Kırım'ı kurtarmak için hazırladığı donanma, denizcilik tekniğinin gelişmesi karşısında değerini kaybetmişti. Sekiz on mil giden gemilerle artık iş görülemezdi. Bunları kadro dışı ederek iki zırhlı ile iki kruvazör aldı» (161).

«İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile bâzı kalelerin tahkim edildiği ve 1915'de Çanakkale'nin Sultan Hamid devri istihkâmları sayesinde kendini savunabildiği» gerçeğini Yılmaz Öztuna da yazmakta ve donanmanın durumunu şöyle anlatmaktadır:

«— Donanma, Sultan Aziz tahttan indirildiğinde, yeryüzünde üçüncü idi. Hattâ ikinci sayılan Fransız donanma-

(160) Bkz: Türk Tarihinde Osmanlı Asırları. Cild: 3. İstanbul, 1981.
(161) Bkz: Türk Ülküsü, 1958.

sından da daha yeniydi. 93 mağlubiyetinden sonra, devlet çok ağır tazminat da yüklendiği için, böyle bir donanmayı, daima yenileyerek seviyesini muhafaza etmek, artık Türkiye için imkânsızdı. İngilizler ve Almanya'nın bu uğurda milyarlar harcadıkları bir devirde Türkiye'nin aynı şeyi yapması, ancak çılgınlık olabilir ve Sultan Aziz'inki gibi, devletin malî iflâsı ile neticelenirdi. Bununla beraber Sultan Hamid, yeni kruvazörler (Hamidiye, Mecidiye v.s.) aldığı gibi, hattâ iki denizaltı da satın aldı. Bahriye mekteplerinin, devrinde daha geliştiği de inkâr edilemez» ((162).

Sultan Abdülhamid ise, donanmanın durumundan bahisle: «Bu muharebe (93 Harbi), donanmanın sayı üstünlüğüne rağmen bir iş göremediğini de ayrıca ortaya koymuştur. Çünkü bizim gemilerimizin hemen hepsinde İngiliz çarkçıbaşıları vardı. Bu, donanma İngilizlerin elindeydi demektir. Bu çarkçıbaşıların bâzılarını savaşın başında değiştirmek istediğimiz zaman, İngiltere Elçisi saraya koşmuş ve bu teşebbüsün İngiltere'ye itimadımız olmadığı biçimde yorumlanacağını açıkça söylemekten çekinmemiştir. Öyleyse, bir donanmamız yok demekti. Çünkü bu donanma, hem Fransızlarla İngilizleri bize düşman ediyor, hem savaşta bir işe yaramıyordu. Faydası olmayan, fakat mazarratı olan bir şeyi muhafaza etmek aklın icabı dışındadır. Donanmayı Haliç'e çektirdim ve böylece Fransız ve İngilizlere, Akdeniz'de kendileri ile boy ölçüşmeye niyetimiz olmadığını anlatmış oldum. Gerçekten bu tedbir uzun süre İngilizleri ve Fransızları bizimle uğraşmaktan uzak tutmuştur.

Buna karşılık ordunun yeni silâhlarla donanmasına ve yeni harb sanatına uygun hazırlanmasına hız verdim,

(162) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

büyük bir asker olan Wander Goltz'u İstanbul'a getirdim. Yarın kopacağım umduğum ve beklediğim savaşta denizlere hâkim devletle bir olursam, ordularım onun işine yarayacak, donanması da benim işimi kolaylaştıracaktı ve üstelik elimde dövüştüğüm milletin harb oyunlarını çok iyi bilen bir ordum olacaktı» diyor ve ilâve ediyor: «Abdülaziz Hân'ın tahttan indirilmesinde donanma işe karıştı da, onun için Abdülhamid donanmayı battal etti derler, yalandır. Ben bir Pâdişahın iki parça gemi ile tahttan düşmeyeceğini herkesten fazla bilirim. Biraderim Murad'ı tahttan indirdikleri zaman ortada gemi mi vardı, top mu?. Bu cehaleti bana yakıştıranlar, sadece kendi cehaletlerini ortaya koymuş olurlar» (163).

Nizameddin Nazif Tepedelenlioğlu ise Sultan Hamid'in ordu politikasına temasla diyor ki: «Ordu politikasında Abdülhamid gayet realistti. Silâhlı kuvvetlerin sadakatine körükörüne güvenmiyordu. Silahlı kuvvetlerin nabzını devamlı surette tutuyor, en ufak bir heyecanı önlüyor, normal hararetin yükselmesine imkân bırakmıyordu. Ne bir kışla koğuşu, ne bir karakol, ne bir bölük, günün ve gecenin herhangi bir saâtinde «Yıldız» kontrolü dışında kalabiliyordu. Payitahtı ve sarayı ise yalnız İkinci Fırka'ya emanet etmekteydi.

Kadro ve ateş kudreti bakımından diğer fırkalardan (tümenlerden) çok üstün olan İkinci Fırka'nın kuruluşu da pek ince hesaplara dayanıyordu: İkinci Tümen bir millî bütün değildi. İmparatorluğun şu beş çeşit Müslüman kavminden kurulmuştu: Türk, Kürt, Arnavut, Çerkes, Arap!.

Subayları da ayrı ayrı kanlardandı. Böylelikle tümenin bütün kadrosu ile herhangi bir «sadakatsizliğe» kalkışması önleniyordu» (164).

---

(163) Bkz: Abdülhamid'in Hatıra Defteri. İstanbul, 1975
(164) Bkz: Ordu ve Politika. İstanbul, 1967.

MÜSRİF DEĞİLDİ.

Sultan İkinci Abdülhamid tahttan indirilirken alınan fetvâda - ileride görüleceği gibi - nice yalan ve iftira yanısıra Pâdişahın «israfı»ndan söz edilmiş ve bu sözde israf, adı «Pinti Hamid»e çıkacak derecede tasarrufa riayet eden tedbir sahibi bu hükümdarın al - aşağı edilmesi sebeplerinden biri olmuştur!. Oysa, Sultan Hamid'in gerek Hazîneyi, gerek şahsî servetini idarede gösterdiği hassasiyyet mühimdir ve pek çok kimse bu mühim mevzuu işlemiştir. Meselâ, İsmail Hami Danişmend şunları yazar:

«— Müsriflikleriyle meşhur olan amcası Sultan Aziz' le ağabeyisi Sultan Murad'ın ve diğer kardeşlerinin aksine olarak Sultan Hamid çok muktesid olmakla ma'ruftur. Şehzâdelik hayatı çiftliklerinin mahsulâtıyla ticaret yaparak, parasını işleterek, emlâkinin idaresiyle bizzat meşgul olarak ve hattâ gayet ihtiyatlı surette borsa oyunlarına bile iştirak ederek servet yapmakla geçmiştir; kardeşlerine para ikrâz ettiğinden bile bahsedilir.- İşte bundan dolayı Beşinci Murad'm cülûsunda, bir milyon altından fazla borcu olduğu halde; Sultan Hamid tahta çıktığı zaman yalnız nakdî servetinin yüz bin altını aştığına aid rivayetler vardır. Saltanatı devrinde de daima idareli davranmış, Sultan Aziz gibi devlet hazînesine ikide bir el atmamış ve hattâ **menafi-i umumiyyeye aid işlerde kendi kesesinden pek çok fedakârlıklarda bulunmuştur»** (165).

Ahmed Reşid (Rey) ise: **«Sultan Hamid, bâzı eslâfı gibi hazîneyi iz'ac ve ta'ciz etmedi. Tab'an muktesid bir adam olduğu için esasen ihtiyacı mahduttu»** der ve devamla:

«— Sultan Hamid, bir gün ikinci kâtip Kadri Efendi'ye yeis ve hiddetle yumruklarını sıkarak: «Hünkârdan

(165) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

para alabilmek için üstüne top atmalı» dedirtecek kadar iktisada mail bir zattı. En büyük masrafı tahminimce, bütün dünya saraylarının en kalabalığı olan saraydaki adamları doyurmak için ihtiyar edilirdi. Yıldız Sarayı'nı teşkil eden müteferrik köşklerde hakikî ziynet ve ihtişamdan eser yoktu. Evlât ve akrabasının tarz-ı maişeti binnisbe zaruret denebilecek hale yakındı. Şehzâdeler irad ve akardan; sultanlar, evlendikleri zaman hediye olarak aldıkları mücevherat istisna edilince, her türlü servetten mahrum edilir. *Nitekim son vâkıat da bunu fiilen isbat etti.*

Öyle zannediyorum ki, Pâdişah, **«tahsisat-ı seniyye»** denilen maaşiyle saltanata aid masrafını tesviyeye çalışır: Emlâk-i Hümâyûn varidatından da, her hafta harçlık olarak aldığı mebaliğden maadasını tasarruf ederdi. Emlâk-i Hümâyûn hesabı, Hazîne-i Hassa'dan her ay, «mazrufen» takdim edildiği için ne miktar tasarruf ettiğini bilmiyorum. Hal'inden sonra elinden alınan ve devlet hazînesine *intikal etmiş olması lâzım gelen dört milyon lira*, işte bu. Emlâk-i Hümâyûn hâsılatından otuz senede biriktirdiği bütün serveti olsa gerektir» (166) der.

Ahmed Reşid Bey'in yukarıda **«en büyük masraf»** diye *kaydettiği saray sarfiyatına Mâbeyn Başkâtibi Tahsin* Paşa da temas etmekte ve «Hâtırât»mda: «Abdülhamid'in cümlece malûm olan iktisatperverliği ile onun devr-i saltanatında bendegânına, bâzı hususî hizmet erbabına, jurnacılara mebzul atiyye ve ihsanlar dağıtmasını te'lif edemiyenler zevahire kapılarak aldanırlar. Filhakika, Sultan Hamid, memleketi sıkı bir kontrol çemberi altında bulundurmak için ta Sarayın kapısından başlayarak her tarafta kuvvetli bir istihbar (haber alma) şebekesi vücude getirmiş ve bu şebekede çalışanları kesesinden birçok nimetlere

(166) Bkz: Canlı Tarihler. Cild: 3. İstanbul, 1945.

garketmişti. Ancak, bu atiyye ve ihsanların beyhude yere sarfolunmayıp bir maksadı istihsal için bezledildiği düşünülecek olursa, bunların israf mânâsına telâkki edilmesinin doğru olmayacağı, hizmet mukabili verilmiş ücret diye kabul etmek lâzım geleceği teslim olunur. **Saltanatın, tac ve tahtın nihayet şahsın selâmetini te'min için sarfedilen bu paralar haricinde Sultan Hamid'in kendi hususî ve âilevi hayatında hiç bir israfı yoktu. Pâdişahlığı zamanında da muktesidane yaşar, her fırsatta iktisat ve intizamın faydalarını söyler, lüzumsuz sarfiyatın ve bilhassa borçlanmanın aleyhinde bulunurdu» diyor** (167).

Yılmaz Öztuna aynı mevzua temasla: «Sultan Hamid, dış borçların en büyük kısmını ödemiştir. Şahsen ve daha şehzâdeliğinde çok tutumlu olması yüzünden, tahta çıktığı zaman bile büyük servet sahibiydi» derken (168); Semih Mümtaz da şunları yazar: «İsraf haramdır» diyerek hesabını bilmek de şiarından idi. Musahib Nadir Ağa'yı hemen her gün alış-verişe yollar, geldiğinde hesabları birer birer sorardı. Bu namuslu adama çok emniyeti olduğu halde bunu yapardı. Hele şunun bunun israf ettiği kulağına gittiği zaman «nankör budalalar derdi» (169).

Sedad Zeki Örs'e göre ise: «Abdülhamid, vakur, nazik, insaflı, mu'tekid, tedbirli ve temkinli bir insandır. Gerek devletinin maliyesini, gerek şahsî servetini idarede gösterdiği muvaffakiyet büyüktür. Onun gösterdiği basiret ve tutumluluğu, Abdülaziz devrinin israflariyle mukayese edecek olursak, birbirine en ileri çapta aykırı iki örnek karşısında bulunmuş oluruz» (170).

---

(167) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.
(168) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.
(169) Bkz: Canlı Tarihler. Cild: 4. İstanbul, 1946.
(170) Bkz: Büyük Doğu Dergisi. 9 Ekim 1959 tarihli 32'nci sayısı.

«Abdülhamid, şehzâdeliğinde Maslak ve Kâğıthane deki arazisinde ziraat yapar, hayvan besler ve bunların ticaretiyle meşgul olurdu. Kendisi hesabım iyi biliyor, diğer biraderleri gibi sade maaşıyle iktifa etmiyor ve **bilhassa israftan son derece çekiniyordu»** diyen Halûk Y. Şehsuvaroğlu devamla diyor ki :

«— Kendisi şehzâdeliğinde yaptığı koyun ticaretinden ve ziraatten hususî hekimi Âtıf Hüseyin Bey'e şöyle bahsetmektedir: «Yüz bin kuruş maaşım vardı. Lâkin o zaman üç dört ayda bir maaş çıkar, onu da metelik para veya kaime (kağıt para) olarak verirlerdi. Âdeta on bin kuruş elime geçerdi. Fakat koyun ticareti yapardım. Maslak çiftliğinde ekin de ektirirdim, lâkin ondan fayda olmazdı. Asıl fayda, koyun ticaretindeydi. Senede beş altı yüz merinos koyun getirirdim.

Yavrularını, südünü, yapağısını değerlendirir; kısır olanları da kasaplara satardım. Ertesi sene başka sütlü koyunlar satın alırdım. Senede koyun başına bir lira bir mecidiye kâr bırakırdı. Çok kârlıdır. Üstübeç Venedik'ten gelir, boyacılar kullanır, ben daha ucuz satardım. Herkes benden alırdı. Ondan da çok istifade ederdim.

Cülûs bahşişini kendi paramdan verdim. Diğer şehzâdeler borç içindeydiler. Çünkü ticaret bilmezler, çalışıp kazanmazlardı. Kazanmak, iş yapmak da bir hünerdir» (171).

Sultan Hamid'in cülûs bahşisini kendi kesesinden ödediği hususu Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın hâtırâtında da yer almıştır. Der ki, Başkâtib: «Şurası muhakkaktır ki, Sultan Hamid tahta çıktığında cülûs masrafı olarak sarfedilen altmış bin lirayı kendi kesesinden vermişti. Başka

(171) Bkz: Resimli Tarih Mecmuası. Ocak 1955 nüshası.

şehzâdeler aldıkları maaşla ay sonunu getiremezken, Sultan Hamid'in ihtiyaç anında altmış bin lira tedarik edebilecek kadar bir servete malik olması, hep fikr-i iktisat ve intizam sayesindedir (172).

İkinci Abdülhamid'in müsrif olmadığı ve devletin borçlarını ödediği gerçeği «Mufassal Osmanlı Tarihi»nde de yer almış ve şunlar yazılmıştır: «Gayet muktesitti; daha şehzâdeliğinde emlâkini iyi idare etmiş, esham alıp satmış, para biriktirmişti: Pâdişahlığında devletin dış borçlarını artırmamış, yaptığı istikrazları da hemen ödenmiştir» (173).

Bu gerçeğe General Fahri Belen de katılıyor ve: «Abdülhamid iflâs halinde bir devleti teslim almıştı. Bu borçları mühim mikyasta indirmeye muvaffak olması ve bu devirde israfın azaltılması takdire lâyıktır» diyor (174).

İsrafın azaltılması mevzuunda Nâzım H. Polat da şunları yazıyor: «Sultan Hamid, tutumluluğunu şuurlu bir sekilde sürdürerek tahta geçince de israfı durdurmak için uğraşmış, işe ilk önce saraydan başlamıştır. Onun her türlü harcamayı bolca yapmak elindeyken bilâkis harcamaları kısması, büyük bir vatanseverlik örneğidir. O zamanlar sarayda bir âdet vardı. Pâdişahın maiyyetinde çalışan bilumum muhafız, memur ve müstahdemin evine öğle, akşam yemeği, saray mutfaklarında pişen yemeklerden tabla tabla giderdi. Abdülhamid, evvelâ bu âdeti kaldırmış, saraydan bedava yemek çıkmasını men'etmişti. Sarayda yemek yemeğe hakkı olanlar, bundan böyle sarayın alt katında.

(172) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.

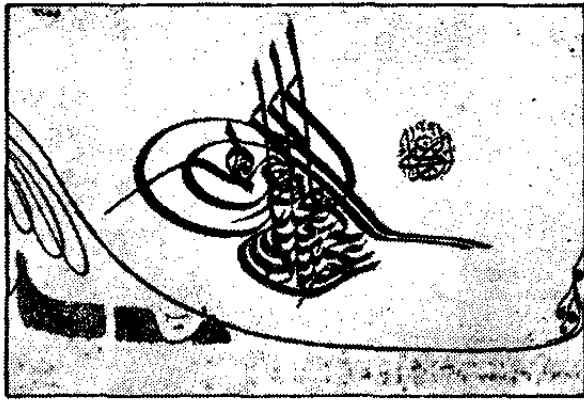
(173) Bkz: Mufassal Osmanlı Tarihi. Cild: 6. İstanbul, 1972.

(174) Bkz: Nereden Geliyoruz - Nereye Gidiyoruz. Ankara. 1956.

muayyen zamanlarda beraberce yemek yiyeceklerdi. Kendisi, o zamana kadar Osmanlı sarayında âdet olduğu veçhile yalnız yemek yemeyi de kaldırmıştı. *Âilesi* efradı da sofra başında hazır bulunurdu» (175).

Tasarruf bahsinde, Sultan İkinci Abdülhamid ise hâtırâtında diyor ki :

«— Bana «Pinti Hamid» dediklerini biliyorum. Desinler, ben gücenmiş değilim!. Böyle bir isim bil'akis bir şereftir. Ben hesabını bilen adamlardan olduğum için, paramı pencereden aşağı atmaktan hoşlanmam. Para saymayı gençliğimden beri bilirim. İsrafın ne müdhiş bir illet olduğunu çok yakından gören ben değil miyim? Benim hiçbir zaman başka hükümdarlar gibi, masraflı ibtilâlarla hazîneler batıran rabıtam olmamıştır. Servetimi sağlam vazi-

Sultan İkinci Abdülhamid'in tuğrası

(175) Bkz: Tarih ve Edebiyat Mecmuası. Ağustos 1982 nüshası.

yette tutabilmenin bütün sırrını, ma'kul bir tasarrufla, itinalı bir muhasebe usulüne medyunum» (176).

Ve nihayet Necip Fazıl Kısakürek'e göre: «Abdülhamid, çürük ruhun çürük maddesine aid en acıklı âraz nahiyesi olan iktisadi vaziyeti kendisine **«pinti»** lâkabını kazandırıcı ve bütün devlet teşkilâtına örnek verici şahsî tasarrufu ile düzeltmiş, seleflerinin hediyesi milyonlarca altın dış borcu kendi hususî bütçesinden ödemiş, bir kuruş borca girmemiş, ekmeğe beş paralık zammı bile kabul etmeyip farkını kesesinden vermiş ve zamanının dostuna ve düşmanına **«bereket devri»** diye yâdettirmiş olan büyük idarecidir» (177).

DÜYÛN-U UMUMİYYE

Nedir Düyûn-u umumiyye?.

Düyûn-u umumiyye, devletin umumî borçlarıdır ve bu isimle bir idarenin o devirde o günün şartları içinde kurulabilmesi Sultan İkinci Abdülhamid'in mühim icraatından biridir. Şöyle ki :

İkinci Abdülhamid tahta çıktığında babası Abdülmecid, amcası Abdülaziz ve ağabeyi Beşinci Murad'dan kalan 252.801.885 Osmanlı lirası dış borcu da devralmıştı. Hazine sıkıntı içinde idi. Malî buhran devam ediyor, alacaklı devletler Babıâli'yi devamlı sıkıştırıyor, birşeyler koparmak istiyorlardı!.

Yukarıda görüldüğü gibi, Sultan Hamid tasarrufu seven adamdı. Bu yüzden adı **«Pinti Hamid»**e çıkmıştı. Ken-

(176) Bkz: Çakmak Dergisi. 16 Şubat 1957 tarihli 50'ci sayısı.

(177) Bkz: Tarih Boyunca Büyük Mazlumlar. İstanbul, 1966.

di borç yapmamış, devraldığı iki yüz elli küsur milyon liralık borcu da, kurulan bu Düyûn-u umumiyye ile ödemiştir!.

Devletin tuz, balık, tütün, ipek, damga hasılatı ile Kıbrıs ve Rumeli-i-Şarki vergileri karşılık gösterilerek Düyûn-u umumiyye idaresi kurulmuş, borcun böyle bir idarece tahsilâtı kolaylığına mukabil, iki yüz elli küsûr milyon liralık borçtan 146.364.651. lira tenzil edilmiş ve böylece umumî borç yekûnu: 106.437.234 liraya inmiş, kurulan beynelmilel Düyûn-u umumiyye idaresi bu borcu tahsil etmiştir.

Hicrî 1299 yılının ilk ayı içinde (20 Aralık 1881 Salı günü) alınan ve bu sebeple tarihimize «**Muharrem Kararnâmesi**» diye geçen bir kararla kurulan Düyûn-u umumiyye, bir bakıma devletin malî işlerine müdahale ise de, borcun yarıdan fazlasının tenzili, alacaklı devletlerin daha başka tatsız müdahalelerini (Midilli Adası misâli) (178) önlemesi, iflâsın ortadan kalkıp malî itibarın iadesi yönünden o günün şartları içinde bir kazanç olmuştur.

İkinci Abdülhamid devrinin Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, hâtıratında bu mevzua temasla: «Sultan Hamid'in en büyük emeli, devletin borçlarını ödemekti. Bir zamanlar Avrupa devletleri, borçlar meselesinden dolayı ma-

(178) Sultan Aziz'i tahtından indirenler bu iş için Lorando adlı bir Fransız'dan hazine adına borç para almışlar ve sonra da bu para, o devrin karmakarışık olayları içinde ödenmemiş, alacaklının müteaddit müracaatları da cevapsız kalmış, bu arada Lorando mahkemeye müracaatla alacağının tahsili için bir ilâm çıkartmış, ilgililerin ihmaliyle bu kerre de borç ödenmeyince, bir Fransız filosu Midilli önlerine gelip karaya çıkardığı askerle Midilli gümrüğünü işgâl etmiştir!. Bu acı vak'anın tafsilâtı için Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın hâtırâtına bakılmalıdır.

lî işlerimize müdahaleye kalkışmışlardı. Sultan Hamid buna meydan vermemek ve alacaklılara emniyetbahş bir çare olmak üzere Düyûn-u umumiyye idaresini teşkil etmiş idi. Gerçi Düyûn-u umumiyye idaresi, mahiyyeti itibariyle az çok bir müdahale demek idi ise de, bundan daha fenasına nisbetle gene bir çâre-i salâh sayılabilirdi. **Düyûn-u umumiyye o devirde alacaklı devletlerin fiili müdahalelerine kısmen mânî olduğu için, memlekete ifa olunmuş bir hizmet demekti. İtiraf etmeli ki, bunun husulüne Sultan Hamid'in azim ve iradesi yegâne sebep olmuştur.»** diyor (179).

Yılmaz Öztuna da «Türkiye Tarihi»nde, Mâbeyn Başkâtibinî te'yid etmekte ve meseleyi **«İkinci Abdülhamid'in en büyük başarılarından biri»** sayıp ilâve etmektedir:«Düyûn-u umumiyye, İmparatorluğun sonuna kadar devam etti. İdaresine Türkler de katılmakla beraber, asıl söz İngiliz ve Fransız mümessillerinde idi. Düyûn-u umumiyye, gerçi devlet içinde devlet, âdeta ikinci bir maliye nezâreti gibiydi.

Ancak, Türk dış borçlarının başka şekilde tasfiyesine de imkân yoktu. İmkân olsa bile, Avrupa devletlerinin bir seri tatsız müdahalelerine zemin hazırlayacak, İmparatorluğun huzurunu bir kat daha ihlâl edecekti. Sultan Aziz devrinde iflâsa giden Türk maliyesi, Sultan Hamid devrinde, borçlarının en büyük kısmını bu suretle ödeyerek, az çok itibara ve istikrara kavuştu» (180).

Prof Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'na göre ise, **«Düyûn-u umumiyye« devletin haysiyetini korumak, milletin yarınını emniyet altına alabilmek ve bu dağınık borçları bir elde toplamak için» kurulmuştur** (181).

---

(179) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.
(180) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.
(181) Bkz: Tercüman gazetesi 7 Nisan tarihli sayısı.

Yine Düyûn-u umumiyyeden bahisle «Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi»nde deniliyor ki: «1881'de ünlü Düyûn-u umumiyye idaresi kuruldu. Düyûn-u umumiyye, alacaklıları temsil eden bir tür şirketti. Borçlara karşılık gösterilen belli devlet gelirlerini toplar, alacaklılara dağıtırdı. Düyûn-u umumiyye ile yapılan ilk anlaşmada Abdülhamid'in kafasındaki düşünce devletin malî saygınlığını sağlamak ve bir dış baskı kapısı olan ağır borç yükünden bir ân önce kurtulmaktı. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'nin Avrupa piyasalarındaki kredisi kısa zamanda düzeldi» (182).

Enver Ziya Karal da bu mevzua temasla: «Düyûn-u umumiyye idaresi, zararlı mı olmuştur, kârlı mı olmuştur, tarzında tartışmaları kesin olarak bir sonuca bağlamak mümkün değildir. Buna karşılık, Düyûn-u umumiyye idaresinin kurulmasını önlemek mümkün mü idi, değil mi idi, sorusunu cevablandırmak yoluna gidildiğinde, bâzı tarih gerçekleri meydana konabilir» diyor ve devam ediyor:

«Osmanlı devleti Ayastafanos muâhedesini imzaladığı sırada, örneksiz bir buhran geçirmekte idi. Varlığını kendi gücüne dayanarak devam ettirmesi imkânsız hale gelmişti. Avrupa devletleri arasındaki muvazene siyaseti sayesinde durumunu muhafaza etmesi icab ediyordu. Berlin Kongresi esnasında, Osmanlı devletine borç para vermiş olan Avrupa sermayedarları devletlere müracaat ederek menfaatlerinin korunmasını istemişlerdi. Bu sebeple de kongre, devletlerarası bir komisyon kurularak bu işle meşgul olmasını, Osmanlı delegelerinin muhalefetine rağmen kabul etmişti. Böyle bir komisyonun kurulması Osmanlı maliyesinin yabancı ve siyasî bir kontrol altına girmesini neticelendirebilirdi. İşte bu neticeyi önlemek içindir ki,

(182) Bkz: Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, 1. fasikül. İstanbul, 1983.

Osmanlı hükümeti, Berlin Kongresi'nden sonra, doğrudan doğruya, alacaklıların delegeleri ile temasa gelerek yapılan görüşmeler sonunda, Düyûn-u umumiyye idaresinin kurulmasına muvafakat etmişti. Bu idarenin kuruluş tarzı, yetkileri ve kendisine devredilen gelir kaynakları göz önünde tutulduğu takdirde, Osmanlı hükûmetinin siyasî ve malî yetkilerinden büyük fedakârlık ettiği görülür. Fakat buna rağmen, devletlerarası bir malî kontrole nazaran onu, şerrin ehveni olarak da kabul etmekten başka çâre yoktur» (183).

FERASET SAHİBİ BİR DİPLOMATTI.

Sultan İkinci Abdülhamid'in siyasî dehâsı, dost düşman bütün çevrelerce kabul edilmiş bir gerçektir!. Yılmaz Öztuna bu gerçeğe temasla der ki:

«— Sultan Hamid'in dış siyasette gösterdiği maharette, umumiyetle pek gözü kapalı polemikçiler hariç, ittifak edilmektedir. Bu kanaat, daha hükümdarın hayatında, yalnız imparatorlukta değil, imparatorluğun dışında da umumî idi. Hasım devlet adamları, Sultan Hamid diplomasisini, daima çekinilecek bir unsur olarak görmüşler, düşman olmuş, fakat kudretini inkâr edememişlerdir. **Sultan Hamid'in dış politikasını yeren yabancı eserler dikkatle okunduğu zaman, bu yermenin, Avrupa menfaatleri bakımından olduğu kolayca ortaya çıkar. Sultan Hamid hasımlarını atlattığı nisbetle yerilir.** Türk hâkanına hiç de dost olmayan İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Sir Nicolas O' Connor. **Avrupa'da cihan harbini önleyen en büyük den-**

(183) Bkz: Osmanlı Tarihi. Cild: 8. Ankara. 1983.

ge unsurunun Sultan Hamid'in diplomasisi olduğunu söylemiş, bu kehânet, aynen gerçekleşmiştir. Zira Sultan Hamid'in halefi İttihad ve Terakki, Balkan Savaşı'nı çıkartarak, cihan savaşının bütün tohumlarını yeşertmiştir. Gene **Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Maurice Bompard, Sultan Hamid'i, Avrupa'nın en gerçekci diplomatı olarak tavsif etmiştir. Avrupa gururunun, tarihte görülmüş en üstün noktasına vardığı bu yıllarda, bir düşman olarak gördüğü bir hükümdarın, bu sözlerle tavsif edilmesi, ucuz bir hâdise değildir.**

Balkan devletlerinin ittifakına asla fırsat vermeyen şahsın İkinci Abdülhamid olduğu üzerinde de ittifaka yakın bir kanaat vardır. O iktidarda kalsaydı, birbirlerine, *Türkiye'ye düşmanlıklarından daha düşman* olan Balkan devletlerinin asla ittifak edemeyecekleri de, umumi bir kanaat halindedir. Küçük devletlerin dengesiyle böylesine oynayan İkinci Abdülhamid, büyük devletler arasında da dengeyi bulmaya muvaffak olmuştur. Balkanlar üzerinde Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın birleşmesine imkân vermemiş, Almanya'yı kazanabilmiş ve İngiltere'ye yutulmayı önleyebilmiştir» (184).

İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin yukarıdaki sözlerini İsmail Hami Danişmend de nakleder ve der ki: **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en zararlı hareketi, Sultan Hamid gibi Avrupa siyasetine otuz üç senelik bir tecrübe ile hâkim olmuş büyük bir hükümdarı işbaşından uzaklaştırmasıdır»** (185).

Bu görüşe Ahmed Reşid (Rey) de katılır. Diyor ki; bu zat: «..... Balkan harbi vuku bulmasaydı, Harb-i Umumî'

(184) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.
(185) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

yi çıkaran illet vücud bulamaz, 1914 senesindeki Harb-i Umumî de hâdis olamazdı. **Sultan Hamid tahtında kalmış olsaydı yahut hiç olmazsa siyaset-i hariciyesi devam edebilseydi Balkan harbi meydana gelmez, bu sebeple Harb-i Umumî de zuhur etmezdi.** Cenevrede geçirdiğim harb senelerinin başlarında. Sultan Hamid'e hiçbir zaman dost olmayan Taymis gazetesinin başmakalesinde «Sultan Hamid Türkiye'nin başında olsaydı, Harb-i Umumî'ye mahal kalmazdı.» meâlinde bir doğru söz bulunduğunu İsviçreli bir zattan işitmiştim (186). Faraza, Balkan harbi de, Harb-i Umumî de Sultan Hamid devrinde zuhur etmiş olsaydı, Pâdişahın devlet ve milleti o müdhiş Harb-i Umumî'ye sokmaktan bütün kuvvetiyle sakınacağı şüphesizdi. Çünkü tahta çıktığında Rusya muharebesinin (93 Harbinin) fecaatine şahid olan Pâdişah, harbi o kadar kerîh görürdü ki, 1313 (1897) yılında Yunanlıların arsızlık demek yakışan tecavüzlerini def için, günlerce muslihane bir çâre aradı ve nihayet tehlikesi yüzde bir derecesini bile geçmeyen bu basit harbe zarurî olarak kerhen muvafakat etti» (187).

İbnülemin Mahmud Kemal İnal' da, Sultan Hamid'in siyasî dehâsından bahisle: «Umur-i siyaside maharet-i fıtriyeye sahip ve Avrupa devletlerinin münasebat ve muamelâtından istifade çârelerini pek alâ müdrik bulunduğundan, devletin muamelât-i hariciyesini bizzat tedvir ile memleket ve millet aleyhine savlet vukuunu men'e çalıştı» diyor ve İngiltere büyükelçisinin yukarıdaki sözünü nakilden sonra ilâve ediyor: «Balkan muharebesinden son-

(186) İtalyalı meşhur siyasî muharrir Ferrero'nun «İllustration» da münteşir bir makalesi de, bu fikri müeyyittir. Ehl-i hibrenin kanaatına göre 1914 harbi vuku bulmasaydı, şimdi bütün insanları, vicdanları ezen durum hâsıl olmazdı.

(187) Bkz: Ahmed Reşid (Rey). a.g.e.

ra Yunan Kralı Birinci Jorj ile Bulgaristan kralı Ferdinand'ın, Sultan Hamid *makam-ı saltanatta bulunmuş olsa* aralarında ittifak akdi imkânı olmadığını beyan eyledikleri evrak-ı havadisde görüldü».

Bu yazının dip notunda ise şöyle deniliyor :

«Sultan Hamid, Selânik'den getirilirken, vapurda Şerif ve Arif Hikmet Paşalara Balkan harbinden bahsederek demiştir ki: **«Dört devletle nasıl muharebe edilir?. Sefâretlerde elçiler, ateşemiliterler var. Bunlar şimdiye kadar uyumuş mu?. Dört devlet ittifak etmiş de, bu olan biten şeylerden haber alınamamış mı?. Ben, makamda bulunduğum müddetçe bunların arasına nifak ilkasına çalıştım»** (188).

Muharrem Giray, Sultan Hamid'in bu Balkanlarda yürüttüğü politikaya temasla diyor ki: «Sultan İkinci Abdülhamid'in tahta çıkışından indirilişine kadar geçen zaman zarfında Rum Patrikliği ve Bulgar Eksarhlığı arasında açtığı ihtilâf çukuru o kadar derinleşti ki, nihayet Bulgar kilisesinin Rum kilisesinden ayrılmasına kadar vardı ve Meşrutiyetin ilânına kadar Makedonya karışıklıkları ve Sisam hâdisesi müstesna, belli başlı bir mesele zuhur etmedi. Bu da, İkinci Abdülhamid'in gerek Makedonya, gerek Adalar ve Epir'de tatbik ettiği nev'i şahına münhasır siyasetle Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırpların uzun yıllar birbirleriyle anlaşmalarına meydan vermemiş ve aralarına soktuğu kilise ihtilâfını mütemadiyen körüklüyerek, bu işi İkinci *Meşrutiyetin ilânına kadar idare etmiş* olmasındandır» (189).

---

(188) Bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal. a.g.e.

(189) Bkz: Büyük Doğu Dergisi. 4 Eylül 1959 tarihli 27'ci sayısı.

Aynı mevzuda Atsız: «Balkanlıların mezheb ve milliyet zıddiyetlerini körüklüyerek birleşmelerine engel olduğu gibi, İngiliz, Alman ve Rusları da birbirine düşürerek, aleyhimizde birleşmelerine engel oldu» derken; (190). Sedad Zeki Örs de: «Avrupa camiasını birbirine zıd emel sahibi devletler ölçüsü ile guruplara ayırıp, aralarındaki rekabetten faydalanan ve bu suretle muhakkak bir taksimi otuz küsur yıl önleyen Abdülhamid'e dış politika bakımından hayran olmamak ve seleflerine göre onu, bir akıl hastasıyle doktoru arasındaki farka uygun bulmamak mümkün değildir» diyor (191).

«Sultan Abdülhamid'in en kuvvetli cephesi harici siyasetinde gösterilir» diyen İsmail Hami Danişmend ilâve ediyor: «Balkan devletlerini mütemadi ihtilâflar içinde yaşatarak Türkiye'ye karşı birleşmelerine hiçbir zaman imkân vermediği gibi; Şark meselesinde Rusya ile Avusturya'nın anlaşmasına mütemadî bir maharetle mâni olmuş, İngiltere ve Fransa'ya karşı icabında Almanya'yı kullanmış, bütün devletleri büyük bir ustalıkla idare ederek Osmanlı tarihinde otuz üç sene sürmüş en uzun sulh dönemi te'min ederek inhitat harblerinden sonra memleketi dinlendirmeye muvaffak olmuştur» (192).

Sâmiha Ayverdi ise: «Genç hükümdarın siyasî dehası, dünya politika adamlarına parmak ısırtacak kadar ileri ve keskindi. Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm'in Avusturya İmparatoru Franceois Jeoseph'e **hükümdarlık sanatını ondan öğrenmeliyiz,** dediği Pâdişah, memleketin o buhranlı ve perişan devri için bulunmaz bir nimetti» di-

(190) Bkz: Atsız. a.g.e.

(191) Bkz: Büyük Doğu Dergisi. 25 Eylül 1959 tarihli 30'cu sayısı.

(192) Bkz: İsmail Hami Danişmend. a.g.e.

yor ve sonra isabetli bir tesbitle şu cümleyi ilâve ediyor: **«Fakat zeki ve iradeli bir şefin idare mekanizmasını ele alması, Haçlıların da, Siyonistlerin de işlerine gelmemişti»** (193).

Bu tesbitin isabet derecesini ilerideki bahislerde görmek üzere geçelim diğer yazılanlara... Sultan Hamid'in son Mâbeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey diyor ki: **«Elhak Sultan Abdülhamid-i Sâni Efendimiz umur-ı siyasiyede nüfuz-ı nazar-ı âliye malik, sahib-i rey ve zekâ bir pâdişâh-ı fetanet - intima idi»** (194).

Enver Behnan Şapolyo yazıyor: «Sultan Hamid yüksek bir siyaset adamı idi. Memleketin iç durumunu ve bilhassa Avrupa siyasetini çok iyi kavramış ve anlamıştı. **Devrinin en büyük diplomatlarından biri idi»** (195).

Osmanlı bahriyesinde uzun yıllar hizmet gören Sir Henry F. Woods (Woods Paşa) hâtırâtında: «Mükemmel bir diplomat olan Abdülhamid, genişleme arzusu içinde olan devletlerin birbirleri arasında rekabet ve kıskançlıktan azamî ölçüde nasıl faydalanılacağını çok iyi biliyordu. Politik tavır ve hareketlerinde Abdülhamid'in uyduğu bir diğer prensip de, olayların durumuna göre soğukkanlı ve hareketsiz olmasıydı. Pâdişah, kendisini zor durumlarla karşı karşıya gördüğü zamanlar selâmeti sessizlikte bulurdu. Böyle zor durumlar karşısında yabancı elçiler ile onların kibirli tercümanları, Pâdişahı beyhude yere ikna' etmeye çalışadursunlar, Pâdişahın karar vermek istemediği mevzular hasıraltı edilirdi» diyor (196).

---

(193) Bkz: Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri. İstanbul, 1970.

(194) Bkz: İkinci Meşrutiyetin ilânı ve Otuzbir Mart hâdisesi. Ankara, 1960.

(195) Bkz: Enver Behman Şapolyo. a.g.e.

(196) Bkz: Osmanlı Bahriyesinde Kırk Yıl 1868-1909. İstanbul, 1976.

Sultan İkinci Abdülhamid ünlü «L'illustration» kapağında

İbnülemin Mahmud Kemal İnal naklediyor: «İngiltere donanması amirallığında bulunmuş olan Lord Fişer, Taymis gazetesiyle neşrolunan hâtırâtmda diyor ki: «Üç sene devam eden Bahr-i Sefid filosundaki amirallığım esnasında iki mühim şahsiyete tesadüf ettim: Sultan Abdülhamid-i Sâni ve Papa On üçüncü Leon. Şahsen Abdülhamid-i Sâni'ye karşı derin hürmetim vardır. Halbuki bizim sefirimiz benim nokta-i nazarıma iştirak etmiyordu. **Bu gibi işlerin esasına vâkıf olanlar, Abdülhamid'in umum Avrupa'nın en mahir ve seri-ul-intikal diplomatlarından olduğuna hükmetmekten geri kalmazlar»** (197).

İkdam gazetesinin sahibi Ahmed Cevdet, Fransız elçisi Bompard'ın hâtırâtından bahsederken diyor ki «...Sultan Abdülhamid Han, kendisiyle oynanılır bir padişah **değildi. Çünkü muhakkakdır ki, onun zamanında bütün Avrupa'da onun kadar siyaset-i hariciyyeye âşina bir diplomat yoktu. Büyük feraset sahibi bir diplomat olduğundan, işlerini tehlikeli yerlerden geçmeyerek idare eder idi»** (198).

HİCAZ DEMİRYOLU

Yılmaz Öztuna, Hicaz Demiryolunun inşâsından bahisle der ki: «Sultan Hamid, Türk sermayesi ve emeğiyle inşâsı iklim şartları dolayısıyle pek güç olan uzun Mekke hattını inşâ ettirdi. Demiryolu Medine'ye kadar geldi. Bütün İslâm âleminin teberruları ile yapılan bu hat, İstanbul'u ve Şam'ı Medine'ye bağlıyordu. Hacılar bakımından

(197) Bkz: İbnülemin Mahmud Kemal İnal. a.g.e.

(198) Bkz: İkdam gazetesi, 8 Temmuz 1337 (1919) tarihli sayısı.

olduğu gibi, Türk birliklerinin koca Arabistan yarımadasındaki müstakbel hareketleri için de bu teşebbüsün başarılması mühim oldu. İslâm âleminde Sultan Hamid'in prestijini arttırdı. İngiltere'nin Arabistan yarımadasına müdahalelerinden bıkan ve bu devletin gelecekteki maksatlarından asla gaafil olmayan Abdülhamid Hân, İngiltere'de en antipatik hükümdar derecesine geldi. İngilizler, Hindistan ve Mısır'daki devamlı ayaklanmaların sorumlusu olarak, Sultan Hamid'in halifelik siyasetini görüyorlardı. Mekke ve Medine'nin ve umumiyetle muazzam Arap yarımadasının Türkiye'nin hâkimiyetinde bulunması, bu hilâfet siyasetinin başlıca dayanacak noktasıydı.

Gene bu yıllarda Babıâli'nin meşhur Bağdat Hattı imtiyazını Almanlar'a vermesi, İngilizler'i en büyük ve güçlü rakipleri olan Almanya'ya karşı yenik duruma getirdi. Derhal başlanan demiryolu inşaatı Kuveyt veya Basra'da bitecek, İstanbul'a Basra Körfezi ve dolayısıyle Hind Okyanusu bağlanacaktı» (199).

Sultan İkinci Abdülhamid hâtırâtında aynı mevzua temasla: «Mekke demiryolumuz terakkiye istidadımız olduğunun ve hattâ İngiltere'yi bile hezimete uğratacak vaziyette bulunduğumuzun delilidir. Bizim Hicaz hattımızı muvaffakiyetsizliğe uğratmak için bu devletin yapmadığı kalmadı!. Fakat herşeye rağmen işte şimdi inşaat bitmek üzeredir ve artık Süveyş Kanalı'na ihtiyacımız kalmamıştır. İstanbul'la Haremeyn-i Şerîfeyn arasında kurduğumuz demiryolu sayesinde istediğimiz zaman oralara kemâl-i emniyetle karadan asker sevkedebilecek hale geldik» diyor (200).

(199) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

(200) Bkz: Çakmak Dergisi. 12 Ocak 1957 tarihli 45. sayısı.

İsmail Hami Danişmend ise şunları yazıyor: «Sultan Hamid daha ilk saltanat yıllarından itibaren Müslüman memleketlerine gizli propagandacılar göndermiş, bâzı garb menbalarında da bahsedildiği gibi Hindistan'da bile Halîfe'nin göze görünmez adamları propaganda yapmış, Sultan Hamid'in resimleri Hind'in köylü kulübelerine kadar hulûl etmiş, Cava, Çin, Afrika ve Orta-Asya camileri mü' minlerin Emir-ül-Mü'minîn'e nusret duâlarıyle inlemiştir. Bilhassa Hicaz demiryolunun inşâsıyle 1879'de Yunanistan'a karşı kazandığımız zaferin İslâm âleminde Sultan Hamid'in nüfuz ve itibarını fevkalâde artırdığından bahsedilir. 1905 tarihinden itibaren İngiltere'nin Hindistan'la Mısır'da uğradığı mânevî mukavemette bu vaziyetin büyük bir tesiri vardır» (201).

«İkinci Abdülhamid'in İslâm dünyasındaki prestiji muazzamdı» diyen Yılmaz Öztuna ilâve ediyor: «Doğu - Türkistan ve Orta-Afrika'daki Zenci Bornu krallığı bile, Sultan Hamid'in adına hutbe okutup, para bastırıyor, pâdişahı metbu' tanıyorlardı. Türk subayları, doktorları, hocaları, din adamları, İslâm âleminde gezip dolaşıyorlardı. Bugün (1967) bile Afrika'nın bâzı ücrâ yerlerindeki camilerde İkinci Abdülhamid adına hutbe okunduğunun basına intikal ettiği hatırlanırsa, bu hükümdarın şahsî prestiji hakkında bir fikir edinmek kaabil olur. Halbuki İkinci Abdülhamid'den sonra daha üç halîfe (Beşinci Mehmed, Altıncı Mehmed ve İkinci Abdülmecid) gelmiştir. Pâdişahın panislâm siyaseti, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'yı fevkalâde ürkütüyordu. Bu ürkekliğin derecesini anlamak için, o zamanın diplomatik vesikalarına bir göz gezdirmek kâfidir» (202).

---

(201) Bkz: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Cild: 4. İstanbul, 1955.

(202) Bkz: Yılmaz Öztuna. a.g.e.

Aynı mevzuda Tevfik Çavdar: «Abdülhamid'in ismi Cuma namazlarında Hindistan, Endonezya camilerinde okunan hutbelerde zikredilmiştir. Bu, o güne kadar hiçbir Osmanlı sultanının elde edemediği bir güçtür» diyor ve ilâve ediyor: Pan-İslâmist hareketin sonucu olarak, yirminci yüzyıl başında büyük bir İslâm birliği dini alanda gerçekleştirilmiş bulunuyordu ve bu birlik siyasal alanda da ihmal edilmeyecek bir kuvvet haline gelmek üzereydi. Öyle ki, Hicaz demiryolu yapılırken dünyanın her yanındaki Müslümanlardan bağışlar geldi. Türkiye'nin girdiği savaşlar, bütün İslâm merkezlerinde Osmanlılar lehine sempati gösterilerine sebeb oldu. Türk Kızılay'ı, İslâm ülkelerinden geniş yardımlar gördü. Balkan Savaşı'nda Edirne'nin kurtuluşundan sonra Türkiye'ye gelen kutlama telgraf ve mesajları içerisinde Amerika, Brezilya, Güney-Afrika gibi uzak ülkelerin Müslüman topluluklarının gönderdikleri de vardı» (203).

Doç. Dr. İhsan Süreyya Sırma da bu gerçeğe temasla der ki :

«— Abdülhamid, dünya Müslümanlarını İstanbul'a bağlamak ve Avrupa emperyalizmi ile mücadele etmek için bütün Müslümanları birleştirmek istiyordu. Bu gaye ile özellikle sömürgeci batı devletlerinin idaresi altında bulunan Müslümanlarla ilişki kurmuş ve onları - mânen de olsa - İstanbul'a bağlamayı başarmıştır (Bkz: Uriel Heyd, Foundations of Turkish Nationalism, London, 1950) «Onun bütün kabilelerde, hattâ en âsi olan bedeviler arasında bile temsilcileri vardı.» (Bkz: Victor Berrad, Le Sultan, L' Islam et les Puissances, Paris, 1907) Çoğu tarikat şeyhi olan bu gizli temsilciler, Türkistan'a, Hindistan'a, Afrika'ya,

(203) Bkz: Osmanlıların yarı-sömürge oluşu. İstanbul, 1970.

Japonya'ya, hattâ Çin'e kadar gönderilmiştir. Abdülhamid, Osmanlı hilâfetine bu şeyhler vasıtasıyle beynelmilel bir hüviyet kazandırmış, siyasî otoritesini Osmanlı devletinin sınırları dışında da tesis için, adına Cuma hutbeleri okuturmuştur.»

Aynı yazar, Sultan Hamid'in «İslâm Birliği» siyasetinin Çin'deki uygulanmasından bahisle diyor ki: «Sultan İkinci Abdülhamid'in İslâm Birliği faaliyetlerini sürdürdüğü yerlerden birisi de, Çin idi ki, maalesef bu konudaki araştırmalar, yok denecek kadar azdır. Oysa ki, bu konu küçüksenecek cinsten olmayıp, o tarihlerdeki dünya siyasî çevrelerine konu olmuş, özellikle on dokuzuncu yüzyılın sömürgecileri olan batı Avrupa ülkelerini yakından ilgilendirmiştir.

Bilindiği gibi, Çin de, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında batı Avrupa ülkelerinin sömürmeye çalıştıkları yerler arasındaydı ki, Hindo-Çin bölgesi sömürge haline getirilmişti bile. İşte Uzak-Doğu'nun ve dünyanın bu büyük ülkesinde, Müslümanlar da büyük bir yekûn tutuyordu. Bizzat resmî Çin istatistiklerine göre, 1900'lerde, Çin'deki Müslüman nüfusu yetmiş milyonu buluyordu.

Budist veya diğer dinlerdeki Çinlilere nazaran daha şuurlu ve aktif olan Müslümanlar, zaman zaman batılı sömürgecilere karşı ayaklanmışlardır. Şimdilik elimizde bulunan arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, İkinci Abdülhamid'in Çin'le olan teması, bu isyânlardan sonra başlamıştır.

1899 yıllarındaki Müslüman ayaklanmalarına, Müslüman olmayan Çinlilerin de iştirak etmesiyle, Çin'deki durum, oradaki sömürgecileri rahatsız etmeye ve onları endişelendirmeye başlamıştır. Vesikalardan anlaşıldığına göre, Avrupalılara karşı Çin'de ayaklanan Müslümanları

yatıştırmak için, Alman imparatoru İkinci Guillaum, Sultan İkinci Abdülhamid'e müracaat etmiş ve hattâ onu bu yolda teşvik etmiştir» (204).

Sultan Hamid'in «demiryolu siyaseti»ni inceleyen Ord. Prof. Enver Ziya Karal: «**İkinci Abdülhamid devrinin çeşitli alanlarındaki faaliyetleri göz önünde tutulup da en önemlisine göre bu devre bir isim vermek lâzım gelirse, tereddütsüz denilebilir ki, onun devri demiryolları inşâ ettirip işletmek devridir**» diyor ve Hicaz Demiryolundan bahisle: «İkinci Abdülhamid'in en çok önem vermiş olduğu, Hicaz demiryollarıdır. «**Hicaz demiryolunun inşâsı benim eski rüyamdır**» demektedir. Hikmet Bayur, bu eski rüyadaki maksadı şu suretle anlatmaktadır: «1901 yılında Hicaz demiryolunun yapılmasına başlanacaktır. Maksat hem Hicaz'ı demiryolu ile merkeze bağlamak, hem de hacılar nezdinde ve İslâm dünyasında Halîfe lehine propaganda yapmaktır. Bin beş yüz kilometre uzunlukta olan demiryolu Eylül 1908'de Medine'ye varacak ve Şam'ı Medine'ye, Havran'ı da Der'a'ya, Hayfa yoliyle de denize bağlayacaktır. Bu iş için Osmanlı ülkesinde ve bütün İslâm âleminde ianeler toplanmış ve Osmanlı ülkesinde bâzı vergi ve pullar ihdas edilmiştir. Bu demiryolunun yapılması bir çok Türk mühendis, usta ve işçilerinin yetişmesine de vesile olmuştur» diyor (205).

Mufassal Osmanlı Tarihinde ise aynı mevzua temasla deniliyor ki: «Hicaz demiryolu İstanbul'u Medine'ye bağlayacaktı. Böylece, bir çok İslâm memleketleri de birbirine bağlanmış ve Hac kolaylaşmış olacaktı. Bu hattın iktisadî değeri de vardı. Üstelik mukaddes İslâm şehirlerinin gerektiğinde sür'atle ve kolaylıkla müdafaası mümkün ola-

(204) Bkz: Doç. Dr. İhsan Süreyya Sırma a.g.e.
(205) Bkz: Enver Ziya Karal, a.g.e.

Sultan İkinci Abdülhamid devrinin ünlü iki Sadrâzamı: Küçük-Şapur Said Paşa (solda) ve Kâmil Paşa (sağda)

bilecekti. Böylece, Abdülhamid bütün İslâm dünyasının muhabbetini kazanacaktı. Çünkü, Osmanlı memleketlerinin dışında üç yüz milyon Müslüman yaşıyordu. Padişahlık vasfı Osmanlı memleketlerinde, Halîfelik vasfı ise bütün İslâm ülkelerinde câri idi. Abdülhamid, diğer İslâm ülkeleriyle daima ilgilenir, buralara adamlar gönderip teması devam ettirirdi. İşte bu sayede ne sermayesi, ne de eshamı bulunan Hicaz demiryolu inşâ edilebildi. İngilizlerin şiddetle muhalefetine rağmen, Mısır, İran ve Hindistan Müslümanlarının geniş ölçüdeki yardımları ve Türk halkının severek verdiği ianeler sayesinde sekiz yıl içinde hat Medine'ye vardı. Her yıl yedi sekiz milyon frank masraf olmuş ve bu masraf yukarıda anlatılan kaynaklardan te'min edilmişti. Aynı zamanda Şam'dan Der'a'ya bir hat yapılmış, bu hat Hayfa limanına bağlanıp Hicaz demiryolunun başlangıcını teşkil etmişti» (206).

AKABE'DEKİ OLAY!.

Sultan İkinci Abdülhamid'in yukarıda izahına çalıştığımız politikasına İngilizler'in mukabelesinin zaman zaman nerelere vardığı Sultan Hamid devrinin türlü olaylarıyla sabittir. Ve pek mânidar bu İngiliz tertiblerinden biri de, 1906 yılında patlak veren Akabe olayıdır!.

Akabe, Kızıl-deniz'in kuzey-doğusunda ve Akabe körfezi ucunda küçük bir kasabadır. Bu küçük kasabada bizim müsaademizle Mısır askeri bulunmaktadır ve o devirde Mısır, İngilizlerin işgâli altındadır. Ancak bu işgâl fiili

(206) Bkz: Mufassal Osmanlı Tarihi. Cild: 6. İstanbul, 1972.

bir durumdan ibaret olup; hukukî statüsü yoktur. Mısır, yine Osmanlı İmparatorluğuna bağlıdır ve İngilizlerin Mısır'ı işgâli hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır!.

Demiryolu politikasının pek mühim olduğu ve inşâsına başlanan Haydarpaşa-Bağdat demiryolu hattının ilk kısmının Almanlara verildiği, bahusus bütün İslâm âleminin yardımıyla döşenen Hicaz demiryolunun tamamlanıp hattın Medine-i Münevvere'ye ulaştığı o devirde İngilizler bir oldu bitti ile Akabe'ye asker çıkarmak, böylece Hicaz demiryolunun Kızıl-deniz'e olan kapısını işgâl etmek ve bu işgâlle hem Sultan Hamid'in itibarını kırmak, hem de Hicaz kıt'asına Akabe körfezinden hulûl etmek istemişlerdir!. İstemişlerdir amma, Devlet-i Aliyye başında bulunan Sultan İkinci Abdülhamid'in sakalını değirmende ağartmadığı gerçeğini unutmuşlardır!.

Siyâsî dehâsı yukarıda görüldüğü gibi, düşmanlarınca dahi itiraf edilen Abdülhamid, İngilizlerin yukarıdaki oyunu sahneye koymalarından evvel yâverlerinden Miralay Rüşdü Bey'i/Paşa'yı iki tabur ve tek bir top başında Akabe'ye göndermiş, bu kuvvetle o küçük kasabaya gelen Rüşdü Bey, Mısır askerini memleketlerine göndererek Akabe'ye yerleşmiş ve 15 Şubat 1906 Perşembe günü de Mısır hududu üzerindeki Tâbe mevkiini Sultan İkinci Abdülhamid'in «gizli» emriyle işgâl etmiş, bu arada İngilizlerin iğfâline kapılıp Akabe'deki askerlerimize tacâvüze yeltenen bir çeteyi de tenkile muvaffak olmuştur.

Miralay Rüştü Bey/Paşa, Akabe ve havalisinde bu harekâtı sürdürür ve Abdülhamid'in plânı ile bu yeni İngiliz oyununa mâni olunurken; Mısır'da Sultan Hamid lehine nümayişler başlamış, İngilterenin Mısır'daki temsilcisi Lord Cromer türlü vasıta ile tehdit olunmuş, olay İngiliz parlâmentosunda görüşülmüş, Londra basını ise pek ağır bir dille Babıâli'ye çatmaya başlamıştır!.

İngiltere'nin Akabe yoluyla Hicaz'a hulûl plânı böylece suya düşerken, pek müşkil durumda kalan İngilizler, bir taraftan Mısır'a asker yığıp Malta'daki Akdeniz donanmasını harekete geçirmişler, hattâ, Atlantik donanmasının bir kısmını Akdeniz'e sevketmekten çekinmemişler, diğer taraftan ise Babıâli'ye verdikleri 3 Mayıs tarihli bir nota ile Akabe ve Tâbe'yi on gün içinde tahliyemizi istemişlerse de, Abdülhamid'den aldıkları cevap şu olmuştur:

«— Mısır eyâletimizin iki mevkiine asker göndermek için İngiltere hükûmetinden müsaade mi alacaktım?!.»

Abdülhamid bu cevapla birlikte İngiliz notasındaki on günlük mühleti reddetmiş, durumun Osmanlı ve Mısır heyetleri arasında müzakere edileceğini, bu müzakerelere Mısır'ı işgâlinin hiç bir hukukî statüsü bulunmayan İngiltere'nin katılmayacağı bildirilmiş ve Sultan Hamid'in bu kat'i kararı üzerine 1 Ekim 1906 Pazartesi günü toplanan İngiltere'nin katılmadığı komisyon, Tâbe'nin Mısır, Akabe'nin Osmanlı hududları içinde kalmasını kabul etmiş, böylece Abdülhamid'in «gizli» bir emriyle Tâbe'yi işgâl ettirmesinin sırrı anlaşılmış, Akabe'yi, Kızıldeniz'e açılan bu kapıyı elde tutabilmek için, Tâbeyi icabında fedâ etmek üzere işgâl ettiren Abdülhamid bu plânında muvaffak olmuş ve İngiliz oyunu Akabe'de bozulmuştur!.

MİSYONER FAALİYETLERİNDEN HABERDAR İDİ!.

Azılı misyonerlerden biri olan Charles. R. Waston: **«Misyonerlerin güvercinler gibi ma'sum olmaları gerekir. Fakat bu, onların yılanlar gibi kurnaz olmalarına mâni de-**

gildir.» der. Bu, kendi itiraflarına göre «yılanlar gibi kurnaz» olan misyonerler, onüçüncü asırdan itibaren dünyanın her tarafına, tâ Türkistan'a, Çin'e kadar yayılmışlar, tabiî bu arada, esas hedef olan Osmanlı İmparatorluğu içinne de sızmışlardır!.

Çalışmaları bu derece köklü ve şumûllü olan misyonerleri, Babıâli zaman zaman yakından takip edip faaliyetlerini engelleyen tedbirler almış, meselâ Sadrâzam Şehîd Ali Paşa (207) gayri müslim unsurların misyonerlerle temasını yasak etmiş ve misyonerlerin cümlesini hudud dışına çıkarmaya karar vermişse de, Sadrâzamın şehâdetiyle bu karar tatbik edilememiş, bilâhare Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa da, misyoner faaliyetleri üzerinde hassasiyetle durarak onların yurt içinde serbest gezip dolaşmalarına ve gayri-müslimlerle temaslarına mâni olunması yolunda bütün vilâyetlere sert ve kat'i emirler vermiş, fakat her biri bir yabancı devlet hesabına çalışan misyonerler, Babıâli'nin bu takibatı karşısında, himâye gördükleri devletin elçiliğine sığınmışlar ve o elçiler de, kapitülâsyonlardan istifade ile misyonerleri devamlı korumuşlardır!.

Tanzimât'la başlayan batı'yı taklid gafletimiz, misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştırmış ve İmparatorluğumuz dahilindeki Hıristiyan unsurların yeni yeni haklar elde ettikleri o devirde, emperyalist devletler yurdumuzda nereye göz dikmişlerse o havaliyi misyonerleriyle âdeta

(207) Şehid Ali Paşa, Sultan Üçüncü Ahmed devri sadrâzamlarındandır. «Silâhdar» lâkabıyle de anılan Ali Paşa 1668'de İznik'in Selöz köyünde doğmuştur. Hacı Hüseyin Ağa'nın oğludur. 27 Nisan 1713 Perşembe günü sadâret makamına getirilen Ali Paşa israfı, rüşveti ve hediyeyi men' etmekle şöhret bulmuştur. 1716'da Petervadin savaşında şehid düşen Ali Paşa'nın sadâreti üç sene, üç ay, sekiz gündür.

istilâ etmişler, meselâ, Fransız cizvitleri Arnavutluk'da, İncil'i Arnavutçanın her lehçesine tercüme ederek köylere kadar götürür ve fakirlere para dağıtıp, açtıkları mektep, hastane v.s. ile yerli halkı ifsad için çalışırlarken; İtalyan misyonerleri de, türlü müstear adlarla ve Sünusi şeyhi kıyafetiyle Trablusgarb ve Bingazi havalisinde faaliyet göstermişlerdir!.

Diğer sömürgeci devletlerden çok sonra gözlerini açan ve mühim yerlerin hep paylaşılmış olduğunu gören İtalyanlar, evvelâ Trablusgarb ve Bingazi'ye, daha sonraki yıllarda da, Anadolu'nun güney sahillerine gözlerini dikmişler ve hemen diğer sömürgeciler gibi misyonerlerini bu mıntıkalara salıvermişlerdir!. Bir ara memleketimizdeki katoliklerin himâyesi mevzuunda Fransızlarla rekabete teşebbüs etmişlerse de, muvaffak olamamışlar; bilâhare Anadolu'ya hulûl için Kuşadası'nda bâzı ticarî tesisler kurup, papazlarını buralara yerleştirmişlerdir! Eski sadrâzamlardan Kâmil Paşa'nın Valiliği esnasında İzmir'de, mekteplerinin kapılarındaki levhaları bir gecede «İtalyan Misyonerleri Muavenet-i Millîye Şirketi» yazılı levhalarla değiştirerek ve binalarına Papalık bayrağı çekip, limandaki iki İtalyan gemisinden toplar atarak sokaklarda nümayiş yapacak derecede şımarmışlar, nihayet İttihatçı biraderlerinin iktidarı yıllarında askerden ve idareciden tecrit edilmiş Trablusgarb'a yerleşerek gayelerine ulaşmışlardır!.

Sultan Abdülhamid devrinin Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, hâtırâtında İtalyan misyonerlerinin Trablusgarb'daki mel'anetlerine temasla, Trablusgarb'ın «Oclecalo» kasabasında **«Şeyh Haşim'ül-urcâvî»** adında birinin yakalandığını, yapılan tahkikatta bu adamın **«Sinyor Boneti Salvadora»** isminde bir İtalyan misyoneri olduğunun anlaşıldığını, üzerinde bulunan cep defterinde geçtiği yolların, vâhaların, tepelerin, su bulunan yerlerin küçük mikyasta bir

krokisinin ele geçtiğini, bu tip sahte şeyhlerle Trablusgarb ve Bingazi taraflarında dolaşıp, Sünusî şeyhlerine hulûl ile ifsatta bulunduklarını, durumun ilgililerce Saraya duyurulması üzerine, Abdülhamid'in emriyle misyonerlerin çalışmalarını önleyici kararlar alınıp tatbikata konulduğunu kaydetmektedir (208).

Mâbeyn Başkâtibinin hâtırası şu gerçeği ortaya koymaktadır ki, Sultan İkinci Abdülhamid misyoner faaliyetlerinden haberdardır. Onların çalışmalarını hassasiyetle takip ederek yaptıkları korkunç tahribatı görmüş ve gerekli tedbirleri almıştır. Saltanatı yıllarında, memleketimizde bulunan Amerikalılara aid dört yüzü mütecaviz mektep, hastane, kütüphane gibi misyoner yuvalarını bir hamlede kapatmış, bunların açılması için Amerika sefirinin her müracaatını cevapsız bırakmış, nihayet sefirin bu dört yüz küsur müessseseden hiç olmazsa on tanesinin tescil edilmesi, aksi halde Amerikan hükûmetinin diplomatik münasebetlerini keseceği yolunda yaptığı son müracaatı, o günkü şartlar içinde iki devlet arasındaki münasebatın haleldar olmaması için kabul etmiş ve açılan bu misyoner yuvalarını devamlı kontrol altında bulundurmuştur!. Bu mevzuda Başkakanlık Arşivi'nde ibretâmiz pek çok vesika vardır ve yine Mâbeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın kaydettiğine göre: Misyoner faaliyetleriyle alâkalı bir tahkikat raporu kendisine takdim olunduğunda **«Görüyorsunuz ya, memleketimiz muhteris ecnebilerin cevelângâhı olmuş. Buna karşı bizim için hiç uyumamak, daima müteyakkız bulunmak farz-ı-ayn haline gelmiştir»** diyerek, misyonerlerin çalışmalarını adım adım takip edip, Müslüman-Türk'ün haklarını korumasını bilmiştir!.

(208) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.

Sultan İkinci Abdülhamid'in misyoner faaliyetleri mevzuundaki hassasiyyetini böylece tesbitten sonra, gerçeği bu vesileyle bir daha tekrarlayalım: Misyonerler sadece Hıristiyanlığın telkin ve propagandasına memur değildirler. Her misyoner kimin, hangi devletin hesabına çalışıyorsa, o devletin ajanıdır, casusudur ve misyonerlerin tamamı İslâm düşmanıdır!..

BAŞKİTÂBET DAİRESİ

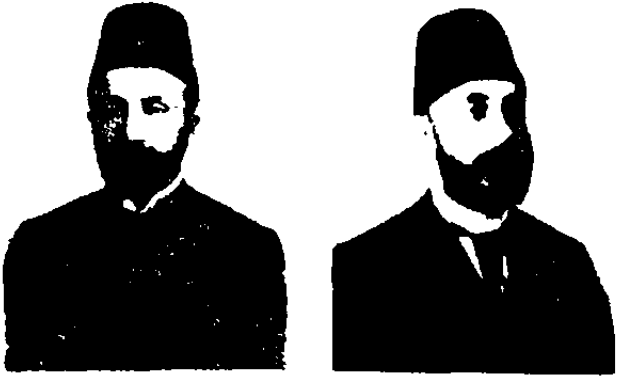
Mâbeyn Başkâtibliği, İkinci Mahmud'un saltanatının son yıllarında ihdas olunmuştur. Pâdişahın, Bâbıâli ile olan muhaberatını idare eden Mâbeyn Dairesi'ndeki vazifelilerin hepsi «Mâbeynci» diye anılırken; ikinci Mahmud'dan sonra bu vazifelilere «Başmâbeynci», «İkinci Mâbeynci» gibi ünvanlar verilmiş ve bu durum saltanatın lâğvına kadar böylece devam etmiştir.

Tahsin Paşa, Mâbeyn Başkâtibi Süreyya Paşa'nın vefatı üzerine, Bahriye Nezâreti mektupçuluğundan bu makama getirilmiş ve 1894 yılının Kasım ayından, 4 Ağustos 1908 Salı gününe kadar on dört yıl Mâbeyn Başkâtipliğinde bulunmuştur.

Hâtırâtını Cumhuriyetin ilk yıllarında o devrin «Milliyet» gazetesinde yayınlayan Tahsin Paşa, bilâhare bu hâtırâtı bir kitapta toplamış ve «Abdülhamid — Yıldız Hâtıraları» adını taşıyan bu eser, 1931 yılında İstanbul'da «Muallim Ahmed Halid Kitaphanesi» tarafından neşrolunmuştur.

Tahsin Paşa bu hâtırâtmda, Başkitâbet Dairesi'nin vazife ve faaliyeti mevzuunda: «Hiç aldanmış olmaksızın iddia edebilirim ki. o zaman **Başkitâbet Dairesi, intizam,**

inzibat, muamelâtta sadelik ve sür'at itibariyle Babıâli'ye ve diğer Nezâretlere faik idi. Burada hiç bir kâğıt parçasının kaybolmasına, hiç bir muamelenin kontroldan kaçmasına imkân olmadığı gibi, işlerin sürüncemede kaldığı da vâki değildi. Çünkü Başkitâbet Dairesi'ne girip çıkan mesaili (meseleleri) bizzat Abdülhamid kontrol ederdi. Daire-i Kitabete gönderilen herhangi bir tezkere ve arizayı, vürudu akabinde Hünkâr'a başka taraflardan haber verirlerdi. Daire-i kitabet vasıtasıyle tebliğ olunan irâdeler hakkında günü gününe Abdülhamid'e hesap vermek mecburiyeti de vardı. Bu itibarla, bir taraftan Pâdişahın sıkı murakabesi, diğer taraftan kâtip beylerin samimî vazifeşinaslıkları daire muamelâtını makine gibi işletmekte idi.

Sultan İkinci Abdülhamid'in Mâbeyn Başkâtiplerinden son ikisi: Tahsin Paşa (solda) ve Ali Cevad Bey (sağda).

Başkitabet Dairesi'nin vazifesi, hükümdar ile devair-i resmîye arasında tebliğ ve tebelluğa vasıta olmaktan ibaretti. İkinci kâtib, Başmâbeynci, mâbeynciler, hususî şif-

re kalemi vasıtalariyle Hünkâr'a arz olunan bâzı muamelât ile, bendegân ismini taşıyan kimselerin vasıta oldukları jurnaller müstesna olmak üzere, bütün maruzat-ı resmîye Başkitabet kanalından geçer, burada kaydolunarak Hünkâr'a takdim olunur, gerek bunların cevapları, gerek re'sen sâdır olan irâde-i seniyeler, bu daireden lâzım gelenlere tebliğ edilirdi.

Marûzat şu suretle Saray'a gelirdi: Mülkî işleri Sadrâzam, ilmiyyeye müteallik umuru Şeyhülislâm, umur-u askeriyyeye taallûk eden marûzatı Serasker, Tophaneye ve Mekâtîb-i askeriyyeye ait olan evrakı Tophane Müşiri, Hazîne-i Hassaya ait umuru Hazîne-i Hassa takdim ederdi. Pâdişaha resmî marûzatta bulunmak hakkı, bu Nezâretlere mahsus idi. Bundan maada diğer Nezâretlerin kâffesi marûzatta bulunabilirse de, bu marûzatın adına «hususî» derlerdi.

Sultan Hamid, Babıâli ve diğer Nezâretlerden gelip torba içinde kendisine takdim olunan tezkerelerden kabul ettiklerini, herbirinin arkasına tarih koyarak, gene daire-i kitabete iade ettiği zaman, bunları bir zarf içinde gönderirdi. Sultan Hamid, zarf içinde kaç tezkere varsa, zarfın üstüne bunu ve saat kaçta teslim olunduğunu işaret eder, zarfın arkasına da imza yerine «malûm» kelimesini yazardı. Bu **zarfı getiren adamın vazifesi bir makbuz senedi almaktı. Bu makbuz senedine, zarftan çıkan tezkerelerin adedi ve herbirinin numarası, getiren adamın ismi ve saat kaçta getirdiği yazılır, altına Başkâtip imza ederdi. Sultan Hamid bu makbuz senedine o kadar ehemmiyet verirdi ki, behemahal eline teslim olunmasını isterdi»** diyor (209).

Tahsin Paşa, böylesine muntazam çalışan Başkitabet Dairesi'nde «Başkâtip» olarak vazife görüp, Sultan İkinci

(209) Bkz: Tahsin Paşa. a.g.e.

Abdülhamid devri olaylarından pek çoğunun içinde bulunmuş ve hâtırâtıyle bu mühim olayların içyüzüne ışık tutmuştur.

İkinci Meşrutiyet hareketini müteâkip **«Abdülhamid' in adamı»** suçu (!) ile itham edilip Başkâtiplikten azl'olunan Tahsin Paşa, hürriyet sarhoşluğunun devam ettiği o günlerde pek ağır hakarete uğramıştır ki, Tahsin Paşa hakkında yazılıp çizilenler, İkinci Meşrutiyetin basın ahlâkını tesbit bakımından mühimdir!.. Meselâ, o devirde Tahsin Paşa ile alâkalı bir karikatürde, iki memurdan birisinin elinde kundura boyamağa mahsus bir sandık vardır. Tahsin Paşa'nın yakasından tutan diğer memur ise, sâbık Mâbeyn Başkâtibine şunları söylemektedir: **«Ayak yalamaya alıştığın için sana yeni bir zanaat bulduk. Lostracılık yap. Kunduraları temizlerken vatandaşların ayaklarını yalarsın!»**

Tahsin Paşa böyle türlü hakaretle vazifesinden alınırken, Mâbeyn Başkâtipliğine, Mâbeyn kâtiplerinden Ali Cevad Bey getirilmiştir. Bu zat, Sultan İkinci Abdülhamid' in son Başkâtibidir. İkinci Meşrutiyet'te 4 Ağustos 1908 Salı günü vazifeye başlayan Ali Cevad Bey, Sultan Hamid tahttan indirilip Selânik'e müteveccihen yola çıkarılışına, 27/28 Nisan 1909 Salı/Çarşamba gecesine kadar Mâbeyn Başkâtipliğinde bulunmuştur. Ali Cevad Bey'in «İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hâdisesi» adını taşıyan hâtırâtı Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.

(Birinci Cildin Sonu)

Bu hükümdar için yurt içinde ve dışında "vur abalıya!" kabilinden söylenmedik lâf kalmamıştır. Bu lâfazanlığa, tarih usûl ve metodunu bir tarafa fırlatıp atan bâzı tarih yazarları da(!) şu veya bu sebeple maalesef katılmış ve böylece ortalığı kaplayan lâf ü güzaf, Sültan Hamid'in gerçek hüviyyetiyle tanınmasına, tanıtılmasına mâni olmuştur.

İsabetli politikasıyla Osmanlı İmparatorluğunu 33 yıl daha ayakta tutan, dolayısıyla "Hasta Adam" mirasını bekleyenleri hüsrana uğratan Sultan A.Hamid'in duşmanları pek çoktur. Onun düşmanları Türk milletine de düşmandırlar.

Ermeninin dilinde Sultan Hamid "Kızıl Sultan"dır. Zira Ermeni mel'anetlerine mâni olmuş, Ermeniyi maşa edinen büyük devletlerin bütün tazyik ve tahakkümüne rağmen, Doğu Anadolu'yu Ermenilere vermemiştir. Ancak içimizden bazı kimselerin, okuyup araştırmadan, "Kızıl Sultan" demesi, acıdır, kültür hayatımızda kapkara bir lekedir.

SEHA
NEŞRİYAT